

**T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE
HALEP'TE EĞİTİM (1839-1918)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Enver GEZER**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Sacit UĞUZ**

Hatay-2019

**T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE
HALEP'TE EĞİTİM (1839-1918)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Enver GEZER**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Sacit UĞUZ**

Hatay-2019

ONAY

Enver GEZER tarafından hazırlanan **OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE HALEP'TE EĞİTİM (1839-1918)** adlı bu çalışma jüri tarafından Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile **TARİH ANABİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

26/07/2019

JÜRİ ÜYELERİ	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Sacit UĞUZ (Tez Danışmanı- Başkan) (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)	
Dr. Öğr. Üyesi Haydar ÇORUH (Üye) (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)	
Doç. Dr. Yakup KARATAŞ (Üye) (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)	

Enver GEZER tarafından hazırlanan **OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE HALEP'TE EĞİTİM (1839-1918)** adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini *onaylarım*.

Doç. Dr. Mustafa Onur KAN
Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile “*OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDE HALEP’TE EĞİTİM (1839-1918)*” konulu tez çalışmamda yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyân ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyân ederim.

26/07/2019

İmza

Enver GEZER

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti kurulduğu dönemden itibaren eğitim-öğretime önem vermiştir. Yükselme devrinde her alanda olduğu gibi eğitim alanında da ileri seviyelere ulaşmıştır. Eğitim-öğretim konusunda din, dil, ırk ayrımı yapılmamıştır. Fakat XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın gerisinde kalmaya başlamıştır. Bu durumdan kurtulmak amacıyla yenilik hareketlerine girişmiştir. İlk yenilikler genellikle askeri ve sağlık alanlarında olmuştur. Ancak bu yenilikler bazı adımların atılmasını gerekli kılmıştır. Tanzimat Devri ile başlatılan eğitimdeki yenilik hareketleri Osmanlı Devleti'nin vilâyetlerinde de etkisini göstermiştir. Eğitim alanında yapılan yenilikler, Halep Vilâyetin'de Tanzimat Fermanı'ndan sonra daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Tez çalışması iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak eğitim-öğretimde yenileşme düşüncesi ele alınmıştır. Bu bölüm klasik dönem eğitim anlayışı ile başlatılmıştır. Daha sonra eğitimde değişimin nasıl başlatıldığına dair süreç ele alınmıştır. Bölüm, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemini eğitim politikalarıyla tamamlanmıştır.

İkinci bölümde Halep Vilâyeti'nin merkezinin tarihine, idari durumuna ve nüfus yapısına değinilmiştir. Buradaki maârif idari ve meclisi kadroları ele alınmıştır. Medreseler, sıbyan ve ibtidâî, rüşdiye, idâdî, sultani ve diğer mektepler incelenmiştir. Bunların yanı sıra azınlıkların ve yabancı okulların durumları da incelenmiştir. Son olarak vilâyetin merkezinde yer alan kütüphane ve matbaalara değinilmiştir.

Çalışma konusunun belirlenmesinde ve sonuçlanmasında büyük emeği olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sacit UĞUZ'a, bu süreçte desteğinin aldığım Kübra GEZER, Ahmet ÇAPARLAR, Dila ALICI ile Yasin ALP'e teşekkürü bir borç bilirim.

HATAY- 2019

Enver GEZER

**OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE HALEP'TE EĞİTİM
(1839-1918)**

Enver GEZER

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, IX +107 s.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sacit UĞUZ

ÖZET

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan sonra siyasi, ekonomik, sosyal, askeri alanlarda gerilemeye başlamıştır. Eski gücüne tekrar ulaşmak isteyen Osmanlı Devlet'i eğitim alanında yenilikler yapmıştır. Bu yenilikler Halep kazasında görülmüştür. Medreseler ve sıbyan mekteplerine müdahale etmeden yeni eğitim kurumları devlet tarafından açılmaya başlanmıştır. Bu yeni eğitim kurumları ilköğretim derecesinde bir programa sahip olan ibtidâi mekteplerdi. Rüşdiye mektepleri, ibtidâi mekteplerinden mezun olan öğrencilerin okuduğu ortaöğretim kurumlarıydı. İdâdîler ise devletin memur ihtiyacını karşılamak için oluşturulan eğitim-öğretim kurumlarıydı. Bu okulların yetersiz kalması sultani mekteplerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu mekteplerin yanı sıra teknik eleman ihtiyaçlarını karşılamak için sanayi mektepleri açıldı. Halep kazasının özellikleri dikkate alınarak, çiftlik ve sütçülük mektepleri de açıldı. Yeni eğitim kurumlarının en büyük sıkıntısı öğretmen eksikliğidir. Daha sonraki yıllarda öğretmen yetiştirmek için yükseköğretim durumunda olan Darülmualim okulları açılmıştır.

Devlet, azınlıkların okul açmasına izin vermiştir. Avrupa devletleri de Osmanlı Devleti sınırları içerisinde okullar açmıştır. Bu okullarda azınlıklara milliyetçilik fikrinin aşılması için gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Halep Kazası, İbtidâi, Rüşdiye, İdâdî, Sultani, Azınlık Okulları, Yabancı Okullar.*

**EDUCATION IN ALEPPO IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN
STATE (1839-1918)**

Enver GEZER

History Department, Master's Thesis, 2019, IX +10 p.

Supervisor: Asst. Prof. Sacit UĞUZ

ABSTRACT

The Ottoman Empire, XVII. after a century of political, economic, social, began to decline due to owning large area of land in military. The Ottoman Empire, which wanted to stop the decline and reach its old power again, made innovations in the field of education. These innovations were seen in the Aleppo District. New educational institutions started to be opened by the state without interfering with madrasas and primary schools. These new educational institutions were ibtidâi schools with a program of primary education. Rushdie schools were secondary schools where students graduated from ibtidâi schools. The Idâdî were the educational institutions established to meet the civil servant needs of the state. The inadequacy of these schools led to the emergence of sultani schools. In addition to these schools, industrial schools were opened to meet the needs of technical personnel. Taking into account the characteristics of the Aleppo region, farm and dairy schools were opened. The biggest shortage of new educational institutions is the lack of teachers. In the following years, Darûlmuallim schools, which were in higher education, were opened to train teachers.

The state allowed minorities to open schools. European states also opened schools within the borders of the Ottoman Empire. In these schools, efforts were made to instill the idea of nationalism to minorities.

Keywords: *Aleppo District, İbtidâi, Rushdiyyeh, Idâdie, Sultani, Minority Schools, Foreign Schools.*

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLolar LİSTESİ.....	VI
GRAFİKLER LİSTESİ.....	VII
EKLER LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK DÖNEMDEN YENİLEŞME DÖNEMİNE OSMANLI'DA EĞİTİM ANLAYIŞININ DEĞİŞİMİ

1.1. Klasik Dönemde Osmanlı'da Eğitim.....	4
1.2. Eğitim de Değişimin Başlaması ve Tanzimat Dönemi Eğitim Anlayışı.....	7
1.3. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları.....	15
1.4. II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE HALEP'TE EĞİTİM

(1839-1918)

2.1. Halep Şehri'nin Tarihçesi.....	19
2.2. Halep Maârif İdaresi ve Meclisi.....	23
2.3. Medreseler.....	28

IV

2.4. Sıbyan Mektepleri ve İbtidâi Mektepler	32
2.5. Rüşdiye Mektepleri.....	40
2.5.1 Mekteb-i Mülkiye-i Rüşdiye	43
2.5.2. Mekteb-i Rüşdiye-i Askerî	44
2.5.3. İnâs Rüşdiyesi.....	46
2.6. İdâdî Mektebi.....	47
2.7. Sultani Mektebi.....	54
2.8. Diğer Mektepler	56
2.8.1. Sanayi Mektepleri.....	56
2.8.2. Husûsî Mektepler	59
2.1.9. Azınlık Okulları	62
2.10. Yabancılar ve Yabancı Okulları	69
2.11. Kütüphaneler.....	76
2.12. Matbaalar	79
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	87
EKLER	98
ÖZGEÇMİŞ	107

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Halep Kazasında Yer Alan Medreselerin 1899-1904 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayıları	30
Tablo 2. 1902/03 Yılında Halep Kazasında Bulunan Mekâtib-i İbtidâiler	36
Tablo 3. 1903-1909 Yılları Arasında İbtidâi Mekteplerin Öğrenci Sayıları	38
Tablo 4. Halep İdâdî Mektebinin 1894-1909 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayıları...	53
Tablo 5. Halep Kazasında Yer Alan Kütüphaneler	78

GRAFİKLER LİSTESİ

- Grafik 1.** Halep Kazasındaki Mekteb-i Mülkiye-i Rüşdiye'nin 1885-1893 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayısı 44
- Grafik 2.** Halep Kazasındaki Askerî Rüşdiyenin 1885'den 1909'a Kadar Yıllık Öğrenci Sayısı 45
- Grafik 3.** Halep Kazasındaki İnâs Rüşdiye Mektebinin 1891-1909 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayısı 47
- Grafik 4.** Halep Kazasındaki Azınlık Okulları'nın 1898-1904 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayısı 68
- Grafik 5.** Halep Kazasındaki Fransa'ya Ait Yabancı Okulların 1898-1904 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayısı 75

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Halep İbtidâi Mektepleri ve Yabancı Okullar İle İlgili Defter.....	98
Ek 2. Halep Merkezi Lokasyon Haritası.....	99
Ek 3. Halep Kalesi ve Çevresi	100
Ek 4. 1882-1909 Yılları Arasında Maarif İdaresi ve Meclisi'ndeki Kişiler	101
Ek 5. 1899/1900 Yılında Halep Kazasında Bulunan Medreseler	103
Ek 6. 1319 (M. 1901/1902) Yılı Halep Mekteb-i İdâdî Fotoğrafi	104
Ek 7. Halep Maârif Müdürü Celaleddin Bey'e Hizmeti Karşılığında Mecid-i Nişan Verilmesi.....	104
Ek 8. 1899/1900 Yılında Halep Merkezinde Gayrimüslim Mektepleri	105
Ek 9. Halep Vilâyet Matbaası'ndaki Görevliler	106

KISALTMALAR

A.MKT.DV. : Sadâret Mektubî Kalemi Devâi Evrakı

BEO. : Bâb-1 Ali Evrak Odası

C. : Cilt

C.MF. : Cevdet Maârif

Çev. : Çeviren

DH. MUİ. : Dâhiliye Nezâreti Muhâberat Umumi Dairesi

DH.İD. : Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı,

DH.MKT. : Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi

DH.SYS. : Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı

DH.ŞFR. : Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı

DH.UMVM. : Dâhiliye Nezâreti Umur-1 Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

E.T. : Erişim Tarihi

Ed. : Editör

H. : Hicri

Haz. : Hazırlayan

HR.İD. : Hariciye Nezâret İdare

HR.TH. : Hariciye Nezâreti Hukuk Kısım Evrakı

HRT.h. : Haritalar

HVS. : Halep Vilâyet Sâlnâmesi

İ.MF. : İrade Maârif

İ.RSM. : İrade Rüsûmat

İ.TAL. : İrade Taltifat

İSTEM. : İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat, ve Mûsikîsi Dergisi

M.: Miladi

MF.MKT. : Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi

R. : Rumi

s. : Sayfa

ss. : Sayfa Sayısı

S. : Sayı

Sa. : Saat

SBE. : Sosyal Bilimler Enstitüsü

SNMU. : Sâlnâme-i Nizamnâme-i Maârif Umûmiyesi

ŞD. : Şurây-ı Devlet Evrakı

TDBB. : Türk Dünyası Belediyeler Birliği

Ter. : Tercüme

TTK. : Türk Tarih Kurumu

Y.A.RES. : Yıldız Sarayı Resmi Maruzat Evrakı

Y.PRK.A. : Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı

Y.PRK.MF. : Yıldız Parakende Evrakı Maârif Nezâreti

Yay. Hazl. : Yayına Hazırlayanlar

Yay. : Yayımı

ZB. : Zabtiye Nezâreti Evrakı

GİRİŞ

Osmanlı Devleti klasik eğitim anlayışından uzaklaşıp XVIII. yüzyıldan itibaren yüzünü Batılılaşmaya çevirmiştir. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı bu dönemin en önemli gelişmesi olmuştur. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ise dönemin ikinci önemli gelişmesi olmuştur. Osmanlı Devleti ilk olarak askeri ve tıbbi alanda Batı'daki yeniliklerden faydalanmıştır. Daha sonra yenileşme çalışmaları eğitim alanına da yansımıştır. Tanzimat'tan sonra Osmanlı eğitim anlayışında yaşanan değişimin en önemli göstergesi yeni eğitim kurumlarının açılması olmuştur. Bu eğitim kurumları 1869 Maârif Nizamnâmesi ile daha da gelişmiştir. Bu kanun ile yeniliklerin kalıcı olması temin edilmiştir. Buna rağmen bazen Avrupalı devletlerin baskısı bazen devlet içerisindeki eksikliklerden dolayı bu girişimler yetersiz kalmıştır. Başlangıçta İstanbul'da yapılan ıslahat oradan diğer vilâyetlere de tatbik edilmiştir. Bu düzenlemeler zamanla kazalara da yayılmıştır.

Osmanlı Devleti vilâyetlerinin eğitim tarihi daha önce pek çok tarihçi tarafından ele alınmıştır. Ancak Halep Vilâyet merkezi olan Halep kazasındaki maarif teşkilatı ve eğitim faaliyetleri ile bu alandaki yenileşme çabaları derli toplu olarak incelenmemiştir. Halep, Osmanlı Devleti'nin ticari, kültürel, dini açıdan en önemli şehirlerinden biridir. Bundan dolayı tez konusu olarak Tanzimat döneminden Suriye bölgesi topraklarının Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına kadar olan süreçte Halep Vilâyeti'nin merkez kazasının eğitim-öğretim durumunun incelenmesidir.

Tezin hazırlanırken öncelikle konuyla alakalı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler temin edilmiştir. Akabinde Halep Vilâyet Salnâmeleri ve Maârif Salnâmeleri dikkate alınmıştır. Ardından bu belgeler üzerinde ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır. Seyahatnameler, süreli yayımlar ve diğer araştırma eserleri tetkik edilmiştir. Elde edilen kaynaklardan yola çıkılarak konu hakkında yeterli bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Arşiv belgelerinden; başta Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), Cevdet Maârif (C.MF.), Maârif Nezâreti Mektubî Kalemî (MF.MKT.) ve Yıldız Evrak Odası Maârif Nezâreti (Y.PRK.MF.) olmak üzere birçok fondan yararlanılmıştır.

Maârif Salnâmeleri de araştırma konusuyla alakalı olarak incelenmiştir. H.1316 -H.1321 (M.1898-M.1903) yılları arasında basılan maârif salnâmelerinde Maârif Nezâretinin tarihi hakkında bilgiler verilmektedir. Muhtevasında maârif nazırları, memurlar, okullar, kütüphaneler, sınavlar ve mükâfat cetvelleri gibi eğitim hayatının pek çok alanına dair bilgiler yer almaktadır.¹ Vilâyetler kısmında Halep ile ilgili olan yerlerden faydalanılmıştır.

Vilâyet Salnâmeleri İbrahim Halet Bey'in "*Fihrist-i Vilâyet-i Haleb*" isimli eseri, örnek alınarak oluşturulmuştur. 1284 (M.1867/68) yılında, Halep Vilâyet Salnâmesi vilâyet matbaasında basılmıştır.² Halep'te basılan son vilâyet salnâmesi 1908/09 (H. 1326) tarihlidir. Bu salnamelerde genel olarak vilâyetin tarihçesi, idarisi, nüfusu, askeriyesi, eğitimi ve coğrafi bilgiler verilmektedir.

Halep Vilâyet Salnâmeleri'nden hareket eden Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer gibi araştırmacılar da "*Osmanlı Vilâyet Salnâmelerinde Halep*"³ adlı eser hazırlamışlardır. Bu eserde Halep Vilâyet Salnâmeleri'nin 1284 (M. 1867/68) ve 1908/09 (H. 1326) yıllarında arasında verilen bilgiler kullanılmıştır.

Çalışmada, seyahatnamelere de başvurulmuştur. Evliya Çelebi'nin Seyatnamesi'nin Halep bölümünden yararlanılmıştır.⁴

Mahmud Cevat'ın "*Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*"⁵ eserinde XIX. yüzyıl maârifi hakkında bilgiler verilmektedir. Bu eserin resmi belgelerden oluşması ve yazarın dönem içinde yaşamış olması eserin kıymetini artırmaktadır. Maârif konularını bir araya getiren ilk eser olmasıyla dikkat çekmektedir.

Enver Çakar'ın konuyla ilgili iki eseri bulunmaktadır. Birincisi; 1516-1566 yılları arasında Halep Sancağı hakkında bilgiler verdiği eserdir. Bu eserde Halep şehrinin fiziki yapısı, nüfusu, aşiret ve oymaklar, iktisadi yapısı hakkında bilgiler

¹ Bilgin Aydın, "Sâlnâme", *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, C. 36, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, ss. 51-54, s. 53.

² Aydın, "Sâlnâme...", s. 53.

³ Cengiz Eroğlu -Murat Babuçoğlu- Mehmet Köçer, *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Halep*, ORSAM, Ankara 2012.

⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, (Yay. Haz.: Seyit Ali Kahraman), C. 9, 1. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011.

⁵ Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*, (Haz.: Taceddin Kayaoğlu), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001.

vermektedir.⁶ Diğerinde ise XVII. yüzyıl Halep Eyaleti ve Türkmenleri ile ilgili olan eseridir. Bu eserde Halep şehrinin coğrafi konumu, sancak, kaza, nahiye taksimatı ve yönetimleri, Halep şehri, şehre bağlı kasaba ve köyleri, şehrin nüfusu hakkında bilgi vermesi araştırmaya yön verecek mahiyettedir.⁷

Bruce Masters'in Halep ile ilgili olan eseri "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti*"dir.⁸ Masters, bu eserde Halep'in ticari ve kültürel yapısını incelemiştir.

Abraham Marcus, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde Halep şehrine değinmiştir. Eserdeki XVIII. yüzyılın şehre ait verileri arasında; mekan, halk, iktidar, siyaset, hukuk, ekonomik refah, din, eğitim ve popüler kültür gibi konular ele alınmıştır.⁹

Philip Mansel, eserinde Halep şehrinin tarihine Osmanlı Devleti dönemi ile başlamıştır. Osmanlı Devleti ile ticaretin yükselmesi ve düşmesi gibi konulara değinmiştir. Eserinde bazı seyyahların Halep ile ilgili yazılarına yer verilmiştir.¹⁰

Osman Nuri Ergin, "*Türk Maârif Tarihi*"¹¹ adlı eseri maârif tarihi hakkında bilgiler vermektedir.

Bayram Kodaman, "*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*"¹² isimdeki eserde eğitim modernleşmesi gibi konulara yer verilmiştir.

Cahit Yalçın Bilim, "*Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*"¹³ adlı eserinde Tanzimat dönemi öncesi ve sonrası eğitim kurumlarını ele almıştır.

Bu araştırma oluşturulurken söz konusu çalışmaların dışında da birçok araştırma-incelemeden istifade edilmiştir.

⁶ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2003.

⁷ Enver Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2006.

⁸ Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

⁹ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmalı Şehri Halep*, (Ter., Mehmet Emin Baş), Küre Yay., İstanbul 2013.

¹⁰ Philip Mansel, *Halep Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi Ve Düşüşü*, (Çev.: Nigâr Alemdar), Everest Yay., İstanbul 2017.

¹¹ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, III-IV, V, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

¹² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara-1999.

¹³ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, T.C. Anadolu Üniveritesi Yayınları, Eskişehir 2002.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK DÖNEMDEN YENİLEŞME DÖNEMİNE OSMANLI'DA EĞİTİM ANLAYIŞININ DEĞİŞİMİ

1.1. Klasik Dönemde Osmanlı'da Eğitim

Eğitim, hiçbir devlet ve toplumun vazgeçemeyeceği öğrenme-öğretme faaliyetlerinin tamamını kapsar. Her toplum kendi şartları ve ihtiyaçları doğrultusunda bu faaliyeti yürütür. Bu durum, toplumların kültürel özelliklerinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Eğitim insan yaşamının her alanında yer almaktadır.¹⁴

Eğitim sistemi, bir toplumda ideoloji, bilgi ve hüner aktarma fonksiyonunu yürütmektedir. Bu özelliği ile toplum ideolojisinin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Bütün bunlar toplumda sadece eğitim kurumlar tarafından değil aile, iş yerleri, meslek örgütleri, çeşitli kurumlar gibi çok farklı ortamlarda insanlar tarafından verilmektedir. Kısacası insan, beşikten mezara kadar iletişim halinde olduğu bütün bu çevrede bir eğitim faaliyeti içerisinde yer alır. Eğitim kurumları da bu bütün içinde kendilerine düşen biçimsel eğitim görevini yerine getirmektedir.¹⁵

Eğitim kurumları, toplumların ihtiyaçlarını karşılamak için toplumu yönetenler ya da toplumda var olanlarca oluşturulur. Türk toplumu da diğer toplumlar gibi tarihsel süreç içinde önemli değişimler geçirmiştir. Türk eğitim tarihi de içinde bulunduğu koşulların oluşturduğu kültürlerin birbirleriyle etkileşmesi sonucu zenginleşmiştir. Bunun en güzel örnekleri göçebe hayattan yerleşik hayata, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte görülebilir. Tarih içinde Anadolu Türkleri, planlı eğitsel etkinlikler açısından askeri eğitim, dini eğitim ve akademik eğitim gibi süreçlerden geçmiştir. Osmanlı döneminde farklı bir yörüngeye oturan eğitim,

¹⁴ Ünal Taşkın, "Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 3, 2008, ss. 343-366, s. 343.

¹⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1999, s. 1.

Cumhuriyet Dönemi'nden başlayarak varlığını modern çizgilerle günümüze kadar idame ettirmiştir.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde, devlet ve halk eğitime gereken değeri vermekteydi. Toplum var olan bütün eğitim kurumlarına sahip çıkardı. Eğitim kurumlarının ihtiyaçları vâkıflar tarafından karşılanırdı. Devlet nazarında ve halk arasında ulemanın saygınlığı bulunmaktaydı. Devlet içinde ilmiye, kalemiye ve adliye mensupları medreselerde yetişmekteydi. Sosyal hayatta, dini görev ve sorumluluk ulemanın görev alanına girerdi.¹⁷

XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin eğitim veren kurumları medreseler ve sıbyan mektepleri idi. Müslüman halka eğitim, medreseler yoluyla ulema tarafından verilirdi. Gayrimüslimler de kendi inançları gereğince özgür bir şekilde eğitimlerini gerçekleştirirdi. Örneğin, İstanbul'daki Rumlara, Patrik kanalıyla kendi okullarını açma ve kendi inançlarına uygun eğitim imkânı verilmişti.¹⁸ Böylece şer'î hukuk sisteminin hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nin yapısında, mektep ve medreselerde eğitim Müslim ve gayrimüslim din adamları tarafından yürütülmektedir.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde kuruluş ve yükselme dönemlerinde hızla gelişen medreseler ülkenin her tarafına yayıldı. Medreselerin ciddiyeti, eğitim kalitesi ve ders içerikleriyle Osmanlı'nın büyümesinde son derece önemli hizmetleri oldu. Osmanlı eğitim sisteminde medreselerin bozulması, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra başladı.²⁰ XVI. yüzyıl sonlarına kadar, pozitif bilimlere saygıyla bakılmakta ve bunlarla uğraşanlara da âlim denilmekteydi. Bilginler, hem pozitif ilme hem de manevi ilme önem vermekteydi. Ne yazık ki sonraları pozitif ilimlere önem verilmedi.²¹ Bu durum Osmanlı Devleti'nde bilimin ve buna bağlı olarak eğitimin gerilemesine sebep olmuştur. Medrese sistemi diğer alanlarda olduğu gibi bozulmaya başlamıştır.

¹⁶ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayımı, Ankara 2014, s. 1.

¹⁷ Şerif Demir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 13, Konya 2015, ss. 435-447, s. 437.

¹⁸ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi ...*, s. 725.

¹⁹ Demir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı ...", s. 437.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s. 241.

²¹ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003, s. 15.

Medreselerdeki bozulmaya paralel olarak, ulema zamanla sosyal ve toplumsal yapıdan uzaklaşmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor günlerde, halkın ekonomik sorunlarının had safhaya ulaştığı zamanlarda bile medreselerin kendilerine göre ayrı bir gündemi oldu.²² Ders programlarında yapılan değişikliklerle medreseler, zamanla sadece dini bilgiler öğreten bir kurum olarak kaldılar. Medrese bilginleri, kendilerini geliştirmek ve yeni eserler üretmek yerine genellikle yüzyıllarca önce yazılmış eserlere ek parçalar yazmakla meşgul oldular. Böylelikle yeni eserlerin ortaya çıkması engellendi. Bilgiyi kolay yollarla elde etme peşine gidildi.²³

Kendi göreviyle uğraşmayı bırakan ulema, siyasetle gereğinden fazla ilgilendi. Müderrislerin seçimi ve yetiştirilmesinde kanuna aykırı uygulamalar gerçekleştirildi. Medreselerde eğitim seviyesi oldukça düştü. Medreselerdeki bu bozulmanın önüne geçebilmek için Tanzimat'a kadar bir takım ıslahatlar yapılsa da yeterince başarılı olunamadığı için eski eğitim seviyesi bir türlü yakalanamadı.²⁴

Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda sosyal-ekonomik ve siyasi yapısındaki değişim, idarede ve bürokraside büyük bir zihniyet dönüşümüne yol açtı. Devleti yönetenler, mevcut anlayışı sürdürerek devletin bekasını temin etmenin imkânsız olduğunu fark ettiler. Böyle bir durumda yeniliklerin yaşandığı Batı'ya sırt çevirme politikasından uzaklaşıp, Batı'nın içine girerek yeni teknikler bulmaya çalıştılar. Fakat Batı'daki tekniklerin öğretilmesi konusunda ulema ile yenilik taraftarları arasında sorunlar ortaya çıktı. Bu gibi sebeplerden dolayı yeni bir eğitim modelinin meydana gelmesi zorunlu hale geldi.²⁵

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde eğitim geçmiş dönemde uygulanan reformlardan farklı olarak mükemmelleştirme amacına göre hareket etmeye çalışmıştır.²⁶ Bu gayretlerden netice alınamayınca Osmanlı Devleti yüzünü Batı'ya döndürmüştür. 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan sonra, Lale Devri (1718-1730) olarak isimlendirilen dönemde başlayan ilk çağdaşlaşma girişimleri siyasal düzende bir iyileşme sağlayamamıştır. Olaylar aksi yönde gelişme gösterince toplum nefes

²² Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss.478-484, s. 478

²³ Hüseyin Hatemi, "19. Yüzyılda Medreseler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss. 501-510, s. 502.

²⁴ Demir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı ...", s. 439.

²⁵ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss 456-475, s. 457.

²⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 390.

alamayıp iç tehditler büyüme göstermiştir. Ülke içerisinde isyanlar çıkmıştır. Ancak bu ilk adımlar toplumsal ve siyasi dönüşümün yolunu açmıştır.²⁷

1.2. Eğitim de Değişimin Başlaması ve Tanzimat Dönemi Eğitim Anlayışı

1768’de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı ordusunun teknik açıdan zayıf olduğunu ve topçuluğun geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, yaklaşık bir yıl hizmet veren bir topçu mektebi açılmışsa da (1772) savaşın sonucunu etkileyecek bir durum oluşmamıştır. 1770 Çeşme olayından sonra donanmanın yeniden yapılandırılması girişimleri de kalıcı ve yeterli olmamıştır. Bu olaylar ise eğitimi deniz mühendishanesinin açılmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde modern anlamda kurulmuş ilk mektep, 1775 yılında açılan Mühendishâne-i Bahr-î Hümayun’dur. Bu yenilikler donanmanın geliştirilmesi açısından önemlidir. Açılan mühendishanenin faydaları ileriki dönemlerde kendini göstermeye başlayacaktır.²⁸

Mühendishâne-i Bahr-î Hümayun ile eğitim kurumlarında başlayan yenileşmeyi, Sultan III. Selim (1789-1807) zamanında, kurulan Mühendishâne-i Berr-î Hümayun (1795) takip etmiştir.²⁹ Osmanlı biliminin Batı’ya açılışı ve mühendishanelerin kuruluşu, Osmanlı’da ikili bir bilim alanının oluşmaya başlamasına sebep olmuştu. Kurumsallaşmaya doğru giden yeni bilim tarzı ile eski bilim tarzı savunucuları arasında doğrudan bir çatışma yaşanmıyordu. Fakat eski bilim savunucuları, yeni bilim tarzını bir tehdit olarak görmekteydi. Nitekim Sultan III. Selim (1789-1807) reformlarına karşı çıkan Kabakçı Mustafa isyanında öldürülen yenilikçiler arasında mühendishane hocaları da vardı.³⁰ Batı’nın askeri kurumlarını örnek alma çabaları, Sultan III. Selim’in (1789-1807) reformları ile önemli bir yol kat etmiştir. Bu durum gelenekçiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.³¹

Tanzimat öncesi dönemde, eğitim sisteminin değiştirilmesine karar verilmiştir. Bunların temelinde ise yukarıda belirtilen sebepler arasında savaşlarda

²⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s. 42.

²⁸ Kemal Beydilli, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, *DİA*, C.31, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, ss. 514-516, s. 514.

²⁹ Beydilli, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun...”, s. 516.

³⁰ Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ...*, s. 52.

³¹ Fatih Demirel, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi” *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 25, Bursa 2012, ss. 507-530, s. 509.

alınan yenilgiler vardır. Askeri alanda yaşanan başarısızlıklar, devlet adamlarını askeri sahada yenilik yapmaya itmişti. Bu nedenle modern eğitimin ilk örnekleri askeri-teknik sahada eğitim veren okullar olmuştur. Bu okullar arasında Mühendishâne-i Bahr-î Hümâyun, Mühendishâne-i Berr-î Hümâyun, Mekteb-î Harbiye-i Şahâne sayılabilir. Bu okullar yabancı teknik elemanların destek ve yardımlarıyla faaliyete geçirildiler.³²

Yapılan yenilikler, genellikle medrese ehlinin dikkatini ve tepkisini çekmeyecek alanlardaydı. Bu durum sorunlarını çözmekten ziyade yeni sorunlara gebedi. Her alanda olduğu gibi eğitimde de Avrupa'nın gerisinde durulmuştur. Bu sebeple padişahlar Avrupa'dan getirilecek uzmanlara yöneldiler. III. Selim'in (1789-1807) özellikle askeri sahada başlattığı yenileşme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun temel sebebi yeniliklere karşı çıkan ulema grubuydu. Devlet yenilik yaptığı esnada iç dinamik olan ulemanın tepkisini dikkate almaktaydı.³³

Sultan II. Mahmud'da (1808-1839) yenilik fikrini ve hareketini devam ettirmek istemiştir. Yenilileşme hareketi bu defa da karşısında Yeniçeri Ocağı'nı buldu. Yeniçerilerin bu direnişi ise padişahın her şeye hâkim olması için gerekli 18 yıllık süre sonunda vuku buldu. Sultan Mahmud 1826'da, yeniliklere karşı duruşun merkezi haline gelmiş Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla birlikte yenileşme faaliyetlerine devam etti.³⁴ Sultan II. Mahmud'un amacı merkezi devlet yapısını güçlendirmektir. Bunun için devlet denetimini yaymak, daha iyi iletişim araçlarına sahip olmak, yeni usuldeki askeri ve sivil memurları yetiştirmeye önem verildi.³⁵

Bu yeniliklerin ile beraber Sultan II. Mahmud (1808-1839) eğitimin yeni dönemdeki yeri ve öneminin farkındaydı. Bu konuya olan ilgisini 1824 tarihli fermanla gösterdi. Bu fermanla *“Herkes dinini bilecek, geçim yolunu seçecek, türlü işlerle uğraşacaktır. Oysa analar babalar kendi günahlarına çocuklarını da ortak edip cahil bırakmakta, üç beş kuruş için yavrularını çırak vermeyi yeğlemektedirler”* dedi.³⁶ Bu ferman dikkatle incelendiğinde, amacının Müslüman çocukların din eğitimini geliştirmek ve onlara Şerâit-i İslâmiyeyi ve akâid-i diniyeyi öğretmek

³² Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yay., İstanbul 2007, s. 13.

³³ Demir, “XIX. Yüzyıl Osmanlı ...”, s. 439.

³⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu...*, s. 81-82.

³⁵ Demirel, “Osmanlı Eğitim Sisteminin...”, s. 510.

³⁶ Necdet Sakaoglu, “Eğitim Tartışmaları ...”, s. 478-479.

olduğu anlaşılır. Zaten ulema sınıfının ve medreselerin desteğine muhtaç olduğu bir devirde, II. Mahmud'dan (1808-1839) eğitim alanında tam anlamıyla Batılı tarzda bir eğitim reformu beklenemezdi. Böyle olunca 1824 Fermanı, ulema sınıfını memnun etmiştir. Bu ferman için kâğıt üzerinde kalan bir emir olarak da yorumlanabilir.³⁷ Ancak bu alandaki önemli adım Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) 1826'da sıbyan mekteplerini yeniden düzenlenmesini istemesiyle atıldı.³⁸

Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla hemen yeni tarzda bir ordunun kurulması işine başlandı. II. Mahmud'un oluşturduğu yeni tarz eğitim kurumlarının ilk örnekleri olan Tıphâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre (1827), Mekteb-î Fûnun-u Harbiye (1834) bu doğrultuda açılmış askeri okullardır. Bunlarla beraber Mızıkâ-î Hümâyun Mektebi'de (1834) eski Mehterhâne'nin yerine ordunun ihtiyacı için açılmıştır.³⁹ Yalnızca askeri alanda eğitim öğretim yapan okulların açılmasıyla, reformlarla gerçekleştirilmek istenen kalkınmanın sağlanması mümkün değildir. Bu gerçeğin farkında olan Sultan II. Mahmud, sivil alandaki eğitim ile padişahlığının son dönemlerinde ilgilenebilmiştir. Yeni tarz sivil öğretim kurumlarının ilk örneklerini de açmıştır. Öğretimin devamlılığı ve başarısı için açılacak olan eğitim kurumları ve derecelerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu da yeni öğretim kurumları için hiyerarşi oluşturulması gerekliliği anlamına gelmektedir.⁴⁰

1838'de II. Mahmud (1808-1839) eğitim işlerini düzenlemek için Meclis-î Umûr-û Nâfia'yı kurdu. Eğitimde gerçekleştirilecek reformlar için bir yol haritası çıkarıldı. Meclis-î Umûr-û Nâfia, hazırlamış olduğu raporda eğitim sisteminin ıslahı için kararlar aldı.⁴¹ Osmanlı Devleti'nde medreseler dışında yeni bir eğitim yapılanmasının hazırlıkları başladı. II. Mahmud'un sıbyan mekteplerinin ıslahı ve temel eğitimin alınması için bir adım daha atıldı. Böylece eğitim sisteminin yenileşmesi için sıbyan mekteplerinin ıslahına yönelik yeni bir çaba başlatılmış oldu. Sıbyan mekteplerinin ıslahını takiben 1838'de ilk rüşdiyeler açılmaya başladı. Bu okullarda dini içerikli derslerin yanı sıra yabancı dil ve fen bilimleri de okutuluyordu.

³⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 3.

³⁸ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.31, S. 1, Ankara 1997, ss. 407-442, s. 426.

³⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2014*, Akademi Pegem Yay., Ankara 2014, s. 143-147.

⁴⁰ Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin ...", s. 511.

⁴¹ Demir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı ...", s. 439.

Reşid Paşa, şer'i makamlardan bağımsız olarak oluşturduğu Meclis-i Maârif-i Umûmiye ve rüşdiye mektepleri ile Tanzimat'ın ruhuna bağlı yeni bir memur kadrosu yetiştirmeyi planlıyordu. Yeni eğitim anlayışıyla; ırk, din ve dil ayırımı yapmadan Batılı tarzda yeni bir yapılanma hedefleniyordu.⁴² Teşkilatın bütçesi halkın vereceği yardımlar, vâkıf gelirlerinden alınacak para ve diğer yardımlar şeklinde ayarlanmıştır.⁴³

II. Mahmud askeri ve sivil eğitim alanda yenilikler yapmıştır. Askeri yenilikler Mekteb-i Tıbbîye (1827), Musîka-i Hümayun (1831), ve Mekteb-i Harbiye (1834) gibi eğitim kurumlarından oluşmaktadır. Sivil eğitim kurumları ise Mekteb-i Maârif- i Adliye (1838) ve Mekteb-i Ulûm-î Edebiye (1839) gibi eğitim kurumlar sayılabilir.⁴⁴

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda, eğitim ve okullar hakkında herhangi bir madde yoktur. Fakat Tanzimat Fermanı'nda bahsedilen yenilikler halkın temasta olduğu okullar aracılığıyla yayılması gerçekleşirdi. Yapılan yeniliklerin temel çıkış noktası eski eğitim kurumlarını yıkmayıp, onların yerine yenilerini oluşturmaktır. Bunun sebebi ise hem eski kurumlarda var olan dinamiklerin tepkisini çekmemek hem de yenilikler için eleman yetersizliğini ortadan kaldırmaktır. Tanzimatçıların görüşü ise Batı fikirlerini Osmanlı Devleti'ne taşımak ve Osmanlılık fikriyle halkı birbiriyle kaynaştırmaktır.⁴⁵

Osmanlı Devleti, merkezîyetçi ve modern bir devlet oluşturabilme gayretine girmiştir. Bunun için devlete sahip çıkacak yeni kadroların yetiştirilmesi zorunluydu. Zira dönem içinde devlet, Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesinin gayrimüslimler üzerindeki yıkıcı etkisini çok iyi görüyordu. Bunun için yurttaşlarının ayrılıkçı ve devlete karşı bir tutum içine girmemesi için, din ve inanç farkı gözetmeden tarafsız eğitim veren bir sisteminin hazırlanmasına gerek görüldü.⁴⁶

Sultan Abdülmecid (1839-1861), Batı ile bilim ve teknik alanındaki açığı kapatmak amacıyla Darülfünun kurulması kararlaştırıldı (1845). Böylelikle Batı'da

⁴² Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim ...", s. 466.

⁴³ Yaşar Baytal, "Tanzimat Ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14565.pdf>, E.T.: 04/ 04/2017, Sa.:21.14, s. 24-25.

⁴⁴ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 113-114.

⁴⁵ Baytal, "Tanzimat Ve II. Abdülhamid ...", s. 26.

⁴⁶ Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık" *Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 29, Konya 2011, ss. 331-348, s. 334.

uygulanan üç kademeli eğitim sistemi Osmanlı Devleti'nde de görülmeye başlanacaktı. Eğitimin ırk, din ve mezhep farkı gözetilmeden verilebilmesi medreselerde mümkün değildi. Bundan dolayı 1 Mart 1846'da Tahrirât-ı Umûmiye Kanunu çıkarıldı.⁴⁷ Darülfûnun'un açılması ise 21 Temmuz 1846'da alınan karar ile resmen yürürlüğe girdi. Darülfûnun'un kuruluş hazırlıkları sürerken 18 Temmuz 1851'de Encümen-i Dâniş kuruldu. Darülfûnun'da okutulacak ders kitaplarını hazırlamakla vazifeli olan Encümen-i Dâniş'in fahri azaları içinde İngiliz, Fransız Avusturyalı, Ermeni ve Rum bilim adamlarında yer aldı.⁴⁸

Osmanlı Devleti bunları yaparken Batı'yı daha iyi tanımak için Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlandı. II. Mahmud döneminde başlayan Avrupa'ya öğrenci gönderme uygulaması Tanzimat döneminde yaygınlık gösterdi. Bir yandan yurt dışına öğrenci gönderilirken diğer taraftan yurt içinde yeni öğretim kurumlarının yaygınlaşmasına büyük önem verildi. Osmanlılık fikri doğrultusunda Avrupa'ya sadece Müslüman olanlar değil gayrimüslim gençler de gönderilmekteydi.⁴⁹

13 Ocak 1845'te, *Mustafa Reşid Paşa*⁵⁰'nın Meclis-î Vâlây-ı Ahkâmı Adliyyeye hitap etmiştir. Hitapta eğitim konusuna yer verilmiştir. Buna göre halk arasındaki cehaletin ortadan kaldırılmasına ihtiyaç vardı. Bu ferman çeşitli

⁴⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul 1987, s. 146.

⁴⁸ Demir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı ...", s. 441.

⁴⁹ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 123.

⁵⁰ "Mustafa Reşid Paşa: 13 Mart 1800'de İstanbul'da doğdu. Eniştesi Seyid Ali Paşa'nın yanında büyüdü ve mühürdar olarak Mora seferine çıktı. 1828-1829 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşında kâtiplik yaptı. Savaşlar sırasında yazdığı telhisleriyle Sultan II. Mahmud'un ilgisini çekmiş, bunun üzerine Amedî (Özel Kalem) odası halifelğine tayin edilmişti. Edirne Barışında kâtip olarak görev aldı. 1834'de ortaelçi olarak Paris'e gönderildi. Cezayiri Garp eyaletinin Osmanlılara geri verilmesi ile görevlendirilen Mustafa Reşid Paşa Cezayir sorununu çözemedi. 1835'de İstanbul'a döndü ve aynı ay içerisinde Paris'e Büyükelçi olarak gönderildi. Fransızca öğrendi. Londra'da İngilizlerle iyi ilişkiler kurarak Hariciye Nazırlığı'na atandı. İngilizlerle bir ticaret antlaşması imzalayarak Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin açık pazarı olmasını sağladı (16 Ağustos 1838). İslahat Hareketleri için girişimlerde bulunarak bu konuda II. Mahmud'u ikna etti. Rüşvet ve angaryanın yasak edildiği bir teklifte bulundu. Bunun üzerine Londra Büyükelçiliğine tayin edildi. Bu sırada II. Mahmud ölmüş, yerine I. Abdülmecid geçmişti. Devletin buhranlı bir dönem geçirmesi Mustafa Reşid Paşa'nın Padişahı islahat hareketlerinin gerekliliği konusunda ikna etmesine neden oldu. 3 Kasım 1839'da Gülhane Hattı Hümayunu ilân edildi. Bu sıralarda 15 Temmuz 1840'da Londra Antlaşması'nın imzalanmasıyla Mısır meselesi Osmanlıların lehine döndü. Ertesi gün Paris büyükelçiliğine atandı. 28 Eylül 1846'da Sadrazam oldu. Bu sırada Yunanistan ile sorunlar çözümlendi. Esir ticaretini yasakladı. 28 Şubat 1856'da İslahat fermanının aksak olan yönlerini eleştirdiği bir lahiya yayımladı. Altıncı kez sadrazam oldu (22 Ekim 1857) ve 1858'de vefat etti." Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, ss. 348-350.

derecelerdeki eğitimi bir bütün olarak ele alan ve İstanbul dışında da genel eğitimin yaygınlaşmasının önemini vurgulayan ilk resmi belgedir.⁵¹

Islahat Fermanı'nda eğitim ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır. “*Saltanât-ı Seniyyem tebaâsından bulunanlar Mekâtib-i Şahanemin nizâmâtı mevzularında gerek yaşça ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti ifâ eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyiz-i Devleti Aliyye'min Mekâtib-i Askeriye ve Mülkîyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat maârif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektepler yapmağa mezun olup, fakat bu makule mekâtib-i umûmiyenin usûl-ı tedrisi ve muallimlerinin intihabı azası taraf-ı şahanemden mansub muhtelit bir Meclis-i Maârif'in nezâret ve teftişi tahdında olması* ” denilmektedir.⁵²

Fermanın işaret ettiği şekilde eğitimi bir bütün haline getirmek için 1857 yılında Maârif-i Umûmiye Nezâreti kuruldu. Nezâretin görevleri arasında rüşdiyeler ve rüşdiyeler üstü tüm okulların eğitim dilinin Türkçe olması kararlaştırıldı. Hristiyanlar, çocuklarını devlet okullarında okutulacak olmasından ve devlet hizmetinde görevlendirilecek olmasından memnun oldular.⁵³

Sultan Abdülaziz (1861-1876), eğitimi bir devlet meselesi olarak kabul edilmekteydi. Padişahın bu tutumunda muhtemelen Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin yayımlanmasından iki yıl önce, 22 Şubat 1867'de Fransa'nın Osmanlı Hükümeti'ne verdiği nota etkili olmuştur.⁵⁴

Bu nota Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde önemli bir yer tutar. Notada öğretmen yetiştirme, Hristiyan okullarının korunması ve yenilerinin açılması, bütün okulların karma hale getirilmesi, herkesin yararlanabileceği kütüphaneler açılması vb. konular vardı. Sultan Abdülaziz notada belirtilen kanunlar üzerinde durarak eğitim ve öğretim hususuna büyük önem vermiştir. Sultan Abdülaziz'in talimatıyla

⁵¹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 60.

⁵² Musa Gümüş, “Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam İncelenmesi”, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2776-published.pdf>, E.T.: 01/12/2018, Sa.: 17.26, s. 224.

⁵³ Fatma Ürekli, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Manâs Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manâs Üniversitesi Yay., S. 3, Bişkek 2002, ss. 382-406, s. 394.

⁵⁴ Abdülkadir Özcan, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), TTK, Ankara 1992, ss. 441-474, s. 451.

Maârif Nazırı Safvet Paşa⁵⁵ önderliğinde bir kurul toplanarak eğitim meselelerinin çözüme kavuşturulması için gayret gösterilmiştir.⁵⁶

Hazırlanan Maârif Nizamnâmesi'nde notanın etkisi olduğu söylenir. Safvet Paşa'nın başkanlığını yaptığı yedi kişilik heyet Fransız Eğitim Sistemini ayrıntılı bir biçimde incelemeye koyulmuşlardır. Sonuçta eğitim ile ilgili bir nizamnâme ortaya çıkartılmıştır. Nizamnâme de Fransız Eğitim Sisteminin etkisi büyüktür.⁵⁷ Sultan Abdülaziz'in talimatıyla 1 Eylül 1869 yılında Safvet Paşa öncülüğünde bir komisyon tarafından Maârif-i Umumiye Nizamnâme'si yayımlandı.⁵⁸ Şurây-ı Devlet Maârif Dairesi Başkanı Kemal Paşa, Sadullah Paşa, Recaizâde Mahmud Ekrem, Ebuzziya Tevfik, Mehmet Mansur, Dadyan Artin ve Dragon Tzankoff gibi aydın grubun da nizamnâmeye katkıları olmuştur.⁵⁹ 1869 Maârif Nizamnâmesi'ne göre Maârif Nezâretinin teşkilatlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Meclis-î Kebir-î Maârif, Vilâyet Maârif Meclisleri; Muhasebe ve Maârif Sandıklarıdır. Osmanlı Devleti'nde Meclis-î Kebir-î Maârif; İlmiye ve İdare Daireleri'ne ayrılmıştır. İlmiye Dairesi'nin görevleri; Mekteplerin kullanacağı kitaplar ile ilgilenmek, Batılı okullar ile ilişki kurmak ve Türkçe'nin gelişmesini sağlamaktır. İdare Dairesi'nin görevleri ise; mekteplerin ve maârif meclislerinin kütüphane, müze, matbaa işleri ile ilgilenmektir. Eğitim ve öğretim hakkında planlama ve programlama da bu daireye aittir. Vilâyet Maârif Meclisleri ise, Maârif Nezâretinin vilâyetlerdeki şubeleri olarak faaliyet göstereceklerdi.⁶⁰ Bu nizamnâme, 5 bölüm ve 198 maddeden oluşur. Osmanlı Devleti'nde var olan bütün eğitim konularına değinilmeye gayret edilmiştir. Nizamnâme ibtidâiden darülfünuna kadar tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini ele almıştır. Yani var olan ikilikleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Okutulacak dersleri, derslerin içeriklerini, kayıt kabul işlerini, kız ve erkek çocukların öğrenimlerinin karma yapılmasının nasıl olacağı hakkında düzenlemelere yer verilmiştir. Eğitim idarecilerinin, hizmetlilerinin ve

⁵⁵ Safvet Paşa 1867-1871 tarihleri arasında Maârif Nazırlığı yapmıştır. Tanzimat döneminin önemli maârif nazırlarından doğu ve batı dillerini bilen Safvet Paşa, aslında Reşit Paşa'nın yönlendirmesi ile bir diplomat olarak yetişmişti. Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ...*, s. 67.

⁵⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 2013, s. 287-288.

⁵⁷ Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ...*, s. 67.

⁵⁸ Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1, Elazığ 2008, ss. 271-283, s. 275.

⁵⁹ Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ...*, s. 67.

⁶⁰ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu ...*, s. 288.

öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konuları bir kurala bağlıyordu. Bu nizamnâme ile örgün eğitim, ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelendirilmiştir.⁶¹

Mekâtib-î Sıbyaniye, Mekâtib-i İbtidâiye, Mekâtib-i Rüşdiye, Mekâtib-i İdâdîyi, Mekâtib-i Sultaniye, Mekâtib-i Aliye gibi farklı kademelere ayrılmıştır. Bunların yanı sıra nizamnâmede yabancı ve azınlık okullarına da yer ayrılmaktaydı. Bu okullar içinde reformlar yapılması kararlaştırılmıştır. Nizamnâme ile bütün bu okulların denetiminin ve kontrolünün devlet eliyle yapılmasına karar verilmiştir. Fakat bütün bu yeniliklere rağmen 1869 Maârif Nizamnâmesi'nin içerisinde medreseler herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Bu durumda eğitimi medresenin, dolayısı ile dinin etkisinden kurtarmak ve laikleştirmek şekliyle yorumlayanlar vardır.⁶²

1869 Nizamnâmesi'nin yukarıda belirtilen hususların dışında din ve milliyet unsurlarını da ele aldığı görülmektedir. Bu unsurlar, Osmanlılık fikri ile birleştirilip Osmanlı Devleti'nde toplumu birarada yaşatma amacını taşımıştır. Bu durum devlet içinde ve dışında tepkiye yol açmadığı gibi devlet eğitiminin esin kaynağı olmuştur.⁶³

Maârif Nizamnâmesi'ne uygun olarak ilk Darülfûnun resmen 1870 yılında açıldı. Darülfûnun kuruluş amacını yerine getiremeden 1871 yılında kapandı. 1874'de yeni bir Darülfûnun kurulduysa da kalıcı olamadan 1880'de kapanmak zorunda kaldı.⁶⁴ Osmanlılık politikası nizamnâmede etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti içerisindeki ilköğretimlerde her mezhep ve dinden öğrenciler Türkçe eğitim alacaktı. Rüşdiyeden itibaren Osmanlı halkındaki gayrimüslimler kendi dillerinde eğitim verebileceklerdi.⁶⁵

Nizamnâme içerisinde birden fazla eğitim-öğretim yöntemi geliştirilmiştir. 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile şu yenilikler hedeflenmiştir.

Öncelikli hedef ilköğretimin temel eğitim yöntemi olarak zorunlu hale getirilmesidir. Okullar ilköğretimde dâhil olmak üzere farklı derecelere göre sınıflandırılacaktı. Buna göre bin evden fazla olan bölgelerde idâdî, beş yüz ev

⁶¹Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ...", s. 274.

⁶²Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ...", s. 274-275.

⁶³Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu ...*, s. 289.

⁶⁴Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti ...*, s. 112-113.

⁶⁵Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s. 148.

bulunan yerleşim yerlerinde rüşdiye açılması planlanmaktaydı.⁶⁶ Yapılan yeni okulların öğretmenlerinin eksiksiz yetişmeleri ve toplumda saygınlıklarının artması gerekliydi. Diğer taraftan vilâyet maârif meclisleri kurularak maârif teşkilatının geniş alanlara yayılması amaçlanmaktaydı.⁶⁷

Eğitim-öğretimin gelişmesi için 1839 yılından 1876 yılına kadar önemli mesafeler katedilmiştir. Eğitim-öğretim sistemi içerisinde Batı eğitim modelleri uygulanmaya çalışılmıştır. Bütün bunlar olurken eğitim de ortaya çıkan karışıklıkları önlemek, eğitim seviyesini ve kalitesini arttırmak için nizamnâme yayımlanmıştır. Bu dönemde yeni mekteplerin açılması, var olan mekteplerin ıslahı gibi durumlarda söz konusudur. Osmanlı halkını birarada tutmak amacıyla eğitim-öğretim alanında da Osmanlılık politikası güdülmüştür.

1.3. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları

II. Abdülhamid (1876-1909) devletin içinde bulunduğu durumdan hareketle esnek ve gerçekçi bir politika izlemiştir. Devletin tekrar güç kazanması için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda devletçi ve merkezîyetçi yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu yaklaşımların bir gereği olarak eğitim ön plana çıkmış ve ülkenin her tarafına yayılması için çalışılmıştır.⁶⁸ Bu dönemde 1869 Maârif Nizamnâmesi uygulanmaya devam edilmiştir. Nizamnâmenin dışında ayrı bir yenilik modeline gidilmemiştir. Rüşdiyeler, idâdîler ve sultaniler hak ettikleri değeri görmeye başlamıştır. İlk ve orta dereceli eğitim-öğretim kurumları tüm imparatorluğu kapsayacak şekilde hızla yayıldı.⁶⁹ II. Abdülhamid iktidârının başlangıcında 250 adet rüşdiye bulunurken bu sayı 600'e ulaşmıştır. İdadî sayısı 5'ten 104'e, Darûlmuallimin sayısı 4'ten 32'ye, ibtidâî okulların sayısı da 200'den 4.000-5.000 civarına yükselmiştir. Ayrıca 10.000'e yakın sıbyan mektebi de usûl-i cedide (yeni usul) ile eğitim vermeye başlamıştır.⁷⁰ Eğitim sisteminin hızla yaygınlaşması taşra

⁶⁶ Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı ...", s. 399-341.

⁶⁷ Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ...", s. 2746.

⁶⁸ Mustafa Gündüz, *Maâriften Eğitime Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm*, Doğu Batı Yay., Ankara 2016, s. 121.

⁶⁹ Demir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı ...", s. 443

⁷⁰ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 164.

idaresindeki kişilerin, zanaâtkârların ve ticaret ile uğraşanların eğitilmesine vesile olmuştur.⁷¹

II. Abdülhamid döneminde yenilikçi okulların açılmasının yanı sıra meslek okullarının ihtiyaçlara göre açılmasına devam edildi. Bu okullar devletin sosyal ve siyasi yapısını önemli ölçüde değiştirdi. Yeni açılan eğitim kurumları eski eğitim kurumlarının işlevini de değiştirmeye başladı. Bu kurumların bazıları özel kişiler eliyle bazıları da devlet eliyle meydana gelmiştir.⁷²

Batı tarzı okullara yer verilmesiyle doğrudan medreselerin etkisini aniden kaybettirme yoluna gidilmemiştir. Ancak yapılan eğitim alanındaki yenilikler ile ulema grubunun etkisinin zamanla zayıflatılması sağlanmıştır. Ulema grubunun ekonomik kaynağı olan vakıflar devlet tarafından kontrol altına alınmıştır. Böylece medreseler ekonomik olarak zor durumda bırakılmıştır. Ekonomi konusunda sıkıntıya düşen medreseler zamanla eski önemini kaybetmiştir. Önemini kaybeden medreseler sayıca azalarak eğitimde eksik kalmaya başlamıştır. Medreselerde yetişen devrin aydınları Cevdet Paşa ve Ali Suavi gibi isimlerde medresenin eğitimde etkisini kaybettiğini itiraf etmişlerdir. II. Meşrûtiyet, Batılı tarzda eğitimin gelişmesi ve yerleşmesini daha da hızlandırdı. Devlet tarafından eğitime ayrılan bütçe genişletildi.⁷³ Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtarmak için ortaya çıkan fikir akımlarından İslamcılık ilköğretimde, Osmanlıcılık ortaöğretimde etkilerini göstermiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru bu iki fikir akımıyla beraber Türkçülük düşüncesi de etkisini göstermeye başlamıştır.⁷⁴

Sultan II. Abdülhamid döneminde açılan okullardan yetişen öğrenciler 1908 İhtilali'ni gerçekleştirmişlerdir.⁷⁵

1876 yılından 1909 yılına kadar eğitim-öğretim sistemi İstanbul başta olmak üzere bütün taşralarada hızlı bir şekilde yayılmıştır. Taşralarda maârif teşkilatları oluşturularak bölgede eğitimin kontrolü ve denetimi sağlanılmıştır. Bu dönemde okul, öğretmen, öğrenci, sayılarında artış yaşanmıştır. Eğitimde, Osmanlıcılık fikri ile İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinede kısmi olarak verilmeye başlanmıştır.

⁷¹ Demir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı ...", s. 443.

⁷² Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim...", s. 472.

⁷³ Demir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı ...", s. 444.

⁷⁴ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 164.

⁷⁵ Gündüz, *Maâriften Eğitime ...*, s. 121.

1.4. II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim

II. Meşrutiyet döneminde farklı fikirlerin çarpıştığı bir dönem olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'ten sonra da Batı tarzında okulların yaygınlaştırılması devam etmiştir. Meslek okulları ve teknik okulların sayısını arttırmaya yönelik çalışmalar sürekli hale gelmiştir.⁷⁶

Bu dönemde eğitim-öğretim kurumlarında eğitim reformlarına devam edildi. Özellikle ilköğretimin ve ortaöğretimin yapısını değiştirme yoluna gidilmiştir. Bu değişikliğe örnek ise 15 Ekim 1913 tarihinde kanunlaşan Tedrisât-ı İbtidâiye Kânun-ı Muvakkati ile ibtidâi ve rüşdiye okullarının bir çatı altında toplanmasıdır. Böylece ilköğretim sisteminin süresi altı yıl olarak belirlenmiştir. Bu değişiklikte ilköğretim sistemi, birinci devir, orta devir, yüksek devir olmak üzere üç devire ayrıldı. Her devir ikişer yıl olmak üzere toplamda altı yıl olmuştur. Bu devrelerden ilk ikisi temel eğitim kapsamında tutularak zorunluluk esastır. Yüksek devir ise rüşdiyelere denk kabul edilmişti. Ancak bu yeni yapılanma ile rüşdiyeler mevcut durumunu korumuştur. Vilâyetlerin çoğunda da yeni sistem uygulanamamıştır. Tedrisât-ı İbtidâiye Kânun-ı Muvakkati'yle, ana mektepleri ve sıbyan sınıfları da ilköğretim kurumları arasında sayılmıştır.⁷⁷

II. Meşrûtiyet döneminde eğitim konusunda önemli atılımlar gerçekleştirilmek istenmişse de Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş koşullarından dolayı bütçe olarak kısıtlamalar meydana gelmiştir. Bu kısıtlamalar neticesinde eğitim konusunda yapılacak olan plan ve projelerin önüne setler çekilmiştir.⁷⁸

Dönemin eğitim sloganı Milli Terbiye'dir. Milli ifadesinden kasıt ise Osmanlı Milleti ile ilgili, millete mal olmuş davranışlar bütünüdür. Bu kavram farklı anlamalarda da kullanılmıştır. Bunlardan biri, İslam halkının bir arada yaşaması ve birliktelik oluşturması ile İslam Milleti anlamında kullanılabilir. Diğer kavram ise Türkçülük manasında kullanılmıştır. Türk ulusçuluğunu ön plana

⁷⁶ Adil Şen, "Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları", *Ekev Akademi Dergisi*, <http://www.ekevakademi.org/Makaleler/1867219130.26%20Adil%20SEN.pdf>, E.T.: 04/04/2017, Sa.: 21.09, s. 486.

⁷⁷ Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin...", s. 524.

⁷⁸ Muhammet Şahin-M. Ahmet Tokdemir, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz 2011, S. 9(4), 2011, ss. 851-876, s. 853.

çıkartarak bu yönde eğitim çalışmaları gerçekleşmiştir. Dönem itibariyle farklı fikir açılarının bolluğu ve siyasi olarak zenginliği göze çarpmaktadır. II. Meşrûtiyet sonrası sınırlarını korumak, halkın isyan etmesini önlemek, halkı bir arada tutmak ve yabancı devletlerin kendi iç işlerine müdahale etmesini engellemek için eğitimde de Millet kavramına ağırlık verilmiştir.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin topraklarını kendine hedef seçen sömürgeci devletler kültürel etki ile eğitim konusunda söz sahibi olmuşlardır. Bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri eğitim-öğretim birleşmesini savunmuşlardır.⁸⁰

II. Meşrûtiyet döneminde genellikle okulların, öğretmenlerin istatistiki bilgileri üzerinde yoğunlaşma görülmüştür. Eğitim kalitesi hakkında farklı fikir ve düşünceler yer almasına rağmen sayısal veriler ön planda tutulmuştur.⁸¹ II. Meşrûtiyet döneminde ortaya çıkan savunulan ve tartışılan bazı düşünceler Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemi düşünce ve fikirlerin gözlemlendiği bir devir olarak görmek mümkündür.⁸²

Osmanlı eğitim tarihindeki bu yenileşme ve değişim süreci, yeni Türk devletinin kurulmasından sonra da devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra eğitimin kademeleri yeniden düzenlenmiş, medreseler kapatılmış, eskiden beri kontrol altında tutulamayan azınlık ve yabancı okulları tek bir iradeye bağlanmış ve böylelikle yıkıcı faaliyetleri engellenmiştir. Osmanlı döneminden beri faaliyet gösteren okulların isimleri ve uyguladıkları eğitim programları Cumhuriyet'in ilk yıllarında değiştirilmiştir.⁸³

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde eğitim, hem kurumsal boyutu hemde zihniyet olarak çağın gereklilikleri karşısında sürekli güncellenmiş ve üzerinde önemle durulan bir alan olarak belirtilmektedir. Bundan dolayı Tanzimat Fermanı'ndan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen zamanda eğitim kalitesinin artırılması için yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerin bir kısmı başarıya ulaşırken bir kısmı başarısız olmuştur.

⁷⁹ Şahin- Tokdemir, "II. Meşrutiyet Döneminde...", s. 853.

⁸⁰ Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim ...*, s. 148.

⁸¹ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi...*, s. 266.

⁸² Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim...", s. 473.

⁸³ Sacit Uğuz, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Tarsus'ta Eğitim", *A. Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 47, Erzurum 2012, ss. 319-354, s. 352.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE HALEP'TE EĞİTİM

(1839-1918)

2.1. Halep Şehri'nin Tarihçesi

Halep adı hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Rivayetlerden birine göre Hz. İbrahim Halep Kalesi'nin olduğu yerde yaşamıştır. Hz. İbrahim koyunlarının sütünü burada sağarak bölge halkına dağıtmıştır. Bundan dolayı süt anlamına gelen "Haleb" ismi verilmiştir. Bu isim aslen İbranice bir kelimedir.⁸⁴ Bir başka rivayet ise Hz. İbrahim beyaz ineğin sütünü sağdığından dolayı Halebü's-şehba denilmiştir. Bundan dolayı Hz. İbrahim'in ineği sağdığı tepeye "Haleb" denilmiştir. Halep ismine en yakın rivayet ise Halep Şehri'nin bulunduğu bölgedeki toprağın renginin beyaz olmasından dolayı bu ismi almış olduğudur.⁸⁵

Tarih boyunca Suriye bölgesinin en önemli iki şehriden biri olan Halep, ticarî bir merkezdir. Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Jeostratejik konumu itibari ile bölge ticaretinde zengin bir yere sahiptir. Bundan dolayıdır ki tarihte sık sık işgale uğramıştır.⁸⁶

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Mecedabık Savaşı (1516) sonucunda Halep'i alarak burayı Şam'a bağlı bir sancak haline getirdi.⁸⁷ Kendisine Şam Beylerbeyliği verilen Canberdi Gazali, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) tahta geçmesini fırsat bilerek büyük bir isyana girişmişti. İsyana bastırıldıktan sonra Halep ayrı bir beylerbeyliği oldu.⁸⁸ Doğu ticaret yollarının Osmanlı egemenliğine girmesi Halep'i önemli bir ticaret şehrine dönüştürdü. Böylece şehrin fiziki ve sosyal yapısı güçlenmeye başlamıştır.⁸⁹ Halep'in XVI. yüzyılda ticarete söz sahibi olması Avrupalıların da dikkatini çekti. 1548 yılında Venedik, 1557 yılında Fransa, 1586

⁸⁴ Remzi Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 120.

⁸⁵ HVS, 1324, Halep Vilâyet Matbaası, s. 225.

⁸⁶ Talib Yazıcı, "Halep", *DİA*, C.15, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, ss. 239-244, s. 239

⁸⁷ Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep ...*, s. 25.

⁸⁸ Bruce Masters, "Halep", *DİA*, C.15, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, ss. 244-247, s. 245.

⁸⁹ Çakar, *17. Yüzyılda Halep...*, s. 36-37.

yılında İngiltere konsoloslukları açıldı. Avrupa tüccarlarının rekabeti ile bölge daha çok canlanmıştır.⁹⁰

XVII. asırda Osmanlı-İran Savaşları ile otorite boşluğundan yararlanan Canbulatoğlu İsyanı ortaya çıkmıştır. Bu isyan Kuyucu Murat Paşa tarafından bastırılmıştır. Canbulat Ali Paşa ise af dileyerek Temeşvar Beylerbeyliği'nde görevlendirildi. Fakat burada da halkın ve askerlerin şikâyeti üzerine Kuyucu Murat Paşa tarafından katledildi.⁹¹

1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile biten Osmanlı- İran mücadelesi neticesinde İran ipeği Halep pazarında tekrar yerini aldı. Bu dönemde açılan İzmir ticaret bölgesine rağmen XVII. yüzyılda Halep ticari üstünlüğünü devam ettirmiştir.⁹²

Genellikle gümüş ve altın ipliklerle işlenmiş olan ipekler Avrupalılara hitap etmekteydi.⁹³ XVIII. yüzyılda İran'ın çöküşüne bağlı olarak bölgede var olan ipek ticareti önemini kaybetmeye başladı. 1730'dan itibaren, Avrupalılar ipek temini konusunda başka seçeneklere yöneldiler. Bu seçeneğe Şam İpekleri kısmi olarak cevap vermiştir. Zamanla Avrupalı tüccarların Halep'te etkisi azalmış ve Hristiyan Arap ve Yahudi Tüccarlar ön plana çıkmıştır. Genel olarak ekonomi zayıflamaya başladığından farklı toplumlar arasında sorunlar ortaya çıkmıştır.⁹⁴ Zanaatkârlar ve tüccarların belli başlı vergileri düzenli ödeme zorunluluğu vardı. Fakat vergilerdeki resmi rakam ile gerçek tahsilat miktarı aynı değildi. Maddi istismarın arttığı dönemlerde tüccarlar başka şehre gidiyor ve bu da dükkânlar kapanmasına yol açıyordu.⁹⁵

Halep'te ticaret ve ekonominin bozulmasının sebepleri arasında vergi artışı ve merkezi yönetimin zayıflaması bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Fransız İhtilâli'nin etkisi ile isyanlar başlamıştır. Öyle ki XIX. yüzyılda azınlık isyanlarının genelinde Fransız İhtilali'nin tesirlerini görmek mümkündür. Bu isyanlar içerisinde

⁹⁰ Masters, "Halep", s. 245; J. Saugavet, "Haleb", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, ss. 117-123, s. 121.

⁹¹ Çakar, *17. Yüzyılda Halep...*, s. 44-45.

⁹² Masters, "Halep", s. 245.

⁹³ Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı ...*, s. 214.

⁹⁴ Masters, "Halep", s. 245.

⁹⁵ Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı ...*, s. 228-233.

Sırp İsyanı, Yunan İsyanı ve bu dönemde Osmanlı Devleti'nin en fazla yıpratılan Mehmet Ali Paşa İsyanı gibi isyanlar yer almaktadır.

Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın temelinde, Mahmet Ali Paşa'nın Suriye egemenliği onuşundaki hırsları bulunmaktadır. Mehmet Ali Paşa, Yunan İsyanı'nda Osmanlı Devleti'nin yardım çağrısını kabul etmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın, yardım karşılığında kendine vaat edilen Girit, Trablus-Şam ve Suriye valiliklerini istemesi büyük sıkıntılara sebep oldu. En nihayetinde Mehmet Ali Paşa, İbrahim Paşa komutasındaki 24.000 kişilik bir kuvveti Suriye bölgesine göndermiştir. 14 Haziran 1832 Halep'i işgal ettiler.⁹⁶ Halep 13 Kasım 1840 yılında tekrar Osmanlı Devleti'nin eline geçti.⁹⁷ Tanzimat Fermanı'nın halka askerlik yükümlülüğü getirmesi ve vergilerin birey düzeyinde alınma kararı bölgede huzursuzluk oluşturdu. Özellikle fakir Müslümanlar zengin Hristiyanlara karşı isyan ettiler. 1850 yılının Ekim ayına gelindiğinde ise şehirde büyük bir isyan patlak verdi. Halep valisi Mustafa Zarif Paşa bölgeden kaçtı. Osmanlı ordusu Halep'e gelerek şehirde idareyi sağladı. Bu olaylardan sonra farklı cemaatler ve etnik gruplar arasında çatışmalar küçük şekilde devam etse de Halep'te genel itibariyle I. Dünya Savaşı'na kadar sakin bir dönem geçirilmiştir.⁹⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgede ekonomik faaliyetler tekrar canlanmaya başladı. Okulların sayısı ve ilk bölgesel gazetelerin ortaya çıkması bölgede önemli değişimlere neden olmuştur. Halep demiryolu ile Hama ve Şam'a 1906 yılında, İstanbul ve Bağdat'a 1912 yılında bağlantı sağlanmıştır. Demiryolu üzerinde istasyonlar oluşturuldu. Şehir istasyonların etrafında şekillenmeye başladı. Böylelikle şehrin ticari ve idari ağırlık merkezi yavaş yavaş değişmeye başlamıştır.⁹⁹

Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti geniş topraklar kaybetti. Halep şehri de Ekim 1918 yılında Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrıldı. 1918 yılı Ekim ayında bölgede var olan İngilizlere ait askerler ve Arap Milliyetçi birlikleri

⁹⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara 2003, s. 197-198.

⁹⁷ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi Ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 11.

⁹⁸ Masters, "Halep", s. 245-246.

⁹⁹ Saugavet, "Haleb", s. 121.

Osmanlı ordusunu geri çekilmek zorunda bıraktı. 23 Ekim 1918 yılında Arap Aneze birlikleri şehri tamamen ele geçirdiler.¹⁰⁰

İdari bakımdan ele alındığında; Halep Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra XVI. yüzyılın ortalarına kadar Şam Vilâyetine bağlı kalmıştır. Canberdi Gazali İsyanı'nın bastırılmasından sonra Halep ayrı bir eyalet olmuştur.¹⁰¹ Tanzimat döneminde 1281 (1864) Vilâyet Nizamnâmesi'nde yapılan değişiklikler 1866 yılında Halep şehri için uygulanmaya başlamıştır. Teşkilatlandırma görevi Cevdet Paşa'ya verilen Halep Vilâyeti: Urfa, Maraş, Kozan, Adana, Payas, Zor ve Halep merkez sancaklarından oluşmaktaydı. Cevdet Paşa'nın valiliği döneminde Zor Sancağı dışında Halep Vilâyeti'ne bağlı sancaklarda yeniden teşkilatlanmaya gidilmiştir. Halep Vilâyeti'nin 1869 yılındaki sınırları Adana, Kozan, Payas sancaklarının çıkartılmasıyla daralmıştır. 1876 yılında Halep Vilâyeti Halep, Urfa ve Zor sancaklarından oluşmaktaydı. 1881 yılında Halep Vilâyeti'nde Halep, Urfa ve Maraş sancakları yer almaktadır. Bu üç sancağa bağlı 23 kaza, 64 nahiye ve 4.541 köy bulunmaktaydı.¹⁰² Halep kazasında 106 mahalle bulunmaktaydı.¹⁰³

Halep şehri birçok dinden ve inançtan insanın yaşadığı Ortadoğu'nun en kozmopolit şehirlerinden biridir. Halep şehri, insan yoğunluğunun ve etnik çeşitliliğin en yoğun olduğu yerdir. İngilizlerin 1840 yılında hazırladıkları rapora göre Halep şehrinin nüfusu 65.000 ile 80.000 arasındadır.¹⁰⁴ 1881 yılında Halep'in merkezinde Müslümanlar 8.262, Hristiyanlar 2.478 hane olarak belirtilmiştir.¹⁰⁵ 1822'de Halep'te meydana gelen deprem, Mehmet Ali Paşa İsyanı, 1850 ve 1860 yıllarında şehirde meydana gelen mezhep çatışmaları, XIX. yüzyılın ortalarından sonra şehir içinde salgın hastalıkların olması gibi nedenler nüfus oranını ciddi biçimde etkilemiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru şehirde istikrarın olmasıyla nüfus yavaş yavaş artış göstermeye başlamıştır. 1883 yılında 99.000 civarına ulaşmıştır.¹⁰⁶ 1908/09 (H. 1326) Vilâyet Salnâmesine göre nüfus sayısı şu şekildedir. İslam-

¹⁰⁰ Masters, "Halep", s. 246.

¹⁰¹ Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı...*, s. 28

¹⁰² Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 1999, s. 23-25.

¹⁰³ HVS, 1323, s. 516.

¹⁰⁴ Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun ...", s. 73.

¹⁰⁵ Türk Dünyası Belediyeler Birliği, *Osmanlı Belgelerinde Halep*, (Ed.: M.Taner Koltuk), TDBB Yay., İstanbul 2018, s. 42.

¹⁰⁶ Eroğlu, Babuçoğlu-Köçer, *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Halep ...*, s.45.

83.679, Rum Ortadoks-867, Rum Katolik-7.774, Ermeni Katolik-3.771, Süryani Katolik-2.598, Marûni-1.563, Ermeni-1.767, Keldani-192, Latin-540, Süryani-i Kadim-57, Protestan-191, Ecnebi-2.562, Yahudi-9.353, Yabancı-4.897'dir. Bu dönemde nüfusun toplam sayısı 119. 811 olarak belirtilmiştir.¹⁰⁷ Halep nüfus sayımında vilâyetin merkez kazasında farklı milletlerden insanların yer almaktadır. Bu farklı milletlerin vilâyetin merkez kazasında birlikte yaşadığını göstermektedir.

2.2. Halep Maârif İdaresi ve Meclisi

Osmanlı Devleti yenileşme döneminde eğitim alanında önemli değişiklikler yapmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde eğitimde yapılan yenilikleri vilâyetlere ulaştırmak için vilâyetlerde maârif teşkilatları kurulmuştur. 1879 yılında, taşra maârif idarelerinin oluşturulması ve uygulanmaya konulması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁸ Vilâyet maârif müdürleri vilâyette kurulan maârif meclislerinin başında vazifelendirilmiştir. Bu müdürlerin görevi vilâyetlerde eğitimi geliştirme ve yaygınlaştırmaktır.¹⁰⁹ Vilâyet maârif idarelerinin kadroları genel olarak: Maârif müdürü, kâtip, muhasebeci ve sandık eminden oluşur. Vilâyetin durumuna göre ayrıca mukayyit, mübeyyiz, muayene memuru, müze memuru, mütercim ve müfettişlerde yer alırdı.¹¹⁰ Vilâyet maârif müdürlükleri ile maârif meclisleri beraber hareket etmektedir. Maârif meclislerinin; buldukları bölgenin maârif işleri ile uğraşmak, sıbyan veya ibtidâi mekteplerinin açılmasını ve ıslahını sağlamak, öğretmen kadrosuyla ilgilenmek, maârif bütçesini hazırlayıp maârif müdürüne rapor şeklinde sunmak, öğrencilere sınav yapmak ve diploma vermek gibi görevleri vardır.¹¹¹

Halep Maârif Komisyonu'nun varlığı ilk olarak 1882/83 (H. 1300) tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde tespit edilmektedir. Salnâmeye göre komisyonun reisi, üç adet azası ve bir adet sandık emini bulunmaktadır.¹¹²

¹⁰⁷ HVS, 1326, s. 224.

¹⁰⁸ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 37-39.

¹⁰⁹ Seyit Taşer, "Osmanlı Devleti Vilâyetleri ve Sancakları Maarif Müdürlükleri Ve Müdürleri (1912)", *İSTEM*, S. 15, Konya 2010, ss. 159-167, s. 167.

¹¹⁰ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 41.

¹¹¹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 44-47.

¹¹² HVS, 1300, s. 59.

1884/85 (H.1302) yılında reis, üç aza, kâtip ve sandık emini bulunmaktadır.¹¹³ Bu yılda idarede yer alan kişilerin değiştiği görülmektedir. Bunun yanı sıra yazı işleri ile ilgilenmek üzere bir memur görevlendirilmiştir. 1885/86 (H. 1303) idari kadrosu bir önceki yıla göre değişiklik göstermemiştir. Ancak sandık emini hakkında bilgiye yer verilmemiştir.¹¹⁴

1886/87 (H. 1304) yılında Halep İdare Meclisi azasından Hüsnü Bey ve Halep Maârif Müdürü Mustafa Bey'e rütbe verilmiştir. Bu duruma göre Halep Maârif Müdürlüğünde bu yılda bir değişiklik olmuştur. Maârif Müdürlüğüne Mustafa Bey getirilmiştir. Görevi yaklaşık olarak bir yıl sürmüştür. Mustafa Bey kısa dönem görev aldıktan sonra yerine Kemal Efendi müdür olarak atanmıştır.¹¹⁵

1887/88 (H. 1305) ve 1888/89 (H. 1306) yıllarında ise Maârif Reisi Kemal Efendi'dir. Önceki dönemlerden farklı olarak bir muhasebeci idareye dâhil olmuştur. Dört tane aza bulunmaktadır.¹¹⁶ 1889/90 (H.1307) yılında Maârif Meclisi'nde herhangi bir değişiklik olmamıştır.¹¹⁷

Kemal Bey, 23 Ekim 1889 (H. 27 Safer 1307) yılında uygunsuz davranışlarda bulunduğu için şikâyet edilmiştir. Bu şikâyet üzerine Kemal Bey hakkında tahkikat yapılarak durumunun belirlenmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁸ Kemal Bey kendisi hakkında yer alan şikâyetler üzerine Halep'te kalmasının husumete sebep olabileceğinden dolayı Beyrut, Şam veya Adana Vilâyetleri'nden birine tayinini istemiştir. Kemal Bey'in tayin isteği kabul edilmiş ve yerine Emrullah Efendi gelmiştir.¹¹⁹

1890 (H. 1308) yılındaki Maârif Müdürü *Emrullah Efendi*¹²⁰,dir. Maarif idaresinde yer alan azalarda değişiklik olmamıştır.¹²¹ Bir yıl sonra muhasebeci

¹¹³ HVS, 1302, s. 132.

¹¹⁴ HVS, 1303, s. 133.

¹¹⁵ DH.MKT.1385/87.

¹¹⁶ HVS, 1305, s. 131; HVS, 1306, s. 117.

¹¹⁷ HVS, 1307, s. 85.

¹¹⁸ DH.MKT.1680/130/01.

¹¹⁹ DH.MKT.1680/21/01.

¹²⁰ *Emrullah Efendi: "Lüleburgaz'da doğmuştur. 1881 yılında Mekteb-i Mülkiye'den ulum-u siyasiye şهادetnamesi almıştır. 1882'de Yanya, 1884 yılında Selanik, 1887'de ise Halep, 1891 yılında Aydın vilâyetlerinde maarif müdürlüklerinde bulunmuştur. 1900 yılında İstanbul'da Meclis-i Maarif üyeliğine atandı.1906'da üyelik ile beraber Konya Hukuk Mektebi Müdürlüğünde bulundu. II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra Kırklareli mebusu oldu. Galatasaray'ın Mekteb-i Sultânisi Müdürlüğü ve Meclis-i Maarif İlmiye Dairesi Başkanlığı'na getirildi. 10 Ocak 1910'da Maarif Nazırı oldu. Bu esnada Darülfünun'un Edebiyat şubesinde hikmet-i nazariye dersleri verdi. Kanunsuz işler yaptığı*

değişirken serkâtip ve sandık emini memurluğuna aynı kişi devam etmiştir. Önceki yıllarda 3 olan aza sayısı bu yılda 6 olmuştur. Artış gösteren azalardan bir tanesi muayene memurudur.¹²²

1892/93 (H.1310) yılında Maârif İdaresi'nde Müdür Tevfik Bey ve Muhasebeci Nafiz Efendi bulunmaktadır. Bunların dışındaki isimler aynı şekilde görevlerine devam etmiştir.¹²³

1894/95 (H. 1312) Maârif İdaresi Müdürü Hüseyin Zeki Bey'dir. Muhasebe memuru değişmiştir. Muhasebe memurluğunun işleri yoğun olduğu için muhasebe memurunun yanına bir adet yardımcı verilmiştir. Maârif Meclisindeki azalar içerisinde mekteb-i idâdî muallimlerinden biri yer almaktadır. Bu durum meclisin içerisinde öğretmenlerinde yer aldığını göstermektedir.¹²⁴

1895/96 (H. 1313) yılı Maârif İdaresi Müdürü Celal Bey'dir. Muayene Memuru, sandık emini ve meclis içerisinde yer alan bazı azalar değişmiştir.¹²⁵

1896/97 (H. 1314) yılı Maârif İdaresi Müdürü Celal Bey'dir. 5 Eylül 1896 (H. 27 Rebiü'l-Evvel 1314) tarihinde Halep Maârif Müdüriyeti'ne Cezayir-i Bahr-î Sefid Maârif Müdürü Ziver Bey tayin olmuştur.¹²⁶ Muayene memuru ve Maârif Meclisinde yer alan diğer azaların çoğu değişmiştir.¹²⁷

1897/98 (H.1315), 1898/99 (H. 1316) ve 1899/1900 (H. 1317) yıllarındaki Maârif İdaresi Müdürü Hüseyin Zeki Bey'dir. Hüseyin Zeki Bey tekrar müdürlüğe getirildiğinde önceden çalıştığı meclis üyeleri ve memurlarla çalışmaya devam etmiştir.¹²⁸

gereğesi ile eleştirilmeye başlanınca 18 Şubat 1911'da Nazırlıktan istifa etmiştir. 1 Ocak 1912'de kurulan Said Paşa kabinesinde tekrar nazırlığa getirildi. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası açıldı. 21 Temmuz 1912'de istifa ederek nazırlık görevi bitmiştir. Şubat 1913 yılında Darülfünun'da usül-i tedris ve terbiye dersleri okutmaya başladı. 1914 yılında İstanbul Yeşilköy'de evinde öldü. Eğitimde "Tuba Ağacı Nazariyesi" adıyla bir fikir ortaya çıkarmıştır. Bu nazariyeye Osmanlı eğitimcileri ve içtimaiyyatçıları tarafından uzun süreler tartışılmıştır." (Ziya Kazıcı, "Emrullah Efendi" DİA, C. 11, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, ss. 165-166, s. 165.).

¹²¹ HVS, 1308, s. 85.

¹²² HVS, 1309, s. 65.

¹²³ HVS, 1310, s. 131-132.

¹²⁴ HVS, 1312, s. 126-127.

¹²⁵ HVS, 1313, s. 122.

¹²⁶ MF.MKT.331/21.

¹²⁷ HVS, 1314, s. 123.

¹²⁸ HVS, 1315, s. 123 ; SNMU, 1316, s. 1008; HVS, 1316, s. 126-127 ; SNMU, 1317, s. 1108.

1 Kasım 1899 (H. 26 Cemaziye'l-Ahir 1317) tarihinde Maârif Müdürü Zeki Bey rütbe-i salise derecesine gelmiştir.¹²⁹ 1900/01 (H. 1318) yılı Maârif İdaresi Müdürü Hüseyin Zeki Bey görevine devam etmektedir.¹³⁰ Fakat Salnâme-i Maârif Umûmiyesi'nde Mahmud Celaleddin Bey olarak belirtilmektedir. 25 Şubat 1901 tarihinde ise Mahmud Celaleddin Bey Halep Maârif Müdürü olarak görülmektedir. Celaleddin Bey yapmış olduğu hizmetlerden dolayı rütbe olarak yükselmesinden (mecid-i nişan verilmesinden) bahsedilmektedir. Bu durumda 1901 yılında Hüseyin Zeki Bey'in yerine Mahmud Celaleddin Bey müdürlük görevine başlamıştır.¹³¹ İdaredeki diğer zatların iki salnâmede de isimleri aynı şekilde geçmektedir.¹³²

1901/02 (H. 1319) yılı Salnâme-i Maârif Umûmiyesi'ne göre Maârif İdaresi Müdürü Mahmud Celaleddin Bey olmuştur. Bu dönemde muayene memuru, sandık emini değişmiştir.¹³³ Maârif Komisyonu'nda yer alan üyeler vilâyetin ileri gelen kişileri ve taşra kurumlarında vazifeli kişiler yer almaktadır.¹³⁴

1903/04 (H. 1321) yılında Maârif Müdürlüğünde değişiklik olmuştur. 15 Temmuz 1903 tarihinde Mahmud Celaleddin Bey görevini layıkıyla yapamadığı gerekçesiyle azl edilmiş ve yerine Cemiyet-i Rüşumiye Azası Nadir Bey 5.000 kuruş maaşla tayin edilmiştir.¹³⁵ Görevden alınan Mahmud Celaleddin Bey ise 29 Haziran 1904 tarihinde Erzurum Vilâyeti Maârif Müdürlüğüne 2.000 kuruş maaşla görevlendirilmiştir.¹³⁶

1903/04 (H. 1321) yılında Maârif İdaresi'nde görevli olan kâtip, muhasebe memuru ve sandık eminin maaşları belirtilmiştir. Buna göre; kâtiplik yapan Necip Efendi 250 kuruş, muhasebe kısmında görev alan Şakir Efendi 200 kuruş, Sandık Emini Necip Efendi 200 kuruş maaş almaktadır.¹³⁷ Maârif üyeleri arasında Müftü, İstinaf Hukuk Azası, Meclis İdare-i Vilâyet Azaları, İstinaf Ceza Azası ve bölgenin ileri gelenlerinden iki kişi yer almaktadır.¹³⁸

¹²⁹ BEO.1394/104482.

¹³⁰ HVS, 1318, s. 136.

¹³¹ İ.TAL. 243/35.

¹³² HVS, 1318, s. 136; SNMU, 1317, s. 1250.

¹³³ SNMU, 1319, s. 528.

¹³⁴ HVS, 1320, s. 138.

¹³⁵ BEO.2148/161088/02 ; BEO. 2139/160372.

¹³⁶ İ.MF.10/21/06.

¹³⁷ MF.MKT.708/28.

¹³⁸ HVS, 1321, s. 138-139.

1904/05 (H. 1322) – 1905/06 (H. 1323) yıllarında Maârif İdaresi Müdürü Mehmed Nadir Bey¹³⁹’dir. Maârif İdaresi’nde yer alan memurlar ise muhasebe memuru ve yardımcısı, muayene memuru, kâtib, sandık emini ve sekiz meclis üyesinden oluşmaktaydı. 1905/06 yılındaki maârif üyesi Amîde-i Divân-ı Umûmiye Halifesinden Necip Bey bulunmamaktadır.¹⁴⁰ 1908/09 (H. 1326) yılında sandık emini ve diğer 8 üye değişmiştir. 8 üyenin yerlerine taşrada farklı görevlerde olan kişiler getirilmiştir.¹⁴¹ Fakat 24 Haziran 1909 tarihinde Divân-ı Harb-î Örfi’ce Halep Maârif Müdürü Nadir Efendi’ye Fizan’da kalebend cezası verilmiştir.¹⁴²

23 Mayıs 1909 tarihinde Nadir Bey’in yerine Halep Maârif Müdürü olarak Davud Efendi tayin olmuştur.¹⁴³ 27 Mart 1916 tarihinde Halep Maârif Müdürü Nezihî Bey’dir. Müdürlük makamına ne zaman tayin edildiği bilinmemektedir. Nezihî Bey’in ahlaki suç işlediği iddia edilmiştir. Hakkında araştırma yapılması ve araştırma sonucuna göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁴ Nezihî Bey’den sonra Halep kazasında müdür olarak kimse görülmemektedir. Muhtemeldir ki bu durum I. Dünya Savaşı’nın Halep Maârif Müdürlüğü üzerindeki olumsuz etkisidir. Ek 4’te

¹³⁹ Mehmed Nadir Efendi: 1856 yılında Sakız Adası’nda fakir bir ailenin oğlu olarak doğdu. İstanbullu bir kaptan tarafından evlatlık edinilerek İstanbul’a getirildi. Bursa Askerî Rüşdiyesi ile İstanbul Kuleli Askerî Lisesi’sini bitirdi. Sonra Harbiye Mektebi’ne girdi. Buradan Bahriye Mektebi’ne geçerek harbiye mülazımı olarak mezun oldu. Divanhane-i Bahriye Meclisi kâtipliğine tayin edildi. Aynı zamanda Darüşşafaka’da matematik hocalığı görevine getirildi. 1879-1880 öğrenme arzusu ile İngiltere’de matematik kurslarına devam etti. İstanbul’a döndüğünde görevini izinsiz terkettiği için memuriyetten uzaklaştırıldı ve bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Abdi Kamil’le 1882’de Şemsül Maarif Mektebi’ni iki yıl sonra da kendi okulu olan Numune-i Terakki’yi kurdu. Okulu ilk, orta ve lise şeklinde üç kısıma ayırdı. Mehmed Nadir, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ileri gelenleri ile İrtibat halindeydi. Cemiyet 1897 yılında Sultan II. Abdülhamid’i devirmek için bir darbe hazırlığı içerisinde girdiğinde emniyet güçleri Mehmed Nadir’i gözaltına alıp sorguladılar. Mehmed Nadir’de baskılar altında elebaşlarının isimlerini verdi. Darbe önlendikten sonra Numune Terakki’nin yönetimi Maarif Vekâletine bağlandı. Mehmed Nadir Aşiret Mekteb-i Hümayun Müdürlüğüne getirildi. Bu görevden sonra Cemiyet-i Rüşumiye Müdürlüğüne 1903 yılında da Halep Maarif Müdürlüğüne getirildi. 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi ele geçirdi 1897 yılındaki olaydan dolayı Halep Maarif Müdürlüğünden alınıp Trablusgarb’a yolladı. 1911 yılında İtalyanlar Trablus’u işgal edince İstanbul’a dönmüştür. 1912 yılında Darüşşafaka, 1915 yılında İnâs Darülfünun’da yüksek hesap dersi muallimliği yapmaya başladı. 1919 yılında kurulan kurulan Nazariyye-i Adad Kürsüsü’nün başına geçmiştir. 13 Aralık 1927 yılında vefat etmiştir (İhsan Fazlıoğlu, “Mehmed Nadir Efendi” *DİA*, C. 28, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss. 499-500, s. 499-500 ; DH.MKT.2859/37; ZB.456/59).

¹⁴⁰ HVS, 1322, s. 142-143; HVS, 1323, s. 149-150.

¹⁴¹ HVS, 1326, s. 134-135.

¹⁴² DH.MKT.2855/24.

¹⁴³ MF.MKT.1131/57; Davud Efendi müdürlüğün yanı sıra devlet tarafından 17 Mayıs 1910 yılında Trablusgarb ve Tunus sınırlarının belirlenmesi için toplanan komisyonda görevlendirilmiştir (BEO.370/278951/01).

¹⁴⁴ MF.MKT.1215/14.

1882-1909 yılları arasında Maarif İdaresi ve Meclisindeki kişiler ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

1882 yılından 1916 yılına kadar Halep Maârif Müdürlüğünü 13 kişi sürdürmüştür. Müdürlerden Hüseyin Zeki Bey iki defa, toplamda 6 yıl müdürlük vazifesi yapmıştır. Nadir Bey’de 6 yıl müdürlük yapmıştır. Celaleddin Bey 3 yıl görev yapmıştır. Müdürlerden Kemal Bey uygunsuz davranışlarda bulunmadığı halde şikâyet üzerine tayinini istemiştir. Celaleddin Bey görevini yerine getiremediğinden dolayı başka vilayete gitmiştir. Nadir Bey’de İttihât Terakki döneminde sürgün edilmiştir. Nezihi Bey hakkında ahlaki suç işlediği iddaalarından dolayı şikâyette bulunulmuştur. Maarif müdürleri devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, öğretmen yetersizliği ve diğer sebeplerden dolayı zorluk yaşamışlardır. Fakat İstanbul’dan gelen maârif talimatlarını Halep’te uygulamaya gayret etmiştir. Maârif memurları genelde aynı kişiler ile devam etmiştir. Meclis üyelerinde ise bir iki memur dışında hemen hemen her yıl değişiklik olmuştur. Çünkü göreve gelen maârif müdürleri mevcut memurların birikiminden faydalanmak maksadıyla genellikle aynı kişiler ile görevlerine devam etmişlerdir. Halep Maârif Meclisindeki üyelerin değişimi ise eğitim ve öğretim müfredatının farklı bakış açılarıyla revize edilmesine katkı sağlamıştır.

2.3. Medreseler

Medrese Arapça kökenli olup ders okutulan yer anlamına gelmektedir.¹⁴⁵ Medreseler belirli program ve içeriğe sahip kurumlardır. Medreselerde öğretim verenler ulema ve müderrislerdi. Osmanlı Devleti döneminde medreseler İslam eğitimi için önemliydi. Medreseler, sıbyan eğitiminden sonraki aşamasıydı.¹⁴⁶

XVIII. yüzyıldan sonra normalde medreseleri ilgilendiren alanların yerine modern okullar açıldı. Medrese binaları eskimeye başladı. Devlet memurluğu için yeni okullardan mezunlar alınmaya başlanınca medreseler önemini kaybetti.¹⁴⁷ 1869 tarihli Maârif Nizamname-i Umumiyesi’nde dahi medreselerin modernleştirilmesi

¹⁴⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul, s. 1313-1314.

¹⁴⁶ İsmail Doğan, *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri*, Nobel Yay., Ankara 2010, s. 137.

¹⁴⁷ Abdurrahman Atçıl, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim: Medreseler”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, (Ed.: Mustafa Gündüz), İdeal Kültür Yay, İstanbul 2018, ss. 25-41, s. 40.

hususunda bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu durum devletin medreseleri gözden çıkardığını göstermektedir.¹⁴⁸

II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde medreselerin yenileşmesi ve gelişmesi için bazı fikirler ortaya atılmıştır. Fakat bu fikirler hep kâğıt üzerinde kalmıştır. Bunun temel sebebi ise hızla artış gösteren modern okullardır.¹⁴⁹

II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra da medreseler modernize edilmedi. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler yeni kurulan Maârif Vekâletine bağlanarak kapatıldı.¹⁵⁰

Halep Müslümanlarının ileri gelenleri oğullarını daha iyi eğitim alabilmeleri için İstanbul ve Anadolu'daki önemli medreselere gönderirlerdi. Geri kalan öğrenciler ise eğitim almak isterlerse şehirde var olan medreselere giderlerdi.¹⁵¹ Evliya Çelebiye göre 1671 tarihlerinde Halep'te 61 adet medrese bulunmaktadır.¹⁵²

Arşiv kayıtlarında 2 Mart 1852 tarihinde Halep şehrinde Haremiye Medresesi bulunmaktadır.¹⁵³ 16 Ağustos 1852 tarihinde Atabekiyye Medresesi'ne dair bir kayıt vardır. Atabekiyye Medresesi'nin müderrisi Salih Efendi'dir. Salih Efendi yaşının ilerlemesinden dolayı müderrislik görevini yerine getiremediğini ifade etmiştir. Bundan dolayı müderris olarak oğlu Şeyh Mehmed'in göreve getirilmesini istemiştir. Fakat bu durumun sonucu hakkında herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.¹⁵⁴ 8 Aralık 1852 tarihinde ait kayıta da Ebu'l-Necib Hamevi Medresesi yer almaktadır.¹⁵⁵ 17 Ekim 1855 tarihindeki kayıta, Halep'te Salihye Medresesi bulunmaktadır. Medresenin müderrisi olan Hacı Salih olduğu belirtilmiştir. Müderrisin maaşı kesilmiş ve maaşının yeniden verilmesi için karar verilmiştir.¹⁵⁶

Haremiye, Atabekiyye, Ebu'l-Necib Hamevi ve Salihye Medreseleri hakkındaki kayıtlar fazla bilgilere yer vermemiştir. Daha sonraki yıllarda bu medreselerin isimleri geçmemektedir.

¹⁴⁸ Ergin, *Türk Maarif Tarihi ...*, s. 106.

¹⁴⁹ Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, Beyan Yay., İstanbul 2004, s. 110-111.

¹⁵⁰ Atçıl, "Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim ...", s. 40.

¹⁵¹ Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun ...", s. 28.

¹⁵² Çelebi, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnamesi...*, s. 401.

¹⁵³ C.MF.166/8290

¹⁵⁴ C.MF.154/1690

¹⁵⁵ C.MF.137/6836

¹⁵⁶ A.MKT.DV.85/23

Halep merkezinde, 1881/82 (H. 1299) yılından 1890/91 (H. 1308) yılına kadar 23 adet medrese bulumaktaydı. Öğrenci sayısı ortalama 196 olarak belirtilmiştir.¹⁵⁷ 1892/93 (M. 1310) yılında ise medrese sayısı 25'tir. Öğrenci sayısı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamıştır.¹⁵⁸

1894/95 (H.1312) tarihinden 1898/99 (H. 1316) tarihine kadar medreselerin sayısı 32 olarak verilmiştir.¹⁵⁹ Medreselerin bu yıllarda sayısının arttığı görülmektedir. Fakat devletin bu dönemde medreseler için bir düzenleme yapmadığı da bilinmektedir.

Halep merkez kazasında bulunan medreseleri, maârif salnâmelerinde daha ayrıntılı incelemek mümkündür. 1899/1900 (H. 1317) yılındaki verilere göre 21 adet medrese bulunmaktadır. Bu medreseler Ek 5'te tablo şeklinde verilmiştir. Salnâmelerde medreselerin bulunduğu kaza, medresenin ismi, mahallesi, müderrisleri, öğrenci sayıları ve medresenin kurucusu gibi bilgiler yer almaktadır. Söz konusu yılda Halep merkezinde medreselerde toplam 658 adet öğrenci bulunmaktadır.¹⁶⁰

Tablo 1.

Halep Kazasında Yer Alan Medreselerin 1899-1904 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayıları¹⁶¹

Halep Kazası	Medrese	1317 ¹⁶²	1318-1319 ¹⁶³	1321 ¹⁶⁴
	Osmaniye	168	172	180
	Karnâhiye	35	30	40
	İsmailiye	30	22	25
	Seyfiye	1	11	15
	Şabâniye	80	83	85
	Mansuriye	0	0	5
	Asruniye	13	13	10
	Behâiye	16	18	20
	Cihâr-ı Tekiye	4	6	8
	Ahmediye	22	20	21
	Halviye	28	24	25
	Cevriye	6	8	10
	Hacı Musa	13	15	13
	Saidiye	10	8	9

¹⁵⁷ HVS, 1299, s. 57; HVS, 1300, s. 115; HVS, 1302, s. 204; HVS, 1305, s. 215; HVS, 1303, s. 159; HVS, 1306, s. 163; HVS, 1307, s. 132; HVS, 1308, s. 158.

¹⁵⁸ HVS, 1310, s. 186.

¹⁵⁹ HVS, 1312, s. 191; HVS, 1314, s. 175; HVS, 1315, s. 178; HVS, 1316, s. 191.

¹⁶⁰ SNMU, 1317, s. 1114-1115.

¹⁶¹ SNMU, 1321, s. 462.

¹⁶² SNMU, 1317, s. 1114-1115.

¹⁶³ SNMU, 1318, s. 1258 -1259; SNMU, 1319, s. 536 -537.

¹⁶⁴ SNMU, 1321, s. 462.

(Devamı)

Eşrefiye	6	7	10
Mûtab Ahmet Paşa	8	10	12
Cami-i Kebir	200	220	200
Cami-i Kebirde Benî Aşâir	15	10	12
Adiliye	2	30	5
Hüsreviye ¹⁶⁵	1	2	4
Sultaniye	0	0	4
Toplam	658	709	713

Halep vilâyet salnâmelerine göre, 1900/01 (H. 1318) , 1902/03 (H. 1320) , 1903/04 (H.1321) yıllarında Halep merkezinde 32 tane medrese bulunmaktadır.¹⁶⁶ Fakat Maârif salnâmelerinde medreselerin sayısı 21 adet olarak özellikleri ile birlikte verilmiştir. Ek 5'te medreseler ayrıntıları ile beraber gösterilmiştir. Vilâyet salnâmeleri daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Vilâyetin idari teşkilatı, Müslim ve gayrimüslim okulları, öğretmenleri ve hatta okul resimleri dahi bulunabilir. Halep kazasında bütün medreseleri ele alıp 32 sayısını vermesi bundan kaynaklanabilir.

1900/01 (H. 1318), 1901/02 (H. 1319) ve 1903/04 (H.1321) yıllarının da medreselerin müderrisleri, isimleri ve buldukları yerler 1899/1900 (H. 1317) yılı ile aynıdır. Fakat diğer medreselerin öğrenci sayıları farklılık göstermektedir. Bu yılın verilerine göre Karnahiye, İsmailiye, Ahmediye, Halviye, Saidiye, Cami-i Kebirde Benî Aşâir ve Hüsreviye medreselerinde 1900/01 (M. 1318) ve 1901/02 (H. 1319) yıllarında ise öğrenci sayısında düşüş görülmüştür. Diğer medreseler de ise öğrenci sayılarında artış görülmektedir. Belirtilen medreselerin öğrenci sayıları 1900/01 (M. 1318) ve 1901/02 (H. 1319) yıllarında ise aynı şekilde devam etmiştir. Bu tarihlerdeki öğrenci sayısı aynı olmakla birlikte toplam öğrenci sayısı 709'dur. 1903/04 (H. 1321) yılında medreselerde bulunan öğrenci sayısının toplamı ise 713'tür.

Ek 5'te görüldüğü üzere Halep kazasındaki öğrenci sayısı medreseler bazında düzenli olarak artış göstermese de yıllara göre değerlendirildiğinde sayılar artmıştır.

¹⁶⁵ Hüsreviye Medresesi: Medrese Halep merkez kaza içerisinde yer almaktadır. 1531 Osmanlı Devleti'ne bağlı Halep Valisi Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilmiş ve mimarı Mimar Sinan'dır. 1544 yılında inşaatı bitmiştir. 1821 yılında meydana gelen deprem neticesinde zarar görmüştür. 1884 yılında şehrin valisi Cemil Paşa tarafından bazı kısımları onarılmıştır.1894 yılında tekrar tamir edilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Medresenin onarımının tamamı 1911 yılında Şeyh Rıza ez-Zain Eddimeşki tarafından bitirilmiştir. 1921 yılında Halep Vâkıflar Müdürü Şeyh Yahya El- Keyyali liderliğinde Şer'i Bilimler Okulu olarak eğitime devam etmiştir. Cami içerisinde batı tarafı küçük okul, doğusunda mescit yer almaktadır. Okul idarecilerinin odaları avlunun iki tarafında yer almaktadır. Eğitim sınıfları, kütüphane ve umumi mekânlar bulunmaktadır (M. Cengiz Helvacılara-Mahmud Zeynel Abidin (Edl.), *Tarihin Gölgesinde Kırk Bir Eser; Halep*, Sertaç Yay., Gaziantep 2010. s. 45.; BEO.513/38424).

¹⁶⁶ HVS, 1318, s. 205; HVS, 1320, s. 218; HVS, 1321, s. 218.

Medreselerde öğrenci sayısının artmasının bir sebebi medrese derslerinin yeni açılmış eğitim kurumlarının derslerine göre daha fazla dini ağırlıklı olmasıdır. İkinci sebep olarak medrese talebelerinin askerlikten muaf tutulmasıdır. Bazen medreseler arasında öğrenci geçişleri de yapılmaktadır.

1904/05 (H. 1322) ve 1908/09 (H. 1326) tarihleri arasında vilâyet salnâmesinde de medrese sayısı 32 olarak verilmiştir. 1908-1909 yılları arasında da medrese sayılarında fazla değişim görülmemiştir.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'ndan sonra medreselerin eğitim politikasına önem vermemeye başlamıştır. Halep kazasında da bu durum aynıdır. Halep'te yer alan medreselerin kuruluş tarihleri eski olup bu medreselerde en fazla öğrenci Camii Kebir Medresesinde yetişmiştir.

2.4. Sıbyan Mektepleri ve İbtidâi Mektepler

Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim müessesesi kuruluş yıllarından itibaren geliştirilmeye başlanmış olup halk arasında sıbyan mektepleri olarak da bilinen kurumlar yer almaktaydı. Sıbyan mektepleri için mektep, mekâtip, küttab, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye, mahalle mektepleri gibi isimlerde kullanılmıştır.¹⁶⁸

Sıbyan mektebi, beş-âltı yaşındaki kız ve erkek çocukların temel eğitim aldıkları kurumlar olup burada okuyan çocuklara Kur'an-ı Kerim, namaz usulleri ve namaz esnâsında okunacak sureler ezberletilirdi. Bu mektep eğitim ve öğretim hayatı için başlangıç noktasıdır.¹⁶⁹ Sıbyan mekteplerinde Tanzimat Devrine kadar fazla bir değişiklik olmamıştır. İlmiyye sınıfının kontrolünde ve denetiminde eğitime devam etmişlerdir.¹⁷⁰

1847 yılında ilk ve orta öğrenimi düzenlemek için Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur. Kurulan Nezâretin öncelikli amaçları eğitimde millileşme ve eğitim dili olarak Türkçenin geliştirilmesi idi. Fakat devletin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve kalifiyeli öğretmenlerin olmaması kurulan Nezâretin

¹⁶⁷ HVS, 1322, s. 222; HVS, 1323, s. 234; HVS, 1324, s. 222; HVS, 1326, s. 217.

¹⁶⁸ Hatip Yıldız, *Diyarbakir Vilâyeti'nde Eğitim (1870-1920)*, (Atatürk Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2007, s. 2.

¹⁶⁹ Ergin, *Türk Maarif Tarihi ...*, s. 82-86.

¹⁷⁰ Cihan, *Osmanlı'da Eğitim, ...* s. 33.

amaçlarının gerçekleştirilmesini engellemiştir. Bu sebeple de eğitime eski usul ve kaideler ile devam edilmiştir.¹⁷¹

10 Şubat 186 tarihinde Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime kuruldu. Fakat bu tarihten sonra sıbyan mekteplerinde sürekli bir yenileşme olmakla beraber eski sisteme dokunulmadan yenisi ile yürütülmesinde karar kılınmıştır.¹⁷²

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin yeni uygulamalarından biri, her mahalle ve köyde sıbyan mektebi açılması idi. Fakat bu uygulama Müslüman ve gayrimüslim çocuklarına açılan sıbyan mektepleri ayrı ayrı olmasını öngörmekteydi. Kurulacak olan mekteplerin masrafları ise köy ve mahalle halkı tarafından karşılanacaktı.¹⁷³ Nizamnâme, sıbyan okullarında okutulacak kitapların açık, sade ve öğrenciyeye şevk verecek şekilde hazırlanması gerektiğine dikkat çekerek, din, ahlak, dil, tarih ve coğrafya gibi okutulacak müfredatı da belirlemektedir.¹⁷⁴

1872 yılında İbtidai Numûne Mektebî kurulmuştur. Bu durum eğitimde ikililiğe sebep olduğu için Maârif Nezâreti tarafından 1882 yılında Mekâtib-i İbtidaiye kurulmuştur.¹⁷⁵ Kuruluşundan 1891 yılına kadar ufak tefek değişimler getirmekle beraber 1891'den sonra detaylı program yürütmeye başlamıştır. Geliştirilen programlara göre, kent ibtidâilerinde eğitim süresi üç yıl iken, köylerdeki eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Bu sebeple de kent ve köy ibtidâileri için ayrı ayrı eğitim programları düzenlenerek uygulanmıştır. Yeni uygulamaya göre din ve ahlak ders saatleri çoğaltılmıştır. İbtidâi mekteplerinin öğretmen ihtiyacı ise Darü'l-Muallim Mektebinden mezun olanlardan karşılanacaktı.¹⁷⁶ Bu düzenlemelerden sonra sıbyan mektebi taraftarları modernleşme karşısında güç kaybetmeye başlamıştır. 1909 yılına kadar az sayıda mektep eski sistemle eğitime devam etmiştir. Çoğu yeni tarz eğitimi uygulamaya başlamıştır.¹⁷⁷

1913 yılında Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatı sayesinde ilköğretim zorunlu hale gelmiştir. Kanun ile okulların teşkilat yapısı değiştirilerek devr-i ulâ,

¹⁷¹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 61-62.

¹⁷² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 68-69.

¹⁷³ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 202.

¹⁷⁴ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 64.

¹⁷⁵ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 68-69.

¹⁷⁶ Fatma Dilek Gözütok, "Türkiye'de Program Geliştirme Çalışmaları", *Milli Eğitim Dergisi*, MEB. Yay., S. 160, Güz, Ankara 2003, s. 32.

¹⁷⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 68-69.

devr-i mutâvasıla ve devr-i aliyye olmak üzere üçe ayrılmıştır. Eğitim öğretim süresi altı yıl olarak belirlenmiştir.¹⁷⁸

Halep vilayetindeki sıbyan mekteblerinin ne zaman kurulduğu ve ne tarz bir eğitim sistemi ile yürütüldüğü bilinmemekle birlikte ilk kayıtlar Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yer almaktadır. Çelebi'ye göre; 1670'li yıllarda Halep vilayetinin genelinde, toplam 217 adet sıbyan mektebi bulunmaktadır.¹⁷⁹

Yapılan araştırma neticesinde Halep vilâyetinin merkez kazasındaki Sıbyan Mektepler hakkında doyurucu bir malûmâta ulaşılamamıştır. Gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve gerekse de vilayet salnamelerinde söz konusu mekteplerin kuruluşu ve müfredatları hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemekle beraber salnamelerde bu mekteplerin yıllara göre mektep ve öğrenci sayılarına yer verilmiştir.

Halep Vilâyet Salnâmesi'nden elde edilen bilgiler ise şu şekildedir. 1881/82 (H.1299) tarihli salnâmede sıbyan mektebinin sayısı 24'tür.¹⁸⁰ 1882/83 (H.1300) tarihinde Müslümanlara ait sıbyan ve ibtidâi mekteplerin sayısı ise 56 olarak belirtilmektedir.¹⁸¹ 1884/85 (H.1302)'ten 1889/90 (H. 1307) yılına kadar Müslümanlara ait sıbyan mekteplerinin sayısı 90 iken öğrenci sayısı 2.730'dur.¹⁸²

1892/93 (H. 1310)-1893/94 (H. 1311) Maârif verilerine göre Halep Sancağı'nda usûl-i atika sayısı 276, öğrenci sayısı 6.122'dir. Usûl-i cedîde sayısı 20, öğrenci sayısı 798 olarak belirtilmektedir. Usûl-i atika ve usûl-i cedîdenin toplam sayısı 296 olup toplam öğrenci sayısı 6.920'dir. Bu verilere göre Halep merkez kazasındaki usûl-i atika ve usûl-i cedide mekteplerinin sayısı belirtilen sayılardan azdır.¹⁸³ 1892/93 (H. 1310) yılında Halep kazasında 90 adet İslam İbtidâiye Mektebi bulunmaktaydı.¹⁸⁴ 1902/03 (H. 1320)'te İslam Sıbyan Mektebi olarak verilen mektep

¹⁷⁸Cengiz Dönmez-Şahin Oruç, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tedrisât-ı İptidâiye Mecmuâsına Göre)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 20.

¹⁷⁹ Çelebi, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnamesi...*, s. 402.

¹⁸⁰ HVS, 1299, s. 57.

¹⁸¹ HVS, 1300, s. 115.

¹⁸² HVS, 1302, s. 214 ; HVS, 1303, s. 225.

¹⁸³ Maarif-i Umumi Nezâreti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Aliye ile Mekâtib-i Hususiye ve Ecnebiyenin ve Dersaadette Tahrir-i İcra Kılınan v Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği, 1310-1311 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsustur, Dersaadet, Matbaa-i Amire, s. 41.

¹⁸⁴ HVS, 1310, s. 186.

sayısı 65 öğrenci sayısı 2.934 olarak belirtilmiştir.¹⁸⁵ 1903/04 (H. 1321), 1904/05 (H. 1322) ve 1905/06 (H. 1323) yıllarında sıbyan mektebi sayısı 75 olup öğrenci sayıları 2.934'tür.¹⁸⁶ 1906/07 (H. 1324) ve 1908/09 (H. 1326) yıllarında ise sıbyan mektebi sayısı 87'e yükselmiştir. Mektep sayılarındaki artış öğrenci sayısı ile doğru orantıda bir artış göstererek 3.929'a ulaşmıştır.¹⁸⁷

Halep şehrinde ibtidâi mekteplerinin kurulmaya başladığı yıl 1881/82 (H.1299) olup¹⁸⁸ 1884/85 (H.1302) yılında ibtidâi mektep sayısı 10'a¹⁸⁹ ve 1886/87 (H. 1304) yılında 14'e yükselmiştir. Halep kazasındaki eğitim müesseseleri oluşturulurken bir yandan da bu eğitim kurumlarının finans kaynakları oluşturulmaya çalışılmıştır. Başvurulan yolların başında ise Müslüman cemaatin ortaklaşa oluşturacağı bir maddi fon belirlenmiştir.¹⁹⁰ Bu fon ile sadece mekteplerin gider masrafları karşılanmamış olup Maârif Sandığı harcamalarından kaynaklanan bütçe açıkları da kapatılmaya çalışılmıştır.¹⁹¹

1889/90 (H. 1307) yılında ibtidâi mektepler için yeni ekonomik kaynaklar arayışına girilmiştir. 18 Haziran 1890 tarihinde Fırat nehri üzerinde çalışan kayıklardan sağlanan gelirlerin Maârif Sandığı'na bırakılması başvurulan kaynaklar arasındaydı. Kaza ileri gelenleri, bu gelirlerin belediyeden alınması durumunda İbtidai Mekteplerin daha yaygın hale getirilmesini savunmaktaydılar. Eğitim kadrosunda yer alan yöneticiler, artan eğitim masrafları karşısında düzenli ve sürekli bir gelir kaynağının önemine dikkat çekmekteydiler.¹⁹²

1894/95 (H. 1312) vilayet salnamesinde, Feyziye ve İrfaniye ibtidâi mekteplerinin öğretmen isimleri ve öğrenci sayıları yer almaktadır. Buna göre Feyziye Mekteb-i İbtidâisi'nde 5 adet muallim ve 128 öğrenci bulunmaktaydı. İrfaniye Mektebinde ise 3 adet muallim ile 20 öğrenci bulunmaktaydı. Her iki okulda da birer hademe görevliydi.¹⁹³ 1896/97 (H. 1314) yılına gelindiğinde Feyziye

¹⁸⁵ HVS, 1320, s. 142.

¹⁸⁶ HVS, 1321, s. 144; HVS, 1322, s. 147; HVS, 1323, s. 154.

¹⁸⁷ HVS, 1324, s. 142; HVS, 1326, s. 139.

¹⁸⁸ HVS, 1300, s. 32; HVS, 1302, s. 42.

¹⁸⁹ HVS, 1302, s. 216.

¹⁹⁰ MF.MKT.93/50/01, 02.

¹⁹¹ MF.MKT.93/74/01,02.

¹⁹² MF.MKT.118/26/01,02.

¹⁹³ HVS,1312, s. 128.

Mektebinin öğrenci sayısında düşüş yaşanmıştır. Bu azalmanın sebebi mektebin öğrencilerin mezun olması ya da okul değiştirmelerinden kaynaklanmıştır.¹⁹⁴

Halep kazasında, 1900/01 (H. 1318) , 1901/02 (H. 1319) ve 1903/04 (H. 1321) Maârif Salnamelerinde de ibtidâi mekteplerin kuruluş tarihi ve masrafları hakkında ayrıntılı bilgiler yer almamakla beraber sadece mekteplerin isim listesi verilmiştir. Ayrıca bu yıllarda kaza ileri gelenleri tarafından 5 adet ibtidâi mektep inşa edildiği Maârif Salnamelerindeki kayıtlar yer almıştır.¹⁹⁵

1902/03 (H. 1320) yılı Halep Vilâyet Salnâmesi, Halep kazasında 90 adet İslam İbtidâi Mektebinin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁹⁶ Bu mekteplerin sıbyan mektepleri ile aynı sayılar ile birlikte verildiğini daha önce belirtilmişti. Fakat ibtidâi mekteplerinin isimleri ve özellikleri hakkındaki ilk verilere 1902/03 (H. 1320) Halep Vilâyet Salnamesi'nde verilmiştir.

Tablo 2.
1902/03 Yılında Halep Kazasında Bulunan Mekâtib-i İbtidâiler¹⁹⁷

Mektebin İsmi	Muallim (Muallimler)	Talebe Sayısı
Feyziye Mektebi	Muallim-i Evvel Ferid Efendi, Muallim-i Sani Ali Efendi	70
Rehber-i Füyûzât Mektebi	Muallim-i Evvel Fazıl Efendi, Muallim-i Sani Hüseyin Efendi	100
Muyitâb (?) Ahmed Paşa Mektebi	Muallim-i Evvel Abdurrahman Zeki Efendi (Bursa), Muallim-i Sani Abdülaziz Efendi	117
Hacı Musa Mektebi	Muallim-i Evvel Abdullah Efendi, Muallim-i Sani Mahmud Efendi	55
Mukaddimiye Mektebi	Hüseyin Efendi	56
İrfaniye Mektebi	Abdurrahman Efendi	40
İsmâiliye Mektebi	Mehmed Efendi	50
Sultaniye Mektebi	Said Efendi	75
Seher Verdi Mektebi	Hacı Mehmed Efendi	20

1902/03 (H. 1320) yılında verilen 9 adet ibtidâi mekteplerin toplam öğrenci sayısı 583'tür. Öğretmen sayıları 12'dir. Öğrenci sayısının fazla olduğu mekteplerde iki tane öğretmen olduğu görülmektedir. Öğrenci sayısının fazla olduğu bazı mekteplerde ise iki öğretmen olmamasının nedeni öğretmen eksikliğidir. Mekteplerde genelde bir adet hizmetli yer almaktadır.

¹⁹⁴ HVS, 1314, 125.

¹⁹⁵ SNMU, 1318, s. 1277; SNMU, 1319, s. 551; SNMU, 1321, s. 470.

¹⁹⁶ HVS, 1320, s. 218.

¹⁹⁷ HVS, 1320, s. 141-142.

1903/04 (H. 1321) yılında bir önceki yıl mevcut olan okullara dört yeni mektep daha eklenmiştir. Bu mektepler: Defter Emini Mektebi, Tavvaş Mektebi, Akreb Mektebi ve Muhtesib Mektebleridir. Bu dört mektebin toplam muallim sayıları 18'dir. 1903/04 (H. 1321) yılı salnamesi ise 13 adet ibtidâi mektebin varlığına işaret etmektedir.¹⁹⁸

26 Mayıs 1903 tarihinde (H. 28 Safer 1321) tarihinde Halep kazası ibtidâi mekteplerinin meclis komisyonunda yer alan kişilerin uygunsuz işlere karıştıkları iddaları üzerine söz konusu durumu tedkik etmek maksadıyla araştırma komisyonu oluşturulmuştur. Araştırma komisyonu, mektepteki muallimleri, maaşlarını, talebe sayısı ve verilen derslerin içeriği hakkında incelemeler yapmıştır. Yapılan şikâyetin kim tarafından veya şikâyet konusu belirtilmemekle beraber, komisyonun araştırması neticesinde şikâyetlerin asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁹⁹

1904/05 (H. 1322) yılında ibtidâi mektep sayısı 14 olup bir önceki yıldan farklı olarak Cihâr-ı Tekiye İbtidâi Mektebi yer almaktadır.²⁰⁰ 1905/06 (H. 1323) yılında ibtidâi mekteplerinden 14 tanesi verilmiştir.²⁰¹

1906/07 (H. 1324) yılında ibtidâi mekteplerden 16 tanesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu mekteplerin çoğu önceki yıllarda verilen mektepler ile aynı değildir. Yeni mektepler; Rukban Mektebi, Osmaniye Mektebi, Ebu Yahya Mektebi, Şabaniye Mektebi, Zeynebiye Mektebi, Behram Paşa Mektebi, Karnahiye Mektebi, Hamevi Mektebi ve Burhan-ı Füyûzat Mektebi'dir. Bu mekteplerde muallim sayıları bir ile üç arasında değişiklik göstermekle beraber, bir *seyyar muallimin*²⁰² bu dönemden sonra eğitim kadrosunda yer aldığı belirtilmektedir. Ayrıca ilk uygulaması Muyitâb Ahmed Paşa Mektebinde başlatılan müdürlük makamına da yine bu dönemde rastlamak mümkündür. İlk müdür olarak Abdurrahman Zeki Efendi atanmıştır. 1906/07 (H. 1324) yılından sonra Halep kazasındaki öğretmen kadrosunda artış yaşanmıştır.²⁰³

¹⁹⁸ HVS, 1321, s. 142-144.

¹⁹⁹ MF.MKT.708/28.

²⁰⁰ HVS, 1322, s. 146-147.

²⁰¹ HVS, 1323, s. 153-154.

²⁰² Mekteplerin bazılarında mesleği muallimlik olmayan kişilerde bulunmaktaydı. Bu muallimler bazen bir mektepte bazen de birden fazla mektepte ders vermekteydi. Mektepten mektebe gezdikleri için bu muallimlere seyayr muallim adı verilmekteydi (Ergin, *Türk Maarif Tarihi* ..., s. 1773).

²⁰³ HVS, 1324, s. 140-143.

10 Eylül 1907 (H. 2 Şaban 1325) tarihinde Halep kazası ibtidâi mekteplerinde programa uyulmadığı gerekçesiyle tahkikâtlar yapılmıştır. Tahkikât konusu ise çoğunluğu Arap olan Halep kazasındaki eğitim dilinin Türkçe olmasından kaynaklı problemler idi. Bu sebeple de bölgedeki ahalinin konuştuğu dile göre eğitimin düzenlenmesi ve okutulacak kitapların da ona göre belirlenmesine karar verilmiştir. Bu karar, bölgede fesat çıkarmak isteyen çevreler tarafından mekteplerin suiistimal edilmemesi için uygulamaya alınmıştır.²⁰⁴

1908/09 (H. 1326) yılı vilâyet salnamesinde belirtilen bilgilere göre Halep kazasındaki eğitim kurumları arasında bir önceki yıllardan farklı olarak Atabekiye Mektebinin yer almıştır. Atabekiye Mektebindeki muallimler; Mehmed Hilmi Efendi, Ali Rıza Efendi ve Mehmed Fatih Efendi'dir. Söz konusu mektebi öğrenci sayısı ise 82 olarak belirtilmiştir.²⁰⁵

Tablo 3.
1903-1909 Yılları Arasında İbtidâi Mekteplerin Öğrenci Sayıları

Mektebin İsmi	1903/04	1904/05	1905/06	1906/07	1908/09
Feyziye Mektebi	97	97	97	145	145
Rehber-i Füyûzât Mektebi	95	95	95	-	-
Muyitâb (?) Ahmed Paşa Mektebi	135	135	135	115	115
Hacı Musa Mektebi	68	31	31	45	45
Mukaddimiye Mektebi	47	47	47	-	-
İrfaniye Mektebi	67	35	35	-	-
İsmailiye Mektebi	43	52	52	-	-
Sultaniye Mektebi	103	103	103	-	-
Seher Verdi Mektebi	23	9	9	-	-
Defter Emîni Mektebi	68	68	68	45	45
Tavvaş Mektebi	33	15	15	-	-
Akreb Mektebi	75	75	75	75	75
Muhtesib Mektebi	87	87	75	138	138
Cihâr-ı Tekiye	-	62	62	62	62
Rukban Mektebi	-	-	-	55	55
Osmaniye Mektebi	-	-	-	50	50
Şabaniye Mektebi	-	-	-	35	35
Behram Paşa Mektebi	-	-	-	55	55
Zeynebiye Mektebi	-	-	-	65	65

²⁰⁴ MF.MKT.1015/55.

²⁰⁵ HVS, 1326, s. 137-139.

(Devamı)

Ebu Yahya Mektebi	-	-	-	58	58
Karmahiye Mektebi	-	-	-	35	35
Burhan-ı Füyûzat Mektebi-	-	-	-	45	45
Hamevi Mektebi	-	-	-	75	75
Atabekiyye Mektebi	-	-	-	-	82
Toplam	936	729	899	1.098	1.180

1903-1908 yılları arasında mekteplerin öğrenci sayılarında zaman zaman düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüşlerin sebebi; öğrencilerin mektepten mezun olmaları veya aynı statüdeki diğer okullara geçiş yapmalarından kaynaklanmıştır. 1908 yılından sonra ise ilköğretimin zorunlu hale gelmesi sebebiyle öğrenci sayılarından ciddi artışlar meydana gelmiştir. Öğrenci sayılarındaki artışın bir diğer etkeni ise yeni eğitim kurumlarına halkın göstermiş olduğu ilgiden kaynaklanmıştır.

12 Nisan 1909 tarihinde Halep kazasına bağlı Muhtesib, Defter Emini ve Atabekiyye mekteplerinin tamiri edilmesi ve Müşaraka Mahallesi'nde yeni bir mektep açılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Mekteplerin tamiri ve yeni bir mektebin inşası için 85.400 kuruş masrafın Maârif Sandığı'na ait olduğu belirtilmişti. Fakat mektep meselesi, inşası düşünülen arazinin Osmaniye Vâkfi'na ait olması gerekçesiyle reddedilmiştir. Muhtesib, Defter Emini ve Atabekiyye mekteplerinin tamir meselesi ise karara bağlanarak kabul edilmiştir.²⁰⁶

2 Ekim 1909 tarihinde Halep kazasında mekâtib-i ibtidâinin sayılarının oldukça az olduğu ve sadece birkaç mahallede olduğu tespit edilmiştir. Maârif idâresi, ibtidâi mektep sayılarının çoğaltılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu yıldan itibaren ibtidâi mektepler Halep kazasının genelinde mecbûrî hale getirilmiştir.²⁰⁷

Halep kazasındaki ibtidâi mekteplerinin, kurulduğu dönemden sonra genel itibariyle verdiği dersler; Kur'an-ı Kerim, Türkçe, hüsn-ü hat, ilmihâl, tarih, coğrafya, İslam ahlakı ve hesaptır.²⁰⁸ 19 Ekim 1914 tarihinde ibtidâi mekteplerinde görülen derslerden biri de el işi dersiydi. El işi dersinin diğer mekteplerde de uygulanabilirliği hakkında dersi verecek öğretmenleri ile görüşme yapılmıştır. Fakat

²⁰⁶ BEO.3534/265010.

²⁰⁷ DH.MUİ.1.03/24/01.

²⁰⁸ MF.MKT.708/28.

el işi derslerinin farklı bir eğitim gerektireceği ve Darü'l-Muallim'den mezun öğretmenlerin bu konuda yetersiz kalabileceği gerekçesiyle reddedilmiştir.²⁰⁹

Halep kazasında 1876 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar ibtidâi mekteplerin kurulması ve yaygınlaşması için çaba sarfedilmiştir.²¹⁰ Halep kazasında genel olarak her sene öğrenci sayısının ve muallim sayısının arttığı görülmektedir. Muallim yetersizliği olduğu zamanlarda seyyar muallimlere başvurulmuştur. Fakat bu durum geçici bir çözüm olarak kalmıştır. Tanzimat dönemi ve sonrasında ilköğretim alanında istenilen gelişmenin başarılamamış olmasının sebepleri arasında devletin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, öğretmen sayısının yetersizliği, ibtidâi mektep binalarının yetersiz kalması gibi sebepler zikredilebilir.

2.5. Rüşdiye Mektepleri

Rüşdiye Mektebi, İbtidâi Mektebinden sonra İdâdî Mektebinden önce eğitim veren kurumdur.²¹¹ Bir başka ifade ile ortaokul anlamını içermektedir. Osmanlı Devleti'nde ibtidâi ve idâdî arasında; üçü ilk, üçü orta olmak üzere altı sınıflık mektebe rüşdiye denir.²¹²

Rüşdiyeler, farklı dallarda öğrenci yetiştirmek için açılan ortaokul seviyesindeki eğitim kurumlarıdır. Bu mektepler ilk olarak 1838 yılında II. Mahmud (1808-1839) tarafından açılmıştır. Rüşdiyelerde sınıf sistemine geçilerek dersler umûmî olarak verilmeye başlanmıştır. İki türlü rüşdiye açılmış olup birincisine Mekteb-i Maârif- i Adliye (1838), ikincisine de Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye (1839) adı verilmiş, ancak ikinci tür rüşdiyeler eğitime devam edememiştir.²¹³

1839 yılında kurulan Mekâtib-i Rüşdiye Nezâretine İmamzâde Esat Efendi atanmıştır. 1847 yılında ise Mekâtib-i Rüşdiye Nezâretinin yerine Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur. Kemal Efendi müdür sıfatıyla bu kurumun başına geçerek rüşdiye mekteplerini geliştirmeye başlamıştır.²¹⁴

²⁰⁹ MF.MKT.1202/14.

²¹⁰ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 89.

²¹¹ Sami, *Kâmûs-ı Türkî...*, s. 664.

²¹² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 29. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2012, s. 1054.

²¹³ Şen, "Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde ...", s. 483.

²¹⁴ Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ...*, s. 63-64.

İlk rüşdiye mektebi, Davut Paşa'da eski bir sıbyan mektebinin rüşdiyeye dönüştürülmesiyle gerçekleştirilmiştir. 1848 yılında ise İstanbul'un farklı bölgelerinde dört rüşdiye mektebi açılmıştır. Bu okullardaki öğrencilerin başarılı olmaları, 1853 yılında on tane rüşdiye mektebinin açılmasına sebep oldu. Bundan sonraki süreçte rüşdiye mektepleri taşrada da açılmaya başlanmıştır. İlk defa taşra rüşdiye mektebi Bosna'da yedi adet, Tekirdağ'da ise bir adet olmak üzere sekiz rüşdiye açıldı.²¹⁵ Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti, hızla artış gösteren bu mekteplerin sistemini yapılandırması ve denetlemesi açısından yetersiz kalmaya başladı. Bunun üzerine sistemi modernleştirmek amacıyla devlet tarafından, 1857'de Maârif-i Umûmiye Nezâretini kurulmuştur.²¹⁶

1859 yılına gelindiğinde, Sultanahmet Senti'nde kız çocuklarının eğitim-öğretim görmesi için ilk kız rüşdiyesi açıldı. 1864-1868 yılları arasında 7 tane daha Kız Rüşdiye Mektebi açılması için tezkere yazılmışsa da bu mektepler faaliyete geçememiştir.²¹⁷

1867 yılına kadarki süreçte rüşdiye mekteplerine Müslüman çocukları alınmaktaydı. 1867 yılında ise Hristiyan çocuklar için de rüşdiye mektepleri açıldı.²¹⁸

1869 Maârif Nizamnâme-i Umumiyesi yayımlandığında, farklı vilâyetlerde yaklaşık 87 adet rüşdiye mektebi bulunmaktaydı. İstanbul'daki mekteplerin sayısı ise 12 veya 13 civarındaydı.²¹⁹ 1869 Maârif Nizamnâme-i Umumiyesi'ne göre rüşdiye mekteplerinin açılacak yerleşim yerlerinde 500 ve üzeri hane olması şartı yer almaktaydı. Okulların yapımı (inşaati), yönetim giderleri ve muallimlerin masraflarının, maârif idaresi sandıkları tarafından karşılanması kararlaştırılmıştı.²²⁰ Rüşdiyelerdeki öğrenim süresi ise dört yıl olarak belirlenmişti. Rüşdiye mektebini bitirenler sınavla idâdî mektebine geçebilecekti. Rüşdiye mektepleri 1870 yılından 1875 yılına kadar birçok vilâyette eğitim faaliyetlerine hazır hale gelmişlerdi.²²¹ 1873

²¹⁵ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 225-226.

²¹⁶ Arzu Meryem Nurdoğan Demirkıran, "Modernleşme ve Tanzimat Dönemi Eğitim (1775 -1876)", *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, (Ed.: Mustafa Gündüz), İdeal Kültür Yay. İstanbul 2018, ss. 57-87, s. 73.

²¹⁷ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 227-228.

²¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi [Islahat Fermanı Devri (1861-1876)]*, C. VII. TTK., Ankara 2003, s. 201.

²¹⁹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 92.

²²⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi...*, s. 165; *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 93.

²²¹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 94-95.

yılında idâdîler açılınca, rüşdiye mektebini bitiren öğrenciler idâdîlere kayıt yapmaya başlamıştı.²²²

1877-1878 Osmanlı-Rusya Savaşı, devletin birçok kurumunu etkilediği gibi Maârif Nezâretini de olumsuz etkilemişti. Bu sebeple de Rüşdiye mekteplerinde bu dönemde eğitimde aksamalar görülmüştür. 1879 yılında Maârif Nezâretinin beş ayrı daireye ayrılmasıyla Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi kurulmuştur. Selim Sabit Efendi daire müdürlüğüne atanmıştır. 1879- 1884 yıllarında ekonomik sıkıntılara rağmen devlet, rüşdiyelere önem vermeye devam etmiştir.²²³ 1880 yılında ekonomik sıkıntılar içinde iken rüşdiyelerin her türlü masrafı için Vilâyet Maârif İdare Sandığı (Maârif Sandığı) devreye girecekti. Bütçenin yetersiz olması durumunda ise bölgenin maddi açıdan ileri gelenlerinden ve cemaatlerinden bağış toplama yoluna gidilecekti.²²⁴

II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde de rüşdiyelerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1903 yılında rüşdiye sayıları ve talebe sayılarında artışlar meydana gelmiştir.²²⁵ Bu dönemde rüşdiyeden mezun olanlar devlet dairelerinde memurluk vazifesi yapmışlardır. II. Meşrûtiyet döneminde ise bu mektepler ilköğretim seviyesine çekilmeye başlamıştır. 1913 yılındaki Tedrisat-ı İbtidâiyye Kanun-ı Muvakkâti ile rüşdiye mekteplerinin eğitim süresi altı yıla çıkarılmıştır.²²⁶ Tedrisat-ı İbtidâiyye Kanun-ı Muvakkâti ile ibtidâi ve rüşdiye mektepleri birleştirilmiştir.²²⁷

Osmanlı Devleti'nde rüşdiye mektepleri, dönemin ihtiyaçlarını karşılama yönünde üzerine düşen görevi yerine getirmeye gayret etmiştir. Bu mekteplerin nicelik açıdan en fazla arttığı dönem II. Abdülhamid (1876-1909) devriydi. Fakat devletin içinde bulunduğu kötü durum kaliteli bir eğitim-öğretim verilmesini engellemiştir.

²²²Nazar Büyüm, "Rüşdiye", *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 27, Hürriyet Ofset Matbacılık ve Gazetecilik Aş., İstanbul 1994, s. 4.

²²³ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 96-97.

²²⁴ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi ...*, s. 203.

²²⁵ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 98.

²²⁶ Cemil Öztürk, "Rüşdiyeler", *DİA*, C. 35, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2008, ss. 300-303, s. 302.

²²⁷ Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, TTK Yay., Ankara 2018, s. 167.

2.5.1 Mekteb-i Mülkiye-i Rüşdiye

Halep merkezinde ilk defa rüşdiye mektebi 1869 yılında açılmıştır.²²⁸ 1872/73 (H. 1289) yılı Halep Vilâyet Salnâmesi'nde Halep Mekteb-i Rüşdiyesinin muallimi Said Paşa'dır.²²⁹ Mektebin rika öğretmeni Mehmed Efendi görevini aksattığı için Maârif İdaresi ile sorun yaşamıştır. Bundan dolayı yerine başka bir muallimin görevlendirilmesi istenmiştir.²³⁰

1885/86 (H. 1303) yılı vilâyet salnâmesinde Rüşdiye Mektebi hakkında verilen bilgiler arasında öğretmenlere, öğretmenlerin rütbelerine ve öğrenci sayılarına yer verilmiştir.²³¹ 1887-1889 yılları arasında mektepte 7 adet muallim görevlendirilmiştir. Mektepte bir tane kapıcı bulunmaktadır.²³² 1888 yılında Halep kazasındaki rüşdiye mektebinin mezuniyet sınavları temmuz ayına denk gelmesi ve mevsimin aşırı sıcaklığından dolayı mekâtib-î aliyyeye kayıt yapmaya çalışanlar zorluklar yaşamıştır. Bu sebeple sınav zamanının değiştirilmesi talep edilmiştir. Şikâyetler üzerine sınav zamanı ve başvuru süreleri için yeniden düzenleme yapılmıştır.²³³

1890/91 (H. 1308) yılında Halep merkezinde var olan Mülkiye Rüşdiyesindeki muallimler değişmiştir. Hüsn-ü hat, resim, Fransızca ve hatt-ı sülüs öğretmenleri aynı kalmıştır. Kapıcı da bu yıl değişmiştir.²³⁴

Mekteb-i Mülkiye-i Rüşdiye'de 1891/92 (H. 1309) yılına göre değişiklik olmamıştır. 1890'dan 1894 yılına kadar mektebin muallimleri ve derslerinde değişim olmamıştır. Fakat öğrenci sayılarında zaman zaman artış ve azalışlar yaşanmıştır.²³⁵

Rüşdiye mektebinde genel olarak Türkçe, Arapça, Fransızca, Resim, hüsn-ü hat, hatt-ı sülüs, Kavâid-i Osmaniye (Osmanlıca Dil Bilgisi), coğrafya, hendese (geometri), tarih, ilmihâl ve Osmanlıca Alfabeti gibi dersler verilmekteydi.²³⁶

²²⁸ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim* ..., s. 228.

²²⁹ HVS, 1289, s. 72.

²³⁰ Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri* ..., s. 342.

²³¹ HVS, 1303, s. 142.

²³² HVS, 1305, s. 141-142; HVS, 1306, s. 116.

²³³ Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri* ..., s. 215.

²³⁴ HVS, 1308, s. 118.

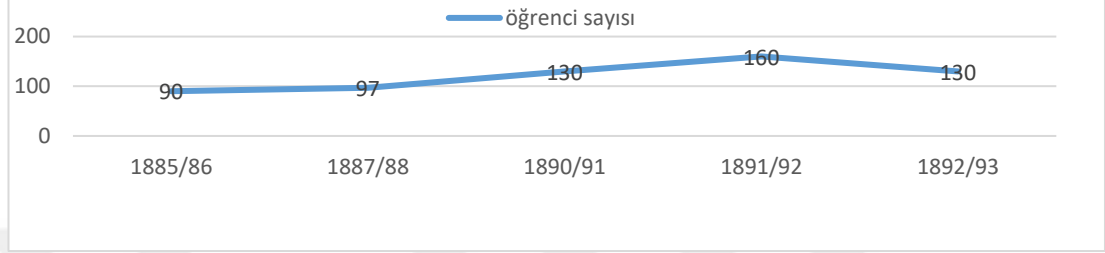
²³⁵ HVS, 1309, s. 84-85.

²³⁶ HVS, 1307, s. 104.

1894/95 (H. 1312) yılında vilâyet salnâmesinde Halep'te Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Askerî ve İnâs Mekteb-i Rüşdiyesi olarak 3 mektep belirtilmiştir. Bunlardan Mekteb-i Mülkiye Rüşdiyesi özellikleri hakkında bilgilere yer verilmemiştir. Bu tarih ve sonraki tarihler için salnâmelerde Mekteb-i Mülkiye Rüşdiyesi hakkında bilgiler mevcut değildir.²³⁷

Grafik 1.

Halep Kazasındaki Mekteb-i Mülkiye-i Rüşdiye'nin 1885-1893 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayısı²³⁸

Halep kazasında Rüşdiye Mektebindeki öğrenci sayısı 90'dır. Daha sonraki dönemlerde öğrenci sayısı artış göstererek 1890/91 yılında 130, 1891/92 yılında 160 sayısına ulaşmıştır. Fakat 1892/93 yılına gelindiğinde mevcut öğrenci sayısında düşüş yaşanmıştır. Düşüşün sebebi ise mektebe alınan fazla öğrencinin kalabalık sınıflar oluşturmasına sebep olmuştur. Bu durum öğretmen ve öğrencinin verimini düşürmüş, derslerin işlenmesini zorlaştırmıştır. Dolayısıyla önlem yoluna gidilerek söz konusu mektebin öğrenci sayısı azaltılmıştır.²³⁹

2.5.2. Mekteb-i Rüşdiye-i Askerî

Askerî rüşdiyeler, yüksek askerî mekteplerde ordu ve donanmanın nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur.²⁴⁰

Halep kazasında 1885/86 (H. 1303) yılında askerî rüşdiye de bulunmaktadır. Söz konusu tarihlere ait salnamede, askerî rüşdiyelerin özellikleri verilirken ayrıca mektepteki idârî makamlar, görevli kişilerin isimleri ve rütbeleri yer almaktadır. Halep Askerî Rüşdiye Mektebinde görevli kişiler arasında müdür, 3 dâhiliye zabiti, riyaziye (matematik), lisan, Türkçe imla, coğrafya, Arabî, Farisî ve hüsn-ü hat

²³⁷ HVS, 1312, s. 192.

²³⁸ HVS, 1303, s. 142; HVS, 1305, s. 141-142; HVS, 1308, s. 118; HVS, 1309, s. 84-85; HVS, 1310, s. 132.

²³⁹ Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri ...*, s. 175.

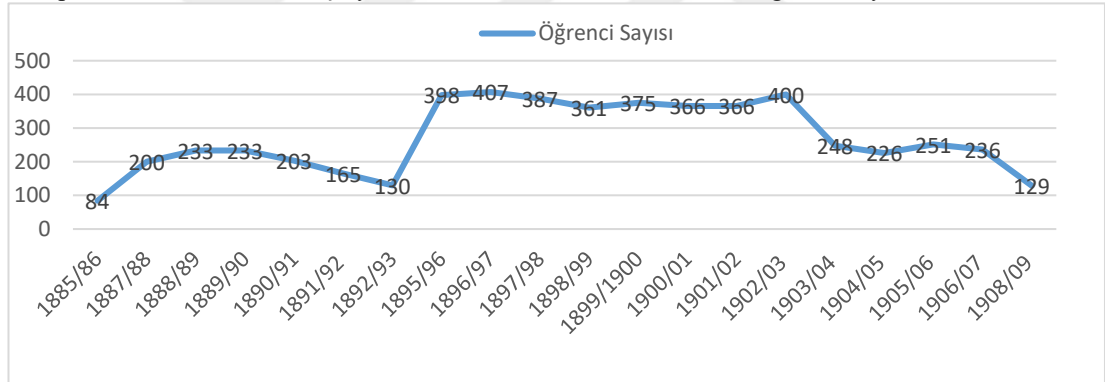
²⁴⁰ Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri ...*, s. 161.

muallimleri yer almaktaydı. 1885/86 yıllarında Halep Askerî Rüşdiyesinde toplam 10 muallim ve 84 öğrenci bulunmaktaydı.²⁴¹ 1887-1890 arasında ders müfredatında değişikliğe gidilerek Halep Askeri Rüşdiye Mektebinde Kavâid-i Osmaniye dersi eklenmiştir. Eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir.²⁴²

Halep Askeri Rüşdiye Mektebinde 1890-1898 yılları arasında yeni uygulamalar eklenmiştir. Özellikle de ders sayısının artırılması, temel eğitimden önce bir yıl hazırlık sınıfının eklenmesi ve eğitim süresinin 5 yıla çıkarılması göze yenilikler arasında sayılabilir.²⁴³ 1898-1905 yılları arasında ise eğitim süresinin 6 yıl olması eğitimde deneme yanılma yönteminin devam ettiği görülmektedir. 1898-1895 yılları arasında eğitim gören öğrenciler arasında gayrimüslim öğrenci bulunmamaktaydı.²⁴⁴ 1906/07 (H. 1324) yılından sonra mevcut ders programlarına jimnastik dersi eklenmiştir.²⁴⁵

Grafik 2.

Halep Kazasındaki Askerî Rüşdiyenin 1885'den 1909'a Kadar Yıllık Öğrenci Sayısı

Salname verilerine göre Halep kazasında 1885 ve 1909 yılları arasında öğrenci sayısı dalgalı bir grafik oluşturmuştur. 1885-1891 yılları arasında ortalama 180 civarındadır. 1892/93 yılına kadar düşüş olmuştur. 1895/96 yılında hızlı bir şekilde artış görülmüştür. Bu duruma ihtiyat sınıflarının açılması katkı sağlamıştır. 1892/93 yılları ile 1902/03 yılları arasında öğrenci sayısı birbirine yakın

²⁴¹ HVS, 1303. s. 142.

²⁴² HVS, 1305. s. 141-142; HVS, 1306, s. 136; HVS, 1307, s. 104.

²⁴³ HVS, 1308, s. 117; HVS, 1309, s. 84-85; HVS, 1310, s. 152-153; HVS, 1313. S. 144-145; HVS, 1314, s. 146-147.

²⁴⁴ HVS, 1316, s. 152; SNMU, 1316, s. 1013; SNMU, 1317, s. 1113; HVS, 1320, s. 178; HVS, 1321, s. 180; SNMU, 1321, s. 461; HVS, 1322, s. 184; HVS, 1323, s. 193.

²⁴⁵ HVS, 1324, s. 182-183.

olup artmıştır. Bu yıllarda ortalama öğrenci sayısı 382 civarındadır. 1903/04 yıllarından sonra öğrenci sayısında düşüş yaşanmıştır. Düşüşün bir sebebi bu döneme ait verilerde ibtidâi birinci senenin verilmemiş olmasıdır. Genel sebep ise bu yıllarda artan sivil okulların sayıca fazla olmasından kaynaklanmıştır.

2.5.3. İnâs Rüşdiyesi

Tanzimat Dönemine gelinceye kadar Osmanlı eğitim kurumlarında erkek öğrencilere yönelik bir dizi yenilik yapılmıştı. Bu süreçte kız öğrenciler ise sıbyan mekteplerinde eğitim görmekteydi. Tanzimat ile birlikte erkek öğrencilerin yanı sıra kız öğrencilerin eğitim gördüğü okullara yönelik birtakım çalışmalar başlatıldı. Bu bağlamda kız çocukları için rüşdiye derecesinde açılan ilk mektep 1858 yılında Cevri Usta İnâs Rüşdiyesi idi. Bu mektebin kuruluşundan sonra İstanbul ve taşralarda kız rüşdiyeleri açılmaya devam etti.²⁴⁶

Halep'te kız öğrencilere yönelik kurulan İnâs Rüşdiye Mektebinin 1891/92 (H. 1309) yılında faaliyette olduğu görülmüştür. Söz konusu mektebin 1892/93 (H. 1310) yılı Muallime-i Evveli Huriye Hanım'dır. Muallim-i Sanisi Aişe Hanım, Muallim-i Salisi Adile Hanım ve Muallim-i Rabi'ı Nuriye Hanım idi. Bu mektepte bir hademe bulunmaktaydı. Mektebin talebe sayısı ise 121 olup²⁴⁷ mektebin yıllık masrafı ortalama 1.450 kuruş civarındaydı.²⁴⁸ İlk zamanlarda Halep kazası İnâs Mektebinde uygulanması gereken eğitim programı tam olarak netlik kazanmamakla beraber buna yönelik ilk çalışmalar 16 Ocak 1894 tarihinde Maârif Nezâret-i Celilesi, tarafından Halep Maarif Müdürlüğüne iletilen programdı.²⁴⁹

1895 ve 1902 yılları arasında İnâs Mektebindeki muallime sayısı 2 ile 4 arasında değişiklik göstermiştir.²⁵⁰ Muallimeler özel dersler de vermekteydi. Fakat 4 Haziran 1896 tarihindeki bir kayıta muallimelerin özel ders vermesi, mektepteki mesailerini etkilediği ve bu sebeple de idari problemlere yol açtığı yer almıştır. Bu sebeple olmalıdır ki sonraki süreçte muallimlerin, özel ders istekleri Halep Maârif

²⁴⁶ Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri ...*, s. 142-143.

²⁴⁷ HVS, 1312, s. 128.

²⁴⁸ MF.MKT.159/99.

²⁴⁹ MF.MKT.193/4.

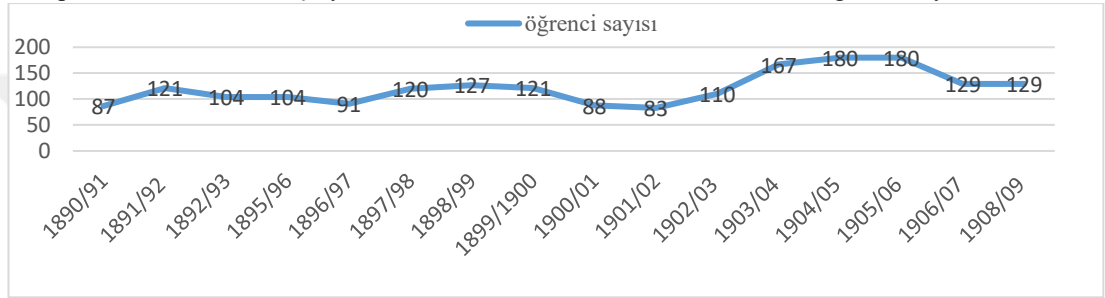
²⁵⁰ HVS, 1313, s. 124; HVS, 1314, 125; HVS, 1315, s. 124; HVS, 1316, s. 128; SNMU, 1316, s. 1013; HVS, 1318, s. 137; SNMU, 1318, s. 1256; SNMU, 1319, s. 534; HVS, 1320, s. 140.

Müdüründen alacakları izinlere göre uygulanmıştır.²⁵¹ Halep İnâs Rüşdiye Mektebinde 1897/98 yılı kira bedelinin arttırılması sebebiyle yeni bir bina arayışında olduğu tespit edilmiştir. Çözüm olarak da okulda kaydı bulunan öğrenci velilerinden yapılacak yardımlar ile yeni bir okul inşasında karar kılınmıştır.²⁵²

1903/04 (H. 1321) yılında Halep kazasında iki adet İnâs Rüşdiye Mektebi bulunmaktaydı. Biri İnâs Mekteb-i Rüşdiyesi, diğeri Selimiye İnâs Mektebiydi.²⁵³ 30 Ağustos 1904 tarihli bir kayıta İnâs Rüşdiye Mektebinden 100 kişinin mezun olduğu görülmektedir.²⁵⁴

Grafik 3.

Halep Kazasındaki İnâs Rüşdiye Mektebinin 1891-1909 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayısı

Salnâme verilerine göre Grafik 3'te Halep kazasında İnâs Rüşdiye Mektebinin 1891 yılında 1909 yılına kadar öğrenci sayıları inişli çıkışlı olmuştur. Kızlar için açılan rüşdiyelerde genel olarak öğretmen eksikliğinden ve maddi yetersizliklerden dolayı düşüşler yaşanmıştır. 1903 yılından sonra artış gösteren öğrenci sayısı, 1907 yılından sonra tekrar azalmaya başlamıştır.

2.6. İdâdî Mektebi

İdâdî, sözlükte *hazırlama yeri* manasına gelmektedir. Mekteb-i İdâdî ise yüksekokullara hazırlayıcı nitelik taşıyan bir eğitim müessesesi olup, Mekâtib-i Aliye ve Darülfünun'a girmek için öncelikle bu mektepten mezun olmak gerekmektedir.²⁵⁵

Tanzimat dönemi itibariyle rüşdiyelerin öğrenci ihtiyacını karşılamak için sıbyan mekteplerine idâdî denilmiştir. 1869 Maârif Nizamnâme-i Umumiye

²⁵¹ MF.MKT.317/33.

²⁵² MF.MKT.395/11.

²⁵³ HVS, 1321, s. 142; SNMU, 1321, s. 461.

²⁵⁴ MF.MKT.800/43.

²⁵⁵ Sami, *Kâmûs-ı Türkî ...*, s. 140; Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe...*, s. 471.

Nizamnamesi yayımlanmadan evvel Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane gibi askeri ve meslek-teknik yüksekokulların hazırlık sınıflarına da idâdî denilmekteydi.²⁵⁶ Nizamnâmeden sonra idâdîler, ayrı bir kurum olarak ele alınmış ve bu karışıklığa son verilmişti.²⁵⁷

Osmanlı Devleti'nde iki tür idâdî mektebi yer almaktaydı. Bunlardan biri askeri idâdî mektebiydi. Osmanlı Devleti, askeri idâdîyle eğitim-öğretim seviyesini iyileştirmeyi ve sahaya çıkan askerin nitelikli olmasını amaçlamıştı. Bu amaç doğrultusunda 1845 yılında askeri okullara alınacak öğrencilerin idâdîlerde eğitim alması sağlanmıştı. İkinci tür idâdî ise sivil olarak nitelendirilen hazırlık okullarıydı. Bu idâdîler ise 1868 yılında açılan Galatasaray Sultanisi dışında bir ortaöğretim kurumunun olmaması sebebiyle nizamnâmede yer almıştır. Nizamnamede yer almasının amacı, rüşdiyeler ve sultaniler arasındaki süreçte eğitim verecek idâdî mekteplerinin açılmasını sağlamaktır.²⁵⁸

1869 Maârif Umumiye Nizamnâmesi'nde idâdî okullar için bazı şartlar öne çıkmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir. Rüşdiyeden mezun olan Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler idâdîlerde birlikte eğitim görecekti. İdâdîler, 1000 haneden fazla yerleşim yerlerinde açılacaktı. İdâdîlerin her türlü masrafını vilâyet maârif idare sandıkları karşılayacaktı. Bu okulların eğitim süresi ise 3 yıl olarak belirlenmişti.²⁵⁹

İdâdî ismi 1869 Nizamnâmesi ile ortaöğretim derecesindeki mekteplere verilmişti. Bu nizamnâmenin temel amacı eğitim alanında Osmanlıcılık politikasını uygulamaktır. Böylelikle Müslüman ve gayrimüslim çocukların birlikte eğitim almasını sağlayarak, yetişen genç neslin devlete olan bağlılığı sağlanmaya çalışılacaktı.²⁶⁰

İlk idâdî 1873 yılında İstanbul'da Darü'l- Maârif binası idâdîye çevrilerek açılmıştı.²⁶¹ Vilâyetlerde ilk idâdî mektebi ise Yanya'da 1875 yılında kuruldu. Fakat bazı kaynaklar vilâyetlerdeki ilk sivil idâdînin Mora'da açıldığını iddia etse de 1829

²⁵⁶Büyüm, "Rüşdiye ...", s. 254.

²⁵⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 114.

²⁵⁸ Cemil Öztürk, "İdâdî", *DİA*, C.21, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, ss. 464-466, s. 464-465.

²⁵⁹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 115.

²⁶⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi...*, s. 166.

²⁶¹ Öztürk, "İdâdî", s. 465.

Edirne Antlaşması'yla Mora'nın Osmanlı topraklarından ayrılmış olması, vilayetlerdeki ilk idâdînin Yanya'nın Tırhala Sanacağı'na bağlı Yenişehir Kasabası'nda açılan idâdî olduğunu göstermektedir.²⁶²

1880 yılında da kızlar için İstanbul'da ilk inâs idâdîsi açılmıştır. Fakat halkın dikkatini çekmediğinden dolayı iki yıl sonra kapatılmıştır. Ardından 1911 yılında İstanbul İnâs İdâdîsi açıldı. Bu mektep, daha sonra Bezmialem Valide Sultan Sultanisi ismini almıştır.²⁶³

II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde İstanbul'da birkaç idâdî daha açıldıysa da Osmanlı-Rus Savaşı'ndan dolayı idâdîler ihmal edilmişti. Savaştan sonraki süreçte de ekonomik sıkıntılardan dolayı açılması kararlaştırılan idâdîler bir türlü açılmamıştır. Sadrazam Sait Paşa idâdîler için gerekli hazırlıkları yaparak geniş çaplı bir inşaat faaliyetini başlatmışsa da ciddi tepkilere maruz kalmıştır. Bu sebeple olmalıdır ki Maârif Komisyonu'nun 1887 yılı toplantısında aldığı kararlar, mevcut idâdîlerin korunması, yapılacak olan idâdîlerin durdurulması yönündeydi.²⁶⁴

1888 yılında eğitim öğretim süresi idâdîler için dört yıl olarak belirlenmiştir. Vilâyet merkezlerinde, gündüz (nehari) ders veren idâdîlerin köyden ve kasabadan gelebilecek öğrenciler için yatılı (leyli) olması karara bağlanmıştır. Bu sebeple idâdî bulunan bölgelerdeki rüşdiyeler ve idâdîler birleştirildi. İdâdîlerin taşrada bulunanları beş yıllık ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrıldı. Yatılı idâdîlere ücretsiz talebe alındığı gibi ücretli talebe alan idâdîler de bulunmaktaydı.²⁶⁵

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde, özellikle de 1896-1901 yılları arasında idâdî mektep ve öğrenci sayılarında artış olmuştur. Bu tarihlerde idâdîlerde % 25 ve öğrenci sayısında % 49 artış görülmektedir. 1901-1906 yılları arasında idâdî mektep sayısında ise %36 artış olmuştur. 1909 yılı idâdî mekteplerindeki öğrenci sayısı yaklaşık olarak 20.000 civarındadır.²⁶⁶

1908 II. Meşrutiyet döneminde vilâyet merkezlerindeki bazı idâdîler sultaniye çevrilmiştir. 1913 yılında sultani mektepleri, vilâyet merkezlerinde yedi yıllık

²⁶² Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 255.

²⁶³ Öztürk, "İdâdî", s. 466.

²⁶⁴ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 117-120.

²⁶⁵ Öztürk, "İdâdî", s. 465-466; Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 121-122.

²⁶⁶ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 129.

idâdîlerin yerine geçmiştir.²⁶⁷ 1913 ile 1917 yılları arasında idâdîler ile sultaniler aynı eğitim seviyesine getirilerek sultani ismini almıştır.²⁶⁸

Halep merkezinde ilk idâdî mektebi açılmasına 1890 Nisan ayında karar verilmiş²⁶⁹ ve aynı yıl mektebin inşaatına başlanmıştır. İnşaat için gerekli ahşap ve kiremit ise 10 Ocak 1891 tarihinde İskenderun'dan getirilmiştir.²⁷⁰ 10 Aralık 1891 tarihli bir kayıтта Halep İdâdîsi'nin eksiklikleri tamamlanincaya kadar satın alınan alet ve edavatın eskiden muhafaza edildiği yerde kalmasını belirten ifadeler içermektedir.²⁷¹

1891/92 (H. 1309) yılında Halep kazasında idâdî okul tesisi için hazırlık yapılmıştır. Halep Mekteb-i İdâdîsi olarak isimlendirilen okulda müdür, aynı zamanda tarih ve hesap muallimiydi. Hendese, Arabi, Farsî, coğrafya, Kavâid-i Osmaniye, Fransızca, resim, rika dersleri verilmekteydi. Okulda öğretmen olarak 11 kişi görev almaktaydı. Bir mubassır (öğrencilerin durumları ile ilgilenen) yapmak üzere hazırlanmışlardı. Bu yılda öğretmen eksikliğinden dolayı mektep müdürü kendi alanı ile ilgili derslere girmektedir.²⁷² Öğretmenler genellikle Mekâtib-i Aliye'den mezun olanlardan oluşmaktaydı. Fakat öğretmen eksikliğinden dolayı öğretmenlik yapabilecek kapasitede olan kişilere de görev verilmekteydi.²⁷³ İdâdî Mektebinde yer alan muallimler müdür olabilmekteydi. Fakat müdür olmak için Mekâtib-i Aliye mezunu olma şartı bulunmaktaydı.²⁷⁴

Muallimler belirli maaş karşılığında tayin edilirdi.²⁷⁵ Derslerde verimli olamayacağını düşününce istifa etmek ya da alt kademedeki mekteplere gitmek istemekteydiler. Fakat muallimlerin bu istekleri araştırıldıktan sonra idâdîde kalıp kalmayacakları belli olurdu.²⁷⁶ İdâdîde görev alan muallimlerin, öğrencilere uygunsuz harekette bulunduğu iddiaları ortaya çıktığı zamanda Halep Maârif

²⁶⁷ Öztürk, "İdâdî, s. 466.

²⁶⁸ Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim ...*, s. 138.

²⁶⁹ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi ...*, s. 158.

²⁷⁰ MF.MKT.124/92.

²⁷¹ MF.MKT.133/86.

²⁷² HVS, 1309, s. 84.

²⁷³ MF.MKT.205/8.

²⁷⁴ MF.MKT.300/7.

²⁷⁵ MF.MKT.180/74.

²⁷⁶ MF.MKT.179/91; MF.MKT.180/75.

Müdürlüğü tarafından inceleme yapılır ve muallim hakkında duruma göre hüküm verilirdi.²⁷⁷

12 Ocak 1893 tarihinde mektepteki eğitim gündüz (nehâri) ücretli ücretsiz ve leyli (yatılı) ücretsiz olarak çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Mektebin kısımlara ayrılmasındaki amaç idâdî eğitim sistemini geliştirip halkın her kesimine yaygınlaştırmaktır. Bu durum fakir aile çocuğu, kimsesiz ve evi mektebe uzak olan öğrenci grubu idâdî eğitiminden mahrum kalmaması açısından önemli bir fırsattır.²⁷⁸ İleriki tarihlerde (18 Haziran 1895 tarihinde) Halep ahalisinden olup Halep Mekteb-i İdâdîsi'ne ücretsiz yatılı kabul edilen öğrencilerin en fakirleri hariç nehari kısma geçmesine karar verilmişti.²⁷⁹ Halep Mekteb-i İdâdî'si merkezden biraz uzak olduğu için gündüz ders gören öğrencilerin, yalnızca sabah yemeklerini okulda yemek üzere yarım ücretle okula devam etmelerine izin verilmiştir.²⁸⁰

İdâdî Mektebinde yatılı olan öğrencilere belirli miktarda çorbalık ve sabun verilmekteydi. Aydınlatma, erzak ve yakacak giderlerinin bir kısmı ücretli öğrencilerin verdikleri ile geriye kalan kısmı maârif sandığı tarafından karşılanmaktaydı.²⁸¹ Kış mevsimi çok şiddetli geçtiği zamanlarda Halep İdâdî Mektebi için yakıt ödeneğinin yetersiz olmasından dolayı Maârif Sandığı'ndan ilave para talebinde bulunulmaktaydı.²⁸²

Halep İdâdî Mektebinde 1894/95 (H. 1312) yılında idâdî kadroda müdür, 3 tane müdür yardımcısı, tabib, kâtip, imam, ambar ve depo memuru bulunmaktaydı. Fransızca, Arabî, Farsî, Türkçe, Ermenice, ulûm-î diniye (din ilimleri), kozmografya, mevâid, kimya, makine, malûmât-ı nâfi'a (bayındırlık bilgisi), hıfzısıhha (sağlık), edebiyat, ahlak, hikmet, usûl-i defterî, tarih, coğrafya, inşâ, kitabet, kitabet-i resmiye, kavânin, hüsn-ü hat, hesap ameli, servet ve cebir dersleri verilmekteydi. Böylelikle 1891/92 yılına göre ders ve muallim sayısı artmıştır.²⁸³

²⁷⁷ MF.MKT.762/12.

²⁷⁸ MF.MKT.159/128.

²⁷⁹ MF.MKT.269/26

²⁸⁰ MF.MKT.268/40.

²⁸¹ MF.MKT.178/115.

²⁸² MF.MKT.1093/66.

²⁸³ HVS, 1312, s. 127-128.

1895'ten 1900 yılına kadar Mektebi İdâdî'nin idari kadrosunda, muallimlerinde ve hizmetlilerinde değişiklikler olmuştur.²⁸⁴ 1 Nisan 1900 tarihinde Halep Vilâyeti'nin sıcak iklimde yer almasından dolayı Halep İdâdî Mektebinin genel imtihanlarının geçmiş senelerde olduğu gibi mayıs ayında başlayıp haziran ayında bitirilmesine izin verilmiştir.²⁸⁵

1900/01 (H. 1318) yılında ise Mekteb-i İdâdîye bağlı Ziraat Şubesi açılmıştır. Fakat iki yıl muallim olmadığından dolayı Ziraat Şubesinde eğitim verilememiştir.²⁸⁶ İki yıl geçtikten sonra 5 Şubat 1903 tarihinde Mekteb-i İdâdîsi, Ziraat ve Orman Nezâretinden Ziraat Mektebi mezunlarından iki tane muallim talebinde bulunmuştur. 1902/03 (H. 1320) yılında Hamdi Efendi'nin ziraat alanı ile ilgili derslere girmesi ise Ziraat ve Orman Nezâretinin isteğe bir kişi ile cevap verdiğini göstermektedir.²⁸⁷

1902/03 (H. 1320) yılında önemli bir değişiklik İhtiyat Sınıflarının eğitim programına dâhil edilmesidir. İhtiyat sınıfı, taşralarda yeterli sayıda rüşdiye mektebi olmadığından dolayı idâdîlere öğrenci yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Hazırlık eğitimi veren sınıflarda 6 adet muallimleri bulunmaktadır. Ziraat Mektebinin dersleri; hendese-i ziraiyye, coğrafi ziraiyye, usûl-î ziraiyye ve ameliyat-ı ziraiyye ve numune tarlasıdır.²⁸⁸

1903'den 1909 yılına kadar Mekteb-i İdâdî 1902/03 (H. 1320) yılına göre muallimler, dersler ve idari kadrolarda değişiklikler yaşanmıştır. Ders içerikleri ve ders sayıları zenginleştirilmiştir. Bazı dersler ve muallimler değişmiştir. İhtiyat sınıfları eğitime devam etmiştir. Ziraat Şubesinde ortalama ders sayısı 12 olup muallim sayısı 6'dır.²⁸⁹ Bu yıllarda Halep Mekteb-i İdâdîsi için gerekli olan bazı materyaller vardır. Fizik ve kimya derslerinde kullanılmak üzere aletler ile bitki ve hayvan haritaları alınmıştır.²⁹⁰

1909 yılında Halep İdâdî Mektebine ücretsiz 25 öğrenci dışında başka öğrenci alınmaması kararlaştırılmıştır. Sebebi ise mektebin bütçesinin zora sokulmaması

²⁸⁴ HVS, 1313, s. 122-123; HVS, 1314, s. 124; HVS, 1315, s. 123-124; HVS, 1316, s. 127-128; SNMU, 1316, s. 1008-1009; SNMU, 1317, s. 1109.

²⁸⁵ MF.MKT.496/43.

²⁸⁶ HVS, 1318, s. 136-137.

²⁸⁷ MF.MKT.683/3.

²⁸⁸ HVS, 1320, s. 139-140; Cemil Öztürk "İdâdî", s. 464.

²⁸⁹ HVS, 1321, s. 139-141; HVS, 1322, s. 143-145; HVS, 1323, s. 149-150; HVS, 1324, s. 138; HVS, 1326, s. 135-136.

²⁹⁰ MF.MKT.998/33.

gerektiğindendir.²⁹¹ 19 Mayıs 1909 tarihinde askerlik haricinde herhangi bir nedenle okullarını terkederek veya tardedilen öğrencilerin almış oldukları ücretlerin ve ders araç-gereçlerinin geri alınması gerekmektedir. Askerlik sebebiyle ilişkileri kesilenlerin ise sadece ders araç-gereçlerinin geri alınması kararlaştırılmıştır.²⁹² 14 Aralık 1909 tarihinde Halep İdâdî Mektebinin son sınıf talebelerinden askerlik yaşı için düzenleme yapılmıştır. Askerlik yaşına girenler diplomalarını alıncaya kadar mezun sayılacaktır.²⁹³ 1910 yılında Halep İdâdî Mektebi, Sultani Mektebine çevrilmiştir.²⁹⁴

Tablo 4.

Halep İdâdî Mektebinin 1894-1909 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayıları

Yıl	Yatılı Ücretli		Yatılı Ücretsiz		Gündüz		Toplam
	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	
1894/95	26	0	18	1	63	7	115 ²⁹⁵
1895/96	23	0	24	0	79	0	126 ²⁹⁶
1896/97	23	0	23	0	79	0	125
1897/98			53 ²⁹⁷			55 ²⁹⁸	108 ²⁹⁹
1898/99	26	0	18	1	63	7	115 ³⁰⁰
1899/1900	26	0	18	1	63	7	115 ³⁰¹
1900/01	23	0	20	1	100	12	156 ³⁰²
1901/02	36	0	21	1	140	10	208 ³⁰³
1902/03		28 ³⁰⁴		23 ³⁰⁵		162 ³⁰⁶	213 ³⁰⁷
1903/04		33		7		131	286 ³⁰⁸
1904/05		18		20		243	281 ³⁰⁹
1905/06		18		20		243	281 ³¹⁰

²⁹¹ MF.MKT.1102/31.

²⁹² MF.MKT.1121/11.

²⁹³ MF.MKT.1143/48.

²⁹⁴ Fatih Demirel, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultâniler", *Ege Üniversitesi Tarih İnceleme Dergisi*, C. 27, S. 2, İzmir 2012, ss. 339-358, s. 342.

²⁹⁵ HVS, 1312, s. 127-128.

²⁹⁶ HVS, 1313, s. 122-123.

²⁹⁷ Tabloda belirtilen 53 sayısı yatılı ücretli-ücretsiz eğitim gören Müslüman-gayrimüslim öğrenci sayılarının toplamıdır.

²⁹⁸ Tabloda belirtilen 55 sayısı gündüz eğitim gören Müslüman-gayrimüslim öğrenci sayılarının toplamıdır.

²⁹⁹ HVS, 1315, s. 123-124.

³⁰⁰ HVS, 1316, s. 127-128; SNMU, 1316, s. 1008-1009.

³⁰¹ SNMU, 1317, s. 1109.

³⁰² HVS, 1318, s. 136-137.

³⁰³ SNMU, 1319, s. 1528-529.

³⁰⁴ Tabloda ortada verilen sayılar yatılı ücretli eğitim gören Müslüman- gayrimüslim öğrenci sayılarının toplamıdır.

³⁰⁵ Tabloda ortada verilen sayılar yatılı ücretsiz eğitim gören Müslüman- gayrimüslim öğrenci sayılarının toplamıdır.

³⁰⁶ Tabloda ortada verilen sayılar gündüz eğitim gören Müslüman- gayrimüslim öğrenci sayılarının toplamıdır.

³⁰⁷ HVS, 1320, s. 139-140.

³⁰⁸ HVS, 1321, s. 139-141.

³⁰⁹ HVS, 1322, s. 143-145.

³¹⁰ HVS, 1323, s. 149-150.

(Devamı)

1906/07	43	19	168	230 ³¹¹
1908/09	43	19	168	230 ³¹²

Maârif ve vilâyet salnamelerine göre Halep İdâdî Mektebinin 1894-1909 yılları arasındaki öğrenci sayısı ortalama olarak 185 civarındadır. Mektebin ilk dönemlerinde öğrenci sayılarının az olduğu bilinmektedir. İlerleyen yıllarda ihtiyat sınıfları ve ziraat şubesinin açılması gibi sebeplerden dolayı öğrenci sayısı artmıştır. Salnâmelerde öğrenci sayıları; yatılı, gündüz, ücretli, ücretsiz, Müslüman ve gayrimüslim olarak ayrı ayrı belirtilirken bazı yıllarda yatılı (ücretli, ücretsiz) ve gündüz olarak verilmiştir. Halep İdâdî Mektebinde ücretli ve ücretsiz alanlarda eğitim verilirken bundan Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler faydalanmaktaydı. Fakat gayrimüslim öğrenciler bu mektebi fazla tercih etmemekteydi. Müslüman öğrencilerin çoğunluğu gündüz eğitim görmeyi tercih etmiştir.

2.7. Sultani Mektebi

Osmanlı Devleti'nde 1868 yılında Galatasaray Sultanisi açılmıştır. Okulun açılmasında iki esas vardır. Birincisi değişik inanç ve fikirdeki çocukların kaynaşmasını sağlayarak Osmanlılık düşüncesi altında birleştirmektir. İkincisi ise Batı eğitim sistemini, yabancı dil öğretmek Osmanlı Devleti'ne kazandırmaktır.³¹³ Fransız mekteplerinden yola çıkıp Türkçe ve Fransızca eğitim verilmesi amaçlanmıştır.³¹⁴ Osmanlı Devleti'nin isteği ile okulun programı Fransız memurların yönetimine bırakılmıştır. Sultaninin eğitim ve öğretiminde Fransız etkisi fazlasıyla görülmektedir.³¹⁵

1868 yılında bu sultaninin açılmasıyla rüşdiye ile sultaninin arasına hazırlık amacı taşıyan idâdî mektepleri oluşturulmuştur. Bu mekteplerde Osmanlılık fikrini eğitim alanında hayata geçirmeye çaba sarf edeceklerdi.³¹⁶

Osmanlı Devleti'nde, Mekteb-i Sultani ile Osmanlı halkını ortak paydada buluşmasını sağlayarak ulusalcılığı en aza indirme gayreti güdülmüştür. Başlangıçta

³¹¹ HVS, 1324, s. 138.

³¹² HVS, 1326, s. 135-136.

³¹³ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 236.

³¹⁴ Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti ...*, s. 86-87.

³¹⁵ Nâfi Atuf Kansu, *Türkiye Eğitim Tarihi*, Nobel Akademik Yay., (Yay. Hazl.:Levent Eraslan ve Umur Karadoğan), 2. Baskı, Ankara 2016, s. 84-85.

³¹⁶ Demirkıran, "Modernleşme ve Tanzimat Dönemi Eğitim ...", s. 78.

bu hedefe doğru olumlu gelişmeler yaşanırken sonrasında ise hedeften uzaklaşıldı. Bu durumun açık örneği; Bulgar, Sırp, Arap ve Yunan milliyetçiliğinin önderleri bu mektepten mezun oldu.³¹⁷

1869 Maârif Nizamnâmesi ile ortaöğretimin üst kademelerini oluşturmak için kurulması düşünülen mekteplere sultani ismi verilmesi kararlaştırıldı. Ancak Mekteb-i Sultani gibi mektepler açılmamıştır. Bunun yerine idâdîler imparatorlukta yaygınlaştırıldı.³¹⁸

1908 yılı sonrasında sultaniler tekrar gündeme gelmiştir. Maârif Nazırı Emrullah Efendi vilâyetlerdeki idâdîlerde yenilik yaparak yirmi üç yatılı idâdîden on tanesini sultaniye çevirmiştir. Emrullah Efendi'nin amacı 1869 Nizamnâmesi'ni sultaniler açısından uygulamaktır. Yani Müslüman ve gayrimüslim halkı birleştirerek Osmanlı birliğini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda 1910 yılında on iki bölgede yeni sultani açıldı. Bu sultanilerin içerisinde Halep Sultani Mektebi de yer almaktadır.³¹⁹

Sultani mektepleri vilâyetlerde de açılacak fakat iki bölümden oluşacaktı. Adî bölüm, idâdî programına sahip olacaktı. Alî bölümde sultani programına göre düzenlenecekti. Eğitim ve öğretim zamanları üç yıl adî, üç yıl da alî olmak üzere toplam altı yıl olacaktır. Sultani mekteplere, idâdî ve rüşdiye mektebi mezunları alınacaktı. İdâdî mezunları, sultani mekteplerin alî bölümüne yerleştirilecekti. Rüşdiye mezunları ise adi bölümüne yerleştirilecekti. Sultânî, sınıf ve mezuniyet sınavları, rüşdiye ve idâdîlerde olduğu gibi yapılacaktı. Daha sonra bu sultani mektebini bitirenler Maârif Nezâreti tarafından sınav yapılmak üzere diploma verilecekti.³²⁰

II. Meşrûtiyet ilan edildiği sırada idâdîlerin eğitim kalitesi henüz istenilen seviyeye getirilememişti. Bundan dolayı 1910 yılında bazı idâdîler Halep'te olduğu gibi Sultani Mektebine çevrilmiştir. Halep Sultani Mektebinde 1910-1911 ders

³¹⁷ Mustafa Gündüz, "I. Meşrûtiyet ve II. Abdülhamid Döneminde Eğitim", *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, (Haz.: Mustafa Gündüz), Doğu Batı Yay., Ankara 2013, s. 85.

³¹⁸ Vahdettin Engin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani*, Galatasaraylılar Derneği Yay., İstanbul 2003, s. 286.

³¹⁹ Engin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani ...*, s. 286.

³²⁰ Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin...", s. 510.

yılında yatılı 123 öğrenci ve gündüz 109 öğrenci eğitim görmekteydi. Toplam öğrenci sayısı ise 232 idi.³²¹

7 Şubat 1911 tarihinde Halep Mekteb-i Sultanisi'nde tarih muallimi olan Salim Efendi derste dini aşağılayıcı sözler sarf ettiğinden şikâyet edilmiştir.³²² 8 Şubat 1911 tarihinde yapılan araştırma neticesinde iki öğrenci dışında diğer öğrenciler muallimin bu sözleri sarf etmediğini söylemişlerdir. Bundan dolayı tarih muallimi Salim Efendi görevine devam etmiştir.³²³

30 Temmuz 1914 tarihinde Halep Sultani Mektebinin ibtidâi kısmına devam eden ücretsiz ve yatılı öğrencilerin masraflarının mektebin hususi bütçesinden karşılanması mümkündür. Ancak Sultani Mekteplerin idâdî bölümü öğrencilerinin masraflarının Maârif Nezâreti Bütçesi'nden karşılanması gerekmektedir.³²⁴

20 Aralık 1916 (H. 24 Safer 1335) tarihinde Halep Sultanisi'nde Almanca muallimi olan Ştefol Efendi hizmet etmek için Devlet-i Aliye'ye gönderilmiştir.³²⁵

Sultani Mektebi binası, 22 Mayıs 1917 tarihinde öğrencilerin dersleri devam ettiği için askeriye tarafından kullanılmasına izin verilmemiştir.³²⁶ 30 Mayıs 1917 tarihinde mektebe ücretsiz alınacak öğrenciler maârif alanında çalışan personellerin çocuklarından tercih edilecektir. Bundan yararlanan köy öğretmeni Mehmed Tahir Efendi'nin oğlu Mahmud Muzaffer Efendi bu okula kayıt olmuştur.³²⁷

2.8. Diğer Mektepler

2.8.1. Sanayi Mektepleri

Osmanlı Devleti'nin hammadde ve pazar faktörleri yabancı devletlerin elinde bulunmaktaydı. Birçok ürün de yabancı devletlerden alınmaktadır. Bundan dolayı

³²¹Demirel, "II. Meşrutiyetten Sonra..." s. 342-343.

³²² DH.SYS.64/33.

³²³ BEO.3855/289061.

³²⁴ DH.UMVM.70/33.

³²⁵ BEO.4446/333378.

³²⁶ MF.MKT.1226/96.

³²⁷ MF.MKT.1227/78.

yerli sanayinin gelişmesi gerekmektedir. Yerli sanayinin gelişmesi için yoğun çaba harcanmıştır.³²⁸

Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde Osmanlı sanayisini geliştirmek için çözüm arayan Osmanlı devlet adamlarından Mithat Paşa, Rusçuk ve İstanbul'da sanayi mektepleri açtı. Bu mekteplerin amacı; ülkenin hızla çöken ekonomisine ve esnafın sıkıntısına önlem almaktı. Önlem olarak, Osmanlı Devleti'nde şirketlerin kurulması, kurulacak şirketlere sermaye konusunda yardımcı olmak seçenekleri öne sürülmüştü. Sanayi okullarında yetişen öğrencilerin sanayi kurumlarında çalışması gerekiyordu. Sanayi mektebinde yetişecek öğrenciler, 5-13 yaş arası fakir ve kimsesiz çocuklardan seçilmiştir. Dericilik, ciltçilik, terzilik, kunduracılık ve bunlara benzer zanaatlarda eğitim verilecekti. Mektebin diğer bir faydası ise suçlu çocukları ıslah ederek bu çocukların vatana hizmet etmelerini sağlamaktı. Mektepten Müslüman veya gayrimüslim kesimin çocukları faydalanabilecekti. Mithat Paşa 1868 yılında İstanbul'da kız ve erkekler için Sanayi Mektepleri'nin açılmasında önemli rol üstlenmişti.³²⁹

1865 yılında Mekteb-i Sanayi açılmıştır. Sanayi mektebi iki kısımdan oluşmaktaydı. Bir kısım harici diğer kısım da dâhili olarak bilinmektedir. Dâhili kısma on üç yaşından küçük öğrenciler alınırdı. Bu öğrenciler gece gündüz mektepte kalırlardı. Harici kısımdaki öğrenciler ise yaşça biraz daha büyük olanlardır. Bu kısımdaki öğrencilerin yaş aralığı on üç ile otuz yaşlarıdır. Harici kısımdaki öğrencilerin eğitimi gündüz verilirdi.³³⁰

Osmanlı Devleti'nde ıslahane ismi 1885 yılında Sanayi Mektebi ismi ile ön plana çıkmıştır. 1894 yılına kadar öğrenci sayısı düşük olurken 1894 yılından sonra sanayi mekteplerinin öğrenci sayısında artış görülecektir. 1913 yılında sanayi mekteplerinin giderleri, vilâyeti hususi idarelerince karşılanmıştır. Bu durum ise

³²⁸ Uğur Ünal, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, (Yay. Hazl.: Muzaffer Albayrak- Kevser Şeker), Bion Matbaacılık, İstanbul 2014, s. 74-75.

³²⁹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu ...*, s. 349.; Demirkıran, "Modernleşme ve Tanzimat Dönemi Eğitim ...", s. 84.

³³⁰ Ergin, *Türk Maarif Tarihi ...*, s. 636.

vilâyetlerde ayrı program olması ve mektepler arasındaki birliğin bozulmasına sebep olmuştur.³³¹

Halep; tarihi boyunca sanayi, ticaret ve ziraat alanında Suriye bölgesinde önemli kentlerden biridir. Şehir merkezinde sanayi ile ilgili alanları, 8 debbağhane, 27 mendil basmahanesi, 12 sabunhane, 15 kalhane (dökümhane), 7 ma'sarhane (üzüm ve susamın sıkıldığı yer), 4 pamuk fabrikası, 4 şa'riye fabrikası, 1 kösele, 3 un fabrikası bulunmaktadır. Sanayi alanı gelişmiş olan Halep merkezinde esnafın ihtiyaçlarına cevap vermek ve sanayi kollarını geliştirmek için okul açılacaktır. Fakat ilk başlarda başarılı olan okul daha sonra çeşitli sebeplerle istenilen seviyeye ulaşmamıştır.³³²

Sanayi Mektebinin, Halep'te kuruluş tarihi 1870'li yıllar olarak bilinmektedir. 1869 yılından 1872 yılına kadar okulun ismi Islahhane olarak bilinirken 1872/73 yılından sonra Sanayi Mektebi olarak bilinmektedir. 1869 yılından 1878'e kadar mektebin hocası, müdürü, terzi ustası, terzi çavuşu, yedi tane terzi, kâtip, kunduracı ustası, beş adet kunduracı, sandık emini ve işçiler bulunmaktadır.³³³

Halep merkez kazada tekrar ilk defa sistemli Sanayi Mektebi olarak 1899/1900 (H. 1317) yılında ortaya çıkmıştır. Mektebin kuruluşu için 45.000 kuruş masraf gitmekteydi. Padişahın izni ile bu mektep Halep merkezinde kurulmuştur.³³⁴ Fakat okulun tamamen hazır hale gelmesi ancak 1902/03 yılında olmuştur. Mektepte öğretilen sanayi dalları kunduracılık ve terzilik olarak devam etmiştir. 1902 yılında öğrenci sayısı artış göstererek 160'a ulaşmıştır.³³⁵

1903/04 (H. 1321) yılında Sanayi Komisyonu ve Sanayi Mekteb-i İdaresi ve İmalathane ustaları olarak üçe ayrılmıştır. Komisyonda birinci müdür, ikinci müdür ve beş kişiden oluşan üyeler bulunmaktaydı. İdarede müdür, muhasabe kâtipi, sandık emini, kâtip, depo memuru, tedrisât-ı muallimi, hüsn-ü hat muallimi ve mubassırlar yer almaktaydı. İmalathane ustaları kısmında bulunanlar ise terzi ustası, kunduracı

³³¹ Yaşar Semiz ve Recai Kuş, "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)", <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/yasar.semiz.recai.kus.osmanlida.mesleki.teknik.egitim.pdf>, E.T.: 18/01/2019, s. 290-291.

³³² HVS, 1318, s. 205.

³³³ HVS, 1286, s. 41; HVS, 1287, s. 72; HVS, 1288, s. 71; HVS, 1289, s. 68; HVS, 1290, s. 34; HVS, 1295, s. 72

³³⁴ SNMU. 1321, s. 470.

³³⁵ HVS, 1320, s. 142.

ustası, marangoz ustası ve çorapçı ustasıydı. Sanayi Mektebinde toplam öğrenci sayısı 160'tır.³³⁶ 1904/05 (H. 1322) yılında Sanayi Mektebinin öğrenci sayısı 60'tır. Talebe sayısı geçen yıla göre bu yıl düşüş yaşamıştır.³³⁷ 1905/06 (H. 1323) yılında Sanayi Mektebinin imalat kısmına mensûcât (dokuma) ustalığı eklenmişti. Mektebin öğrenci sayısı 90 olmuştur.³³⁸ 1906/07 (H. 1324) yılında Sanayi Mektebinin imalat kısmında sadece mensûcât ustalığına yer verilirken öğrenci sayısı 40'a düşmüştür.³³⁹

15 Temmuz 1907 tarihinde Sanayi Mektebi için inşaat yapılmaktaydı. Yeni yapılan okul için Avrupa'dan çıkırcık makinesi getirilmekteydi.³⁴⁰ 18 Eylül 1907 tarihinde Sanayi Mektebi için Avrupa'dan motor vesair edevat getirtilmiştir. Getirilen malzemeler için gümrük vergisi alınmaması ve alınan depozitonun iadesi istenmiştir.³⁴¹

1908/09 (H. 1326) yılında Sanayi Mektebinin müdürü Hurşid Bey olarak değişmiştir. Muhasebe Memuru Abdullah Efendi, İmam Abdulkadir Efendi, Mübassır Said Efendi'dir. İmalatta halı muallimi Ağob Ağa bulunmaktadır. Okulda bir adet hademe ve bir adet aşçı bulunmaktadır. Öğrenci sayısı 52'dir.³⁴²

Sanayi Mektebinin açıldığı yıldan sonra Halep kazası sanayi ve ticari anlamda teknik eleman ihtiyacını karşılamıştır. Mektep sürekli kendini yenileyerek bölgede ihtiyaç duyulan alanlarda eleman yetiştirmiştir. Halep'te en fazla kunduracılık ve terzilik mesleklerine eleman yetiştirilmiştir.

2.8.2. Husûsî Mektepler

Halep merkezinde Şemsü'l- Maârif ve Numûne-i Terakki Mektebi özel olarak açılan okullardır. Okulların amacı Arapçayı Türklere öğretmek ve böylece

³³⁶ HVS, 1321, s. 141-142.

³³⁷ HVS, 1322, s. 145.

³³⁸ HVS, 1323, s. 152.

³³⁹ HVS, 1324, s. 139.

³⁴⁰ DH.ŞFR.384/17; Y.A.RES.152/52.

³⁴¹ İ.RSM.29/6.

³⁴² HVS, 1326, s. 136.

Osmanlıca'yı ileri düzeye taşımaktır. Bu amacın dışında Numûne-i Terakki Mektebinde matematik dersine önem verilmiştir.³⁴³

Şemsü'l- Maârif Mektebi Abdi Kamil ile Mehmed Nadir Bey 1882 yılında açtığı hususi mekteptir.³⁴⁴ Şemsü'l- Maârif Mektebi ilk ve orta dereceli okul olarak açılmışlardır. Okulda kız ve erkekler birlikte eğitim görmektedir. Öğrencilerin eski metotlardan uzaklaşıp yeni metot ve araç-gereçlerin kullanıldığı okuldur.³⁴⁵ Numûne-i Terakki Mektebi'de 1884 yılında açılmıştır. Bu okulu Mehmed Nadir Bey açmıştır. İlk, orta ve lise şekliyle üç kısımdan oluşmaktadır. 1896 yılında darbe neticesinde Numûne-i Terakki Mektebi Maârif Vekâletine bağlanmıştır.³⁴⁶ 1903/04 (H. 1321) yılında Numune-i Terakki Mektebinin masrafları İslam cemaatinin ileri gelenleri tarafından karşılanmaktaydı.³⁴⁷

Halep merkezinde ilk olarak Şemsü'l- Maârif 1904/05 (H. 1322) yılında var olduğu bilinir. İdare ve Talimiye kısımları olarak ayrı ayrı ele alınır. İdare kısmında birinci müdür, ikinci müdür, tabip ve mubassırlar bulunmaktaydı. Talimiye kısmında öğretmenlerin isimleri ve görevleri bulunur. Bu okullarda verilen dersler; Türkçe, Fransızca, Arapça, İngilizce, hesap, ahlak, tarih, din ilimleri, coğrafya, kavâid-i Türkî (Türkçe dil bilgisi) ve kitâbet ve hat'tır. Derecesi ibtidâi ve rüşdi olan bu mektebin öğrenci sayısı 70'tir. Numune-i Terakki Mektebinde ilk yıllarda müdür ve Türkçe muallimi bulunmaktaydı. Derecesi ibtidâi ve rüşdi olan bu mektebin öğrenci sayısı ise 200'dür.³⁴⁸

1905/06 (H. 1323) yılında Şemsü'l- Maârif Mektebinde 1904/05 (H. 1322) yılına göre idare kısmında iki kişide değişiklik olmuştur. Öğrenci sayısı 1905/06 yılında 70 iken bir yıl sonra 120'ye ulaşmıştır.³⁴⁹ 1908/09 (H. 1326) Şemsü'l-Maârif

³⁴³ Songül Keçeci Kurt, "Osmanlı Devleti'nde Türklerin Açtığı Özel Mektepler", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 19, Hatay 2012, ss. 105-123, s. 116.

³⁴⁴ Fazlıoğlu, "Mehmed Nadir Efendi ...", s. 499.

³⁴⁵ Esra İğüs, *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 87.

³⁴⁶ Fazlıoğlu, "Mehmed Nadir Efendi ...", s. 499.

³⁴⁷ MF.MKT.708/28.

³⁴⁸ HVS, 1322, s. 148.

³⁴⁹ HVS, 1323, s. 154-155; HVS, 1324, s. 142.

Mektebinde derslerde ve idari kısımda değişiklikler yaşanmıştır. Bu yılda öğrenci sayısı 130'dur.³⁵⁰

Sanayi Mektebi ve Husûsî Mekteplerin dışında, Ziraat, Çiftlik, Sütçülük ve Darü'l-muallim mektepleri bulunmaktadır.

Halep merkezinde 1900/01 (H. 1318) yılında Mekteb-i İdâdiye bağlı Ziraat Şubesi açılmıştır.³⁵¹ Ziraat Şubesi, Halep İdâdi'sine bağlı olarak açıldığı için araştırmanın İdâdi kısmında bilgiler verilmiştir. Bu mektebin uygulama alanı geniştir. Okuldaki eğitim, tarım, hayvancılık, bağcılık, yol ve köprü yapımı, bitki hastalıkları ve hayvan hastalıkları gibi uygulamaları içermektedir. Mesleki okulların bazıları ise bölgenin özel ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde kurulmuşlardır.³⁵²

Halep'te 1912 yılında Çiftlik ve Sütçülük Mektebi açılmıştır. Çiftlik mektebi tarım alanı ile ilgili okuldur. Çiftlik Mektebinde amele, çiftçi, ziraat-ı ameliyat, ziraat-ı mıntika bölümleri yer almaktadır. Halep'te yer alan diğer bir okulda, sütçülük mektebidir. 1912 yılında açılmıştır.³⁵³

Darü'l-Muallimin; Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat döneminde yenileşen okulların öğretmen ihtiyacına cevap vermek için açılmış kurumdur. 1882 yılında Halep'te Darü'l-Muallimin Mektebi açılmıştır. Mektep öğrenci yetersizliği ve ekonomik sebeplerden dolayı öğretmen yetiştirme başarısı elde edememiştir.³⁵⁴

1916/17 yılında Halep'te Darü'l-Muallimat Mektebi mevcuttur. Mektep bayan öğretmen açığını kapatmak üzere kurulmuştur. Darül'-Muallimat Mektebinin muallim kadrosunda; Makbule Hanım, Esmâ Hanım, Doktor Nafi Bey, Ali Ziya Efendi gibi isimler bulunmaktadır.³⁵⁵ 1916/17 (H. 1335) yılında Halep Darü'l-Muallimatı'na Diyarbakır Vilâyeti'nden on kadar öğrenci getirilmesi

³⁵⁰ HVS, 1326, s. 140.

³⁵¹ MF.MKT.683/3.

³⁵² İstanbul Ticaret Odası, *Osmanlı Ticaret ve Sanayi ...*, s. 193-195.

³⁵³ Hasan Karaköse, "Halep'te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum (1876-1918 Yılları Arası)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, 2017, ss. 289-301, s. 298; Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ...*, s. 88.

³⁵⁴ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 152-153

³⁵⁵ MF.MKT.1224/29.

kararlaştırılmıştır. Bu ğrencilerin masrafları Diyarbakır Vilâyeti tarafından karşılanacaktır.³⁵⁶

Halep merkezinde Sanayi, Hususî, Ziraat, iftlik, Sütçülük ve Darü'l-Muallim Mektepleri gibi farklı dallarda mekteplerin olması Halep halkının eğitime önem verdiğini göstermektedir. İstanbul'da yapılan eğitimdeki yeniliklerin fazla bir süre geçmeden birçoğu Halep'te oluşturulmuştur. Bölgenin durumuna göre mekteplerin veya mektebe bağlı şubelerin açılması eğitimin zenginliğini ortaya koymaktadır.

2.1.9. Azınlık Okulları

Azınlık okulları, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim cemaatlere bağlı olan kurumlardır. Kiliseler ve hahamhaneler, kendi din gruplarına göre okullar açarak eğitim vermektedirler.³⁵⁷

Osmanlı Devleti İstanbul'u fethettikten sonra Latinlere din ve vicdan özgürlüğu tanımuştur. Daha sonra bu özgürlüğu, Osmanlı içerisinde yaşayan diğer gayrimüslim halklara da tanımuştur. Bunlar Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Osmanlı Devleti'nde ilk olarak ruhban yetiştirmek amacıyla okullar açmuşlardır. Bu okulları ardından cemaat okulları takip edecektir.³⁵⁸ Cemaat okullarında denetim, devlet tarafından fazla yapılmamıştır. Okulların idaresi ise genellikle patrik ve hahambaşı tarafından yürütülmüştür.³⁵⁹

Tanzimat dönemi ile birlikte azınlık okullarına gelişme imkânı verildi. Bu imkânları kullanan azınlık okullarında önemli adımlar atıldı.³⁶⁰ Islahat Fermanı'nın gayrimüslimlere yönelik olan temel mantığına uygun bir şekilde eğitimle ilgili çalışmalar yoğunlukla gayrimüslimlerle ilgiliydi. Ferman, gayrimüslim azınlıklara kendi okullarını kurma, Müslüman okullarına girme ve eğitimde serbestlik gibi bir takım hakları garanti altına almıştı. Fermarda gayrimüslimlerin kültür bağımsızlığı

³⁵⁶ MF.MKT.1228/67.

³⁵⁷ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1990, s. 65.

³⁵⁸ Adnan şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Sosyal ve Kültürel Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 16.

³⁵⁹ Kansu, *Türkiye Eğitim Tarihi ...*, s. 105.

³⁶⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi...*, s. 174.

ve okul açma yetkilerininide kapsamaktaydı.³⁶¹ Islahat Fermanı ile gayrimüslim öğrenciler Harbiye ve Tıbbiye alanlarında Müslüman öğrencilerle beraber eğitim almaktaydı.³⁶² 1856 Fermanı'nda yer alan bir maddeye göre; azınlıklar okul açmak ve mevcut okulları geliştirmek için izin alabilirlerdi. Ancak eğitim ve öğretim tarzı ile öğretmenleri Maârif Nezâretine bağlı olması şartı yer almaktaydı.³⁶³ II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde hukuki olarak tanınan ve on iki milletten oluşan gayrimüslimler Tanzimat'a kadar dini eğitime daha fazla önem vermektedir. 1856 Islahat Fermanı ile modern tarzda mektepler açma ve eğitim ve öğretimde farklı konulara yer verme isteklerini ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nin oluşturmaya çalıştığı birliğe zarar verecektir.³⁶⁴

Azınlık okulları ile yerli okullar, yabancı okulların Osmanlı Devleti'nde hızlı bir şekilde açılmaya başladığı dönemlerde değişmeye başladılar.³⁶⁵ Azınlık okullarında XIX. yüzyıla kadar dini eğitim ile devam ederken değişim ile beraber milli eğitime önem verildi.³⁶⁶

1869 Maârif Nizamnâme-i Umûmiyesi'ne göre gayrimüslimler Müslümanlardan ayrı olarak ilkokul düzeyinde mektep açabileceklerdi.³⁶⁷ Azınlık okullarının öğretmenleri, erkek ve kız öğretmen okullarına gayrimüslim öğrencilerin alınması ile temin edilebilecekti.³⁶⁸

Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların hakları genişletince batılı devletler azınlıklar ile irtibatlarını güçlendirmeye gayret ettiler. İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika gibi devletler Osmanlı Devleti'den aldıkları imtiyazlar ile çeşitli eğitim kurumları açmaya başladılar.³⁶⁹ Böylece azınlık okulları, yabancı devletlerin

³⁶¹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 15.

³⁶² Cihan, *Osmanlı'da Eğitim, ...* s. 95.

³⁶³ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi...*, s. 173.

³⁶⁴ Mustafa Gündüz, "II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim", *Kronolojik Ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, (Ed.: Mustafa Gündüz), İdeal Kültür Yay, İstanbul 2018, ss. 87-116, s. 95.

³⁶⁵ Ergin, *Türk Maarif Tarihi ...*, s. 725-726.

³⁶⁶ Tuğrul Özcan, *Merkezi Ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat Ve Yabancı Okulları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 37.

³⁶⁷ Özcan, *Merkezi Ve Modern Eğitim Kapsamında ...*, s. 37.

³⁶⁸ Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ...*, s. 67.

³⁶⁹ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı ...*, s. 16.

fikirlerine göre hareket etmeye başladı. Batı devletleri milliyetçilik akımını kullanarak azınlıkların eğitimine müdahil olmaya başladılar.³⁷⁰

1886 yılında Osmanlı Devleti azınlık okullarının zararlı faaliyetlerini engellemek için önlem almaya çalışmıştır. Bunun için Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği Dairesi'ni kurmuştur. Müfettişlik kurumunun görevi azınlık ve yabancı okulların teftiş edilmesi, programlarının incelenmesi ve ders kitaplarının kontrol edilmesidir.³⁷¹

1894-1895 yılların da azınlık okulları normal ve yatılı olarak ders vermekteydi. Azınlıkların okul açmak için devlete müracaat etmek zorundaydı. Devletten izin alınarak açılan okullar ruhsatlı, izin alınmadan açılan okullar ise ruhsatsız olarak bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde azınlık okullarının çoğu ruhsatsızdır. Ruhsatsız olmasının sebebi ise devlet yasalarındaki boşluktan kaynaklanmaktadır.³⁷²

1908 yılında yapılan değişiklikler ile azınlık okullarının denetimi, ders programları, öğretmenlerinin ataması ve en önemlisi Türkçe derslerinin zorunlu olması yer almaktadır. Yabancı devletlerin baskısı ile bu değişiklik fazla etkisini gösterememiştir. 1915 yılında Mekâtib-i Husûsiye Talimatnâmesi ile azınlık okulları üzerinde ciddi bir denetim oluşturulması amaçlanmıştır. Fakat amaca ulaşmadan son bulmuştur.³⁷³

Osmanlı Devleti'nde Azınlık Okulları olarak en fazla faaliyet gösteren cemaatler; Rumlar, Ermeniler ve Musevilerdir.³⁷⁴ Ermeniler bu dönemde eğitim ve öğretim konusunda Osmanlı Devleti Hükümeti ile uzlaşma yoluna gitmiştir. Gayrimüslimler arasında, Osmanlı mekteplerine en fazla öğrenci gönderen cemaat Ermenilerdir.³⁷⁵ Osmanlı Devleti'ndeki Musevi Cemaati'nde Batı tarzı eğitim modeli Rum ve Ermenilere göre geç başlamıştır. 1860'ta Alliance Israelite Universelle'in

³⁷⁰ Kansu, *Türkiye Eğitim Tarihi* ..., s. 105-107.

³⁷¹ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı* ..., s. 20.

³⁷² Özcan, *Merkezi Ve Modern Eğitim Kapsamında* ..., s. 57.

³⁷³ Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık* ..., s. 109.

³⁷⁴ Süleyman Büyükkarcı, "Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Azınlık ve Yabancı Okulları", *Prof. Dr. Yahya Akyüz' Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, (Edl.: Cemil Öztürk-İlhami Fındıkçı), Avrupa Koleji Okulları- Pegem Akademi- Cantekin Matbaası, Ankara 2011, ss. 511-528, s. 513-516.

³⁷⁵ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908 – 1914)*, Ocak Yay., Ankara 1996, s. 504.

kurulup dünya üzerinde yaygınlık göstermeye başlayacaktır. Bu okul Osmanlı Devleti'ndeki eğitiminin modernleşmesinde önemli roller üstlenecektir.³⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin vilâyeti olan Halep'tede, bu okulların çoğunu görmek mümkündür. 1898/99 (H. 1316) yılında Halep merkezinde eğitim etkinliklerini sürdüren gayrimüslimlerin mektepleri şu şekilde sıralanabilir. Mektebin ismi Şirket-i İsrailiye, Musevei Cemaati'ne mensup olduğu bilinmektedir. Rüşdi derecede eğitim vermektedir. Erkek öğrenci sayısı 60 iken kız öğrenci yoktur. Mektebin açılış tarihi 1868/69 (H.1285)'dur. Ruhsatnamesi 4 Ağustos 1891 tarihinde verilmiştir. Şirket-i Museviye Mektebi Musevilere aittir. Rüşdi derecesinde olan mektepte 35 kız öğrenci vardır. Mektebin açılışı 1888/89 (H. 1306) yılında olurken mektebin ruhsatı, 13 Eylül 1891 yılında verilmiştir. Ruhsatların kimin adına verildiği bilinmemektedir. Ermeni Katolik Mektebi iki tane olup ikiside rüşdi derecededir. İlk mektebin 40 erkek talebesi bulunurdu. Diğer mekteptede 80 adet kız öğrenci bulunmaktadır Erkeklerin eğitim gördüğü mektebin açılış tarihi 1835/36 (H. 1251) yılındadır. Ruhsatın verildiği yıl ise 4 Eylül 1891, kızların eğitim gördüğü mektebin ismine ise 9 Ekim 1897 yılında ruhsat verilmiştir. Her iki mektep için ruhsat Metropolit Goriğo Riyos Efendi adına verilmiştir. Rum Katolik Mektebi Rüşdi derecededir. 53 adet erkek talebe bulunurdu. Mektebin açılış tarihi 1835/36 (H. 1251)'dır. 3 Eylül 1891 tarihinde Metropolit Kiyrois adına ruhsat alınmıştır. Rum Ortodoks Mektebi iki tane vardır. İkisinin derecesi rüşdidir. İki mektebinde Merhus İlyas Efendi adına 20 Ekim 1892 tarihinde ruhsat alınmıştır. Mektebin açılış tarihi kadim olarak belirtilmiştir. İki mektepten birinde 30 kız öğrenci diğerinde 40 erkek öğrenci bulunur. Katolik Mektebinin açılış tarihi 1895/96 (H. 1313) yılıdır. Yusuf Corci Kahvâni adına 28 Ekim 1897 tarihinde ruhsat verilmiştir. Bu mektepte karma eğitim verilmektedir. Kız öğrencilerin sayısı 25, erkek öğrencilerin sayısı 40'tır.³⁷⁷

1899/1900 (H. 1317) yılında gayrimüslimlere ait toplam 26 mektep vardır. Bu mekteplerin cemaat olarak dağılımları; on tane Musevi, sekiz tane Rum, beş tane Ermeni, Protestan, Marûni ve Süryani mekteperi vardır. Bu okulların toplam erkek öğrenci sayısı 1.157, kız öğrenci sayısı 422'dir. En fazla Musevi Cemaatine bağlı okullar bulunmaktadır. Şirket-i İsrailiye, Ermeni Ortadoks, Haham Yakub Dübek ve

³⁷⁶ Ergin, *Türk Maarif Tarihi ...*, s. 767.; Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ...*, s. 108.

³⁷⁷ SNMU. 1316, s. 1014-1015.

Marûni mekteplerinde karma eğitim görülmektedir. Ermeni Ortadoks ve Ermeni Katolik mektepleri sadece kızlara yönelik eğitim vermiştir. Bu mekteplerin tamamı Ek 6'da verilmiştir.³⁷⁸

1900/01 (H. 1318) yılında Şirket-i İsrailiye Mektebi rüşdiye derecesinde eğitimine devam etmiştir. Erkek öğrenci sayısı 63'e düşmüştür. Ermeni Katolik Mektebi Rüşdi derecede erkek öğrenci sayısı 35'tir. Rum Katolik rüşdi derecesinde erkek öğrenci sayısı 51'dir. Bu dönemde Şirket-i Museviye rüşdi derecede kız mektebinde 39 öğrenci bulunmaktadır. 13 Eylül 1891 tarihinde ruhsatname alan mektep 1888/89 (H. 1306) yılında açılmıştır. Rum Ortadoks mekteplerinin iki tanesi rüşdi derecesindedir. Biri erkek öğrenciler için diğeri kız öğrenciler içindir. Erkek öğrenci sayısı 38 iken kız öğrencilerin bulunduğu mektepte kızların sayıları 33'tür. Ermeni Katolik Mektebi rüşdi derecesinde 1895/96 (H. 1313) yılında açılmıştır. 9 Ekim 1897 (R. 27 Eylül 1313) tarihinde ruhsatname Metropolit Đariko Ruyos namına alınmıştır.³⁷⁹

1901/02 (H. 1319) yılında Şirketi İsrailiye erkek öğrenci sayısı 63'tür. Ermeni Katolik Mektebi erkek öğrenci sayısı 35'tir. Rum Katolik Mektebi erkek öğrenci sayısı 51'dir. Şirket-i Museviye Mektebi kız öğrenci sayısı 39'dur. Rum Ortadoks Mektebinin ikisinden birinde erkek öğrenci sayısı 38, diğeri kız öğrenci sayısı 33'tür. Ermeni Katolik Mektebinde kız öğrenci sayısı 80 'dir.³⁸⁰

1903/04 (H. 1321) yılına ait rüşdiye dereceli ve erkek öğrenci bulunan 4 adet okul ve öğrenci sayıları verilmiştir. İsrailiye Mektebinde 60 öğrenci, Ermeni Katolik Mektebinde 33 öğrenci, Rum Katolik Mektebinde 52 öğrenci, Rum Ortadoks Mektebinde 35 öğrenci bulunur. Rüşdi dereceleri ve kız öğrencilere ait 3 okul vardır. Museviye Mektebinde 40 öğrenci, Ermeni Katolik Mektebinde 30 ve Rum Ortadoks Mektebinde 30 öğrenci yer almaktadır. Bu dönemde Protestan Mektebi karma eğitim vardır. 25 kız öğrenci, 35 erkek öğrenci mevcudu 60'tır.³⁸¹

1903/04 (H. 1321) yılında vilâyet salnâmesinde konusu geçen gayrimüslim okulları daha fazla olarak vermiştir. Rumlara ait mekteplerin mahalleri şu şekilde

³⁷⁸ SNMU. 1317, s. 1122-1125.

³⁷⁹ SNMU. 1318, s. 1266-1267.

³⁸⁰ SNMU. 1319, s. 542-543.

³⁸¹ SNMU. 1319, s. 466.

sıralanabilir. Rum Ortadoks Erkek Mektebi Salibiye Mahallesi'nde, Rum Ortadoks Kız Mektebi Salibiye Mahallesi'nde, Rum Katolik Erkek Mektebi Salibiye Mahallesi'nde, Rum Katolik Kız Mektebi Büyük Kilise'de, Rum Katolik Erkek Mektebi Şer'usus'ta, Rum Katolik Erkek Mektebi Tatarlar Mahallesi'nde ve Rum Katolik Erkek Mektebi Kib (?) Mahallesi'ndedir. Ermeni mekteplerinin bulunduğu mahaller: Ermeni Katolik Erkek Mektebi Tomâyat Mahallesi'nde, Ermeni Erkek Mektebi Biluni Sokağı'nda, Ermeni Kız Mektebi Salibiye Mahallesi'nde, Ermeni Kız Mektebi Salibiye Mahallesi'nde, Ermeni Erkek Mektebi Salibiye Mahallesi'nde ve Ermeni Katolik Erkek Mektebi Hamidiye Mahallesi'ndedir. Süryani Katolik Mektebi Salibiye Mahallesi'nde ibtidâi derecesindedir. Marûni Erkek Mektebinde Salibiye Mahallesi'nde ibtidâi derecesindedir. Protestan Kız Mektebi Hendek tarafında ibtidâi ve rüşdiye derecesindedir. Protetan Erkek ve Kız Mektebi Kasti'l- Curra'da ibtidâi ve rüşdiye derecesindedir. Musevilere ait mekteplerin bulunduğu mahaller ise şöyledir. İsrail Şirketi Erkek Mektebi Erkek Mektebi Hânnı'l- Harir'de, Musevi Şirketi Kız Mektebi Cebb-i Esedullah'ta, Haham Yakup Dübek Erkek Mektebi Musa Beyyin'de, Haham Musa Erkek Mektebi Musa Beyyin'de, Haham Azraşbuya Erkek Mektebi ve Haham İbrahim Melin Erkek Mektebi Musa Beyyin'de, Safdiye Musevi Erkek Mektebi Cebb-i Esedullah'ta, Ferci Musevi Erkek Mektebi Cebb-i Esedullah'ta, Şubuti Erkek Mektebi Cebb-i Esedullah'ta ve Canani Musevi Erkek Mektebi Bahsitâ'dadır. Toplamda on adet Musevi Cemaati'ne, yedi adet Rum Cemaati'ne, altı adet Ermeni Cemaati'ne, iki adet Protestanlara, birer adet Süryani ve Marûni Cemaatlerine ait okullar vardır. Toplam sayısı 27 olup genellikle ibtidâi ve rüşdi derecede eğitime önem verdiklerini gösterir. Okulların öğrenci sayıları fazladır. Fakat 1903/04 (H. 1321) yılına ait öğrenci sayısı bilgilerine vilâyet salnâmelerinde yer verilmemiştir.³⁸²

1904/05 (H. 1322), 1905/06 (H. 1323), 1906/07 (H. 1324), 1908/09 (H. 1326) vilâyet salnâmelerinde 1903/04 (H. 1321) yılındaki gibi mekteplerin bağlı buldukları cemaatler, mektebin ismi, eğitim verilen öğrencilerin çeşidi, mektebin bulunduğu yer ve eğitim dereceleri verilmiştir.³⁸³

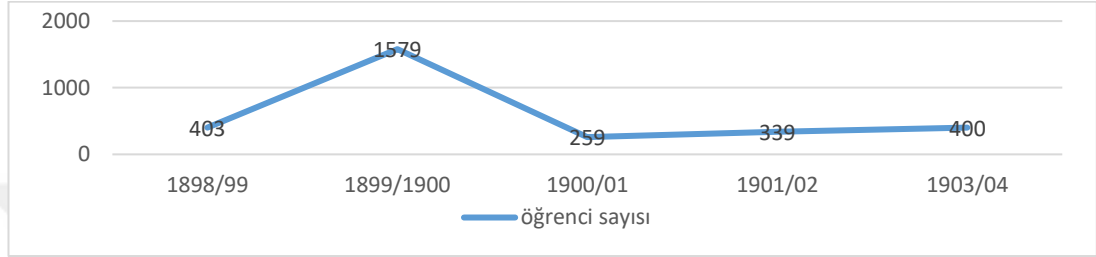
³⁸² HVS, 1321, s. 144-145.

³⁸³ HVS, 1322, s. 148-149. ; HVS, 1323, s. 155-156; HVS, 1324, s. 143-144; HVS, 1326, s. 142-143.

1908/09 (H. 1326) yılı salnâmesinde farklı olarak gayrimüslim mektepleri Lisâni Osmaniye öğretmenleri verilmiştir. Ermeni Katolik Mektepleri iki adet vardır. İbrahim Hakkı Efendi'dir. Rum Katolik Mektebi Muallimi Ahmed Rıfat Efendi'dir. Rum Katolik Mektebi Muallimi Yusuf Efendi'dir. Rum Ortadoks Ahmed Rıfat Efendi'dir. Ermeni Mektebi Muallimi Abdülkadir Efendi'dir. Alyans Mektebi Reşid Bey, Süryani Mektebi Abdüsselam Efendi'dir.³⁸⁴

Grafik 4.

Halep Kazasındaki Azınlık Okulları'nın 1898-1904 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayısı

1316 yılında 1321 yıllarında azınlık okullarında öğrenci sayıları birbirine yakındır. 1317 yılında öğrenci sayısının fazla olmasının sebebi; bulunan verilerde azınlık okullarının öğrenci sayısı ve mektep sayıları geniş olarak yer verilmesinden kaynaklanmaktadır.

Halep merkezi etnik nüfus açısından Osmanlı Devleti'nin küçük bir örneğini teşkil etmektedir. Vilâyetin merkezinde, Musevi, Rum, Ermeni, Marûni ve diğer etnik gruplar yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde farklı dönemlerde ayrıcalıklarını artıran azınlıklar kendilerine ait eğitim kurumları açmışlardır. Eğitim kurumlarında Ermeniler hariç diğer gruplar Osmanlı Devleti'ndeki eğitim kurallarına fazla uymamışlardır. Ermeniler ise ilk zamanlarda Osmanlı Devleti'nin eğitim hakkında çıkardığı kanunları benimsemiş ve uygulamıştır.³⁸⁵

Azınlıkların Osmanlı Devleti'nin koyduğu eğitim kanunlarını uygulamamasının en etkili sebebi yabancı devletlerin desteklerini almalarıdır. Bundan dolayı bazı okullarını açarken Osmanlı Devleti'nden yardım almayarak yabancı devletlerden yardım almışlardır. Bu yardımlar hem ders materyalleri hem de mali olarak alınmaktadır.

³⁸⁴ HVS, 1326, s. 143.

³⁸⁵ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde ...*, s. 504.

2.10. Yabancılar ve Yabancı Okulları

Osmanlı Devleti'nde azınlık okulları açılmaya başladıktan sonra yabancı devletler bu okulları fırsata çevirmeye başladılar. Yabancı devletlerin, özellikle İstanbul fethinden sonra aldıkları imtiyazlar azınlıklar ile temaslarını güçlendirmeye yarandı. Yabancı devletler kendilerine yakın olan azınlıkları belirleyerek faaliyete başlamışlardır. Azınlık okullarına maddi olarak destek sağlamışlar, araç- gereç ve öğretmen yardımlarında bulunmuşlardır.³⁸⁶

Osmanlı Devleti'nde, yabancı okullar eskiden beri varlıklarını sürdürmekteydi. Yabancı okulların, ülke içerisindeki misyonerlik faaliyetleri ile aynı özellikleri içermesi dikkatten kaçmamaktadır.³⁸⁷ Osmanlı ülkesinde ilk olarak XVI. yüzyılın son dönemlerine doğru Katolik misyonerler gelmiştir. İstanbul Fransız Büyükelçiliğinin koruduğu Cizvit ve Fransiskan misyonerleri Osmanlı ülkesinde faaliyetlerine başladılar. XVII. yüzyılın başlarında Katolik misyonerleri, Protestanlar takip edecektir.³⁸⁸ XVIII. yüzyılda çoğalmaya başlayan yabancı okulların en hızlı gelişmeleri XIX. yüzyılda gerçekleşecektir. Okulların sayısının artması ile birlikte yabancı devletlerin siyasi faaliyetleri de ülke sınırları içerisinde kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Fransa, Amerika, İngiltere, Rusya, İtalya ve Almanya gibi devletler okullar açmıştır.³⁸⁹

1856 Islahat Fermanı ile yabancılara daha önceden verilen hakların korunması ile bütün cemaatlerin okul açabilmesi ilkesi gündeme gelmiştir.³⁹⁰

Osmanlı Devleti, 1869 Maârif Nizamnâmesi ile yabancı okullara bazı düzenlemeler, denetlemeler getirmeye çalışacaktır. Nizamnâmede yer alan maddelere göre; yabancı okulda görev yapacak öğretmenlerin ve kitapların Maârif Nezâretinden onay alması gerekecektir. Var olan yabancı okullar ile birlikte açılacak olanlar için Maârif Nezâretinden ruhsat alma zorunluluğu getirilmiştir. Ruhsat alma, eğitim verilecek yerin bütün bilgilerinin devlete sunulmasına bağlıydı. Fakat bu durumlar

³⁸⁶ İlknur Haydaroglu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar", *Türkler Ansiklopedisi*, C.14,Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 181-188, s. 182.

³⁸⁷ Sacit Uğuz, *I. Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Tarsus (1876 – 1926)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011, s. 231.

³⁸⁸ Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.14,Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 173-180, s. 174.

³⁸⁹ Haydaroglu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar ...", s. 182.

³⁹⁰ Armaoglu, *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi ...*, s. 258.

Osmanlı Devleti'nde, eğitim araç-gereçleri ve materyal yetersizliği, dini farklılıklar, ekonomik nedenler ve de en önemlisi dış devletlerin siyasi baskılarından dolayı tam olarak gerçekleşemeyecektir.³⁹¹ II. Meşrûtiyet dönemi ile birlikte yabancı okullara, Maârif Nezâretinden ruhsat alma koşulu getirilmesine rağmen siyasi şartlar bu durumu zorlaştırdı.³⁹²

Yabancı okullara karşı alınmak istenen önlemlerin tamamı eğitimde bilinçlenmenin ve millileşme duygusunu kazanmanın göstergesi sayılabilir. Yabancı okul, milli kültür için olumsuz bir durumdur. Kültür sömürgeciliğinin yabancı okullar adı altında uygulanmasıdır.³⁹³

Fransa açtığı okullar ile Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetine başlayan ilk devletten biri olarak sayılabilir. Osmanlı Devleti'ndeki Latin çocuklara dini ders vermek amacıyla gelmişlerdir.³⁹⁴ Fransa Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenerek Osmanlı Devleti'ndeki Latin Katolikler bahanesi ile misyonerlik alanında önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir.³⁹⁵ Saint Benoit (1583), Saint Georges (1629), Saint Louis Koleji (1629), Saint Pierre (1842), Notre Dame de Sion Kız Koleji (1835), Saint Joseph Koleji (1841), Saint Pulcherie (1846) ve bunun gibi birçok Fransız okulları açılmıştır.³⁹⁶ Fransızlar tarafından yüzlerce okul Osmanlı Devleti'nin önemli stratejik bölgelerinde açılmıştır. Bu önemli bölgeler arasında en fazla Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Orta Doğu bölgeleri tercih edilmiştir.³⁹⁷

Yabancı okullar içerisinde Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak faaliyet gösteren devletlerden biri de Amerika'dır. Amerika'nın Orta Doğu'da ticari faaliyetlerinin artması ile misyoner okullarındaki gelişmelerde ortaya çıkacaktır. Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni Protestan Cemaati'ne bağlı ilkokullar oluşturması ile de dini faaliyet içerisinde oldukları söylenebilir.³⁹⁸

³⁹¹ Haydaroğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar ...", s. 183-184.

³⁹² Mustafa Gündüz, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim", *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, (Haz.:Mustafa Gündüz), Doğu Batı Yay., Ankara 2013, ss. 98-120, s. 113-114.

³⁹³ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim ...*, s. 34.

³⁹⁴ Şişman, *XX. yüzyıl Başlarında Osmanlı ...*, s. 100.

³⁹⁵ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 390.

³⁹⁶ Detaylı bilgi için: Ergin, *Türk Maarif Tarihi ...*, s. 770- 782; Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 390-393; Haydaroğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar ...", s. 184-185.

³⁹⁷ Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ...*, s. 72.

³⁹⁸ Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ...*, s. 112.

ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerinin temelinde, kendi çıkarlarını korumak vardır. Bu amaç için dini, eğitim, sağlık ve yardımlaşma gibi kurumlar oluşturmuştur.³⁹⁹

1810 yılında American Board of Commisioners for Foreign Missions isimli teşkilat kurulmuştur. Teşkilatın, Osmanlı Devleti'ni programa alması ile Amerika misyonerlik faaliyeti Osmanlı'da başlamıştır. Ermeni ve Rumları kendine yakınlaştırmıştır. 1824 yılından 1866 yılına kadar Osmanlı sınırları içerisinde dört yüze yakın okul açmışlardır. Bu okullar arasında dil açısından en önemlisi sayılan Robert Koleji'de 1863 yılında açılmıştır. Siyasi özellikleri ile ön plana çıkan Merzifon Amerikan Koleji'de (Pontus Rumları için) 1863'te açılmıştır.⁴⁰⁰ Bu teşkilatın Suriye- Filistin Misyonunun alanı Antakya, Halep, Beyrut ve Kudüs olarak bilinir.⁴⁰¹

İngilizlerin açtıkları okul sayısı hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. İngilizler Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ruhsatlı ve ruhsatsız olarak yaklaşık yüz seksen iki okul açmıştır.⁴⁰²

Almanya siyasi birliğini 1871 yılında tamamlamıştır. Siyasi ve askeri güç olarak dünyaya kendini tanıttirmiştir.⁴⁰³ Almanya siyasi birliğini tamamladıktan sonra Avrupa'nın diploması ve yapısını değiştirmeyi başarmıştır. Uluslararası politikayı derinden etkilemiştir.⁴⁰⁴ Almanya Devleti sömürgecilik faaliyetleri için Ortadoğu'da çalışmalar başlatmıştır. Bu yüzden rahat ele geçirebileceği Osmanlı topraklarına, diğer Avrupalı devletlerin kurduğu sistem üzerinden harekete geçmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı'na kadar Almanlar Osmanlı'da otuz dokuz okul açmışlardır.⁴⁰⁵ Açılan bu okulların bazıları ruhsatlı bazıları da ruhsatsızdır. Almanlar, açtıkları okullarda kendi kültürlerini benimsetmeye çalışmışlardır.⁴⁰⁶

³⁹⁹ Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK, Ankara 2015, s. 1.

⁴⁰⁰ Haydaroğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar ...", s. 185-186; Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ...*, s. 73.

⁴⁰¹ Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan ...*, s. 35.

⁴⁰² Erkan Cevizliler, "XX. yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletindeki İngiliz Okulları Üzerine Bir İnceleme, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12, Konya 2014, ss. 119-155, s. 151-152.

⁴⁰³ Ebru Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Edirne Trakya Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2007, s. 96.

⁴⁰⁴ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi ...*, s. 299.

⁴⁰⁵ Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin ...", s. 175.

⁴⁰⁶ Kemal Turan, "Başlangıçtan Günümüze Türk – Alman Eğitim İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.14, Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 197-206, s. 199.

Osmanlı Devleti'ne XVI. yüzyılda gelen misyoner cemiyetleri arasında İtalyan tarikatlar da bulunmaktaydı. Bu tarikatlar uzun bir dönem Fransızların etkisinde kalmışlardır.⁴⁰⁷ XIX. yüzyılın sonlarına doğru İtalyan tarikatlar Fransızlardan ayrılarak, XX. yüzyılın başlarında İtalya'nın himayesine gireceklerdir.⁴⁰⁸ İtalya, okullarının yanına dil kursları açmışlardır. Amaçları; Fransızlardan Katolik hamiliğini almak ve Akdeniz Bölgesi'nde ekonomik ve kültürel üstünlük kurmak istemeleridir.⁴⁰⁹

Halep merkezinde 1888/89 (H. 1306) yılında Katolik okulları bulunmaktadır. Bu okulların masrafları Fransa Devleti tarafından karşılanmaktadır.⁴¹⁰ 1888/89 (H. 1306) yılında Fransa'nın haricinde İtalya Devleti Halep merkezinde okul açmayı düşünmüşlerdir.⁴¹¹

İtalyanların Halep'te okul açmaları için Maârif Nezâretinden izin almaları gerekmektedir. İtalyanların okul açma niyetini Halep Valisi telgraf ile Makâm-ı Sadâretpenâhi'ye bildirmiştir.⁴¹² 26 Ağustos 1890 (H. 10 Muharrem 1308) tarihinde Halep'te bulunan İtalyan Mektebinin açılması için Maarif Nizamnâmesi'nin ilgili maddesinin hükümlerini yerine getirerek hareket edilmesi gerekmektedir.⁴¹³ Açılacak olan İtalyan Okulunun kurucu kadrosununda Maarif Nizamnâmesi'nin ilgili maddesinin hükümlerini taşımaları gerekmektedir.⁴¹⁴

Halep'te ruhsatsız olarak açılan yabancılara ait mektepler bulunmaktadır. Bu ruhsatsız okullara hızlı bir şekilde ruhsat alınması gerekmektedir. Ruhsat alımı için verilen süre önce bir buçuk aydır. 11 Mayıs 1892 tarihinde ruhsat alımı için verilen süre üç aya çıkarılmıştır. Daha sonra Fransız mektepleri hakkında ruhsat alımı hakkında tahkikat yapılmıştır.⁴¹⁵

Halep merkezinde 12 Aralık 1892 tarihinde Fransiskân Medresesi bulunmaktadır. Bu medresenin ihtiyaçları Halep'te bulunan Fransa Konsolosluğu

⁴⁰⁷ Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından ...*, s. 88.

⁴⁰⁸ Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından ...*, s. 88.

⁴⁰⁹ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim ...*, s. 395.

⁴¹⁰ MF.MKT.106/57.

⁴¹¹ MF.MKT.106/45.

⁴¹² Y.PRK.A.5/26.

⁴¹³ MF.MKT.120/27.

⁴¹⁴ MF.MKT.120/63.

⁴¹⁵ DH.MKT.1946/79.

tarafından karşılanmaktadır. Fransa tarafından öğretmen ve öğrenciler için gönderilen eşyaların gümrükten geçerken vergiye tabii tutulmaması istenmiştir. Halep Vilâyet Nezâreti ve Halep Maârif Müdürlüğü tarafından durum padişaha bildirilmiştir. Eşyalar mektebin ihtiyacı olduğu için herhangi bir sıkıntı yaşanmadan teslim edilmesini uygun görmüştür.⁴¹⁶

2 Haziran 1895 tarihinde Halep merkezinde Madam Maraşlı ve yardımcıları tarafından Fransız İnâs Mektebi tesis edilecektir. Fransızlar tesis edilecek inâs mektebi için Osmanlı Devleti'nden izin istenmiştir. Maârif Nezâreti durumu Hârîciye Nezâretine iletmiştir. Mektebin her gün açık olmayacağı ve derslerin devam edeceği hakkında bilgi vermiştir. Bu mektebin açılması için ruhsat verilmesine gerek görülmüştür. Bu okul Cizvit Kız mektebi olarak bilinmektedir.⁴¹⁷

1894 yılında Halep merkezinde ruhsatlı iki adet Fransız Mektebi, bir Amerikan Mektebi bulunmaktadır.⁴¹⁸ Halep kazasında Kastu'l-Cûra Mahallesi ve Sandık Sokağı'nda 2 adet Amerikan Okulu bulunmaktadır.⁴¹⁹ Mekteplerin birinin eğitim düzeyi ibtidâî, idâdî ve ali'dir. Bu okulda Müslüman çocuklarda eğitim almaktadır. Diğer mektep ise rüşdiye derecesinde olup ruhsatı yoktur.⁴²⁰ Okul için 1 Kasım 1893 tarihinde Protestan liderlerinden Manuk adına ruhsat verilmiştir. Okulun kurucusu Amerikan rahibi Korn'dur.⁴²¹

Halep merkezinde İngilizlere ait Hanahar Mübyan ve İskender isimlerindeki kişilerin idaresinde rüşdiye derecesinde okul açılmıştır. 1898 yılından sonra karma eğitim veren Halep'te ki İngiliz Okulu 7 yıllık eğitim vermekteydi.⁴²²

1898/99 (H. 1316) yılında Halep merkezinde Cizvit Mektebi (Fransa) bulunmaktadır. Mektebin derecesi rüşdiyedir. Erkek öğrenci sayısı 90'dır. Bir diğer Cizvit Mektebi rüşdiye derecesinde kızlara aittir. Kız öğrenci sayısı 60'tır. Bu mektebin ruhsatı bulunmamaktadır. Terasant (Franciscains de Terre Sainte) Mektebi idâdî düzeyde olan mektebin erkek öğrenci sayısı 80'dir. Terasant (Franciscains de

⁴¹⁶ BEO.120/8980.

⁴¹⁷ BEO.634/47476.

⁴¹⁸ Adnan Şişman, *XX. yüzyıl Başlarında Osmanlı ...*, s. 23.

⁴¹⁹ Y.PRK.MF.4/36.

⁴²⁰ Y.PRK.MF.5/20.

⁴²¹ Adnan Şişman, *XX. yüzyıl Başlarında Osmanlı ...*, s. 50.

⁴²² Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nde Amerikan ...*, s. 284.

Terre Sainte) Mektebi rüşdiye düzeyde olan mektebin erkek öğrenci sayısı 83'dir. Terasant (Franciscains de Terre Sainte) Mektebi rüşdiye düzeyde olan mektebin kız öğrenci sayısı 90'dır. Belirtilen beş mektebin kuruluş tarihi kadim ve ruhsatı bulunmamaktadır.⁴²³

1899/1900 (H. 1317) yılında Fransa'ya beş okulun toplam öğrenci sayısı 436 olarak artış göstermiştir. 1317 Maârif Salnâmesi'ne göre bu mekteplerden Cizvit Kız Rüşdiye Mektebine 18 Temmuz 1892 (R. 6 Temmuz 1308) tarihinde ruhsat verildiği belirtilmişse de daha sonraki yıllarda mektebin ruhsatsız olduğu görülmektedir.⁴²⁴

1900/01 (H. 1318), 1901/02 (H. 1319) ve 1903/04 (H. 1321) yıllarında öğrenci sayıları dışında herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. 1903/04 (H. 1321) öğrenci sayısı 345 diğer belirtilen yıllarda ise öğrenci sayısı 372'dir.⁴²⁵

Osmanlı Devleti, Halep merkezinde yer alan bazı Fransız okullarında sağlık alanı ile ilgili oyunlar sahnelenmesine şartlı izin vermiştir. Şart olarak oyun sahnelerinin içerisinde öğrencilerin ahlakına bozacak kötü şeyler var ise ya da dini aykırılık gibi konular var işlenmiş ise oyun için izin verilmemektedir. Denetim amacıyla, sahnelenecek oyunun içeriği hakkında Halep Maârif Müdürlüğüne bilgi verilmesi gerekir.⁴²⁶ Bir diğer husus Fransızlara ait okullar için Avrupa'dan kitap getilmemesiydi. Böyle bir durum ile karşılaşırsa yabancı okulların kitapları hakkında araştırma yapılmaktaydı.⁴²⁷

5 Nisan 1906 tarihinde Halep'te İngiliz misyonerlerinden Mister Kristin'in idaresinde bir mektep bulunmaktadır. Bu mektep içerisinde fukara ve aceze için küçük bir tedavihâne yer almaktaydı. Mister Kristin, tedavihânenin Doktor Pepeyes'in idaresinde tanınması için Osmanlı devleti'nden ruhsat istemiştir. Fakat bu tedavihâneye ruhsat verilmemiştir.⁴²⁸

⁴²³ SNMU. 1316, s. 1016-1017.

⁴²⁴ SNMU. 1317, s. 1130-1131.

⁴²⁵ SNMU. 1318, s. 1268-1271; SNMU. 1319, s. 544-545; SNMU. 1321. S. 467.

⁴²⁶ BEO.2192/164342.

⁴²⁷ HR.H.301/43.

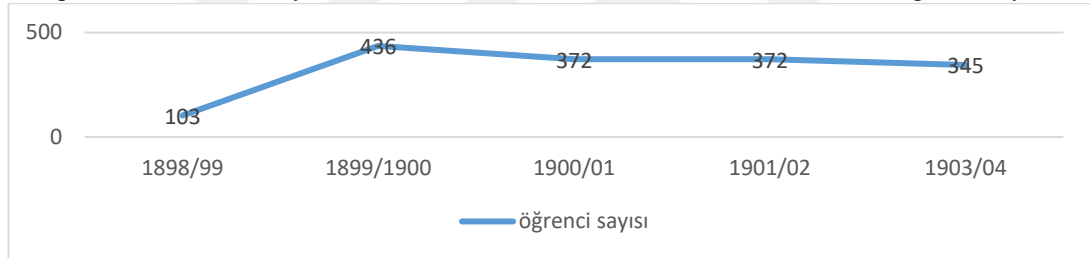
⁴²⁸ DH.TMIK.M.219/33.

21 Aralık 1911 tarihinde Halep Babülfaraç Mahallesi Nüzhetiye Caddesi'nde Alman Doktor Tragadman tarafından erkek ve kız mektepleri açılmak istenmiştir.⁴²⁹ Bu okulun açılmasına 19 Mayıs 1912 tarihinde izin verilmiştir.⁴³⁰ 24 Şubat 1915 tarihinde Halep merkezinde yer alan Salibiye ve Gülâb Bahçesi etrafında var olan Alman Okulu'nun yanına iki şube daha açılması için hukuki izin istenmiştir.⁴³¹ Açılmak istenen iki şube için resmi izni 7 yıl sonra şartlı olarak verilmiştir. İzinin şartı okulun, Osmanlı Devleti'nin belirlediği kurallara uygun hareket etmesidir.⁴³²

15 Haziran 1915 tarihinde Halep şehrinde Fransiskân Rahipleri'ne ait bir manastır ve mektep inşası için ruhsat talebi olmuştur. Ruhsat için olumlu ya da olumsuz dönüş yapılmazken iki yıl sonra (5 Nisan 1917 tarihinde) İngiltere ve Fransa'ya ait ruhsatsız olan özel okulların tamamı kapatılmıştır. İngiltere'ye ait olan Sandık Mahallesi'ndeki Protestan Mektebi, Fransa'ya ait Cellûm, Selimiye, Salibiye, Sakaca, Aziziye mahallerinde bulunan mektepler kapatılmıştır.⁴³³

Grafik 5.

Halep Kazasındaki Fransa'ya Ait Yabancı Okulların 1898-1904 Yılları Arasındaki Öğrenci Sayısı

Yabancı okullardan Fransa Devleti'ne ait olan okulların öğrenci sayıları verilmiştir. 1898/99 yılında öğrenci sayısı bir sonraki yıla göre (1899/1900) çok azdır. Diğer yıllarda ise öğrenci sayılarında ufak düşüşler bulunmaktadır. Fransa, İngiltere, Amerika gibi devletlerde okullar açmıştır. Fakat ruhsatsız olduklarından resmi belgelerde öğrenci sayısı hakkında fazla bilgi yer almaktadır.

Halep merkezinde yabancı okullar içerisinde en etkilileri Fransızların açtıkları okullar olmuştur. Amerika, İngiltere ve İtalya gibi diğer devletlerinde okulları mevcuttur. Bu okulların amacı bölgedeki azınlıkları kendi yanında tutma isteğidir.

⁴²⁹ DH.İD.117/61; İ.MF.19/21.

⁴³⁰ ŞD.227/25.

⁴³¹ BEO.4339/325402; İ.MF.22/30.

⁴³² ŞD.231/6.

⁴³³ HR.İD.1802/61; MF.MKT.1224/84.

Yabancı devletler sömürgecilik faaliyetleri için Halep kazasında da okullar açarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Nitekim bu okullardan Fransa'nın açtığı okullar sayesinde I. Dünya Savaşı'ndan sonra ve II. Dünya Savaşı'nda bölgede etkisinin sürdürmektedir. Halep kazasında açılan yabancı okulların ruhsatsız olmasına Osmanlı Devleti tarafından ilk önceleri müsaade edilmiştir. Fakat II. Meşrutiyet ve daha sonra 1917 yılında özellikle İngiltere ve Fransa'ya ait ruhsatsız yabancı okullar kapatılmıştır.

2.11. Kütüphaneler

Kuruluş devrinde kütüphaneler genelde sınırlı bir koleksiyona sahip idiler. Bu kütüphaneyi korumak amacıyla bir görevli görevlendirilirdi. Koleksiyonlar genelde Arapça kitaplardan oluşmakta, bunlardan ilmiye sınıfı ve talebeler yararlanmaktaydı.⁴³⁴

Fatih Sultan Mehmet (1451-1481), İstanbul'u fethettikten sonraki süreçte Bizans Devleti'ne ait olan kitapları koruma altına almıştır. İslam eserleri ile Bizans eserler birleştirilerek bir kütüphane oluşturulmuştur.⁴³⁵ Bu dönemden sonra vakıf kütüphaneleri, medreselerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Küçük koleksiyonlara sahip mahalle kütüphaneleri de yavaş yavaş medrese kütüphanelerine dönmeye başlamıştır. XVII. yüzyıldan sonra ise kütüphaneler Edirne ve İstanbul haricindeki vilâyetlere de yayılmaya başlamıştır.⁴³⁶

Osmanlı Devleti'nde ilk genel kütüphanenin Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından 1678 yılında babasının adına (Köprülü Mehmet Paşa) açmıştır. Kitapların kütüphaneden çıkmasını engelleyen vakfiyelere nazaran Fazıl Ahmet Paşa kütüphaneden kitabın lüzum görülürse çıkarabileceğini belirtmiştir.⁴³⁷

XVIII. yüzyılda Osmanlı kütüphanelerinde padişahlarından Sultan I. Mahmud (1730-1754) ve Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) dönemlerinde çok

⁴³⁴ Hayrünisa Alp, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği (1923- 1950)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003, s. 7.

⁴³⁵ Ergin, *Türk Maarif Tarihi ...*, s. 242.

⁴³⁶ İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik", *Milli Eğitim*, S. 208, Güz/2015, MEB Yay., Ankara 2015, ss. 194-199, s. 196.

⁴³⁷ Ergin, *Türk Maarif Tarihi ...*, s. 245-246.

önemli gelişmeler yaşanmıştır. Anadolu ve ülkenin en uzak bölgelerinde kütüphanelerin açılması için gayret göstermişlerdir.⁴³⁸

Tanzimat devrinde kütüphane kurma işlemleri devam etmekteydi. Kütüphane malzemeleri ve kitaplar bağış yoluyla elde edilmekteydi. Batı tarzı gelişmelerin yanı sıra kütüphanelerde eski sistem devam etmektedir.⁴³⁹

II. Mahmud (1808-1839) döneminde askeri alanda yapılan değişikliklere ilaveten vâkıflar içinde düzenleme yapıldı. Vâkıf müessesesi içerisinde yer alan kütüphaneler de değişime gidilmiştir. Yeni kütüphanelerin açılmasının yanı sıra kütüphanelerin düzene girmesi ve kontrol edilmesi için çaba sarfedilmiştir. Fakat mali imkân yetersizliğinden dolayı fazla bir ilerleme gösterilememiştir.⁴⁴⁰

1856 Islahat Fermanı'nda eğitim konuları hakkında karar verilmiştir. Ancak maddeler çeşitli sebeplerden dolayı uygulanamamıştır.⁴⁴¹ 1864 yılında yapılan yasal düzenlemeler ile Vilâyet merkezlerine Maârif Meclisleri kurulmuştur. Bu meclisin içinde yer alan İdare Meclisi kütüphanelerin açılması ile ilgili olarak kararlar alıyordu. Kütüphanenin uygun görülmesi halinde açılması kararlaştırılırdı. 1869 Nizamnâmesi'nde ise idare dairesi, ülkedeki bütün kütüphane, müze ve matbaa işlerine bakmakla da vazifelendirildi.⁴⁴²

Maârif Nizamnâmesi, kütüphaneler resmi eğitim planlarının önemli bir unsuru olmuştur. Kütüphanelerin halka karşı sorumluluğunun olduğunu bildiren bir belge olarak bilinir.⁴⁴³

Kütüphane Osmanlı Devleti'nde özellikle XIX. yüzyılın son dönemlerinde genellikle şahıslara ait olarak ortaya çıkmıştır. Şahıs kütüphaneleri dışında vâkıflar aracılığıyla açılanlar var. Bilginler, devlet ricalinde olanlar, soylular gibi

⁴³⁸ Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphaneler...", s. 196.

⁴³⁹ İsmail Erünsal, "Kütüphane", *DİA*, C.27, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss. 11-32, s. 29.

⁴⁴⁰ Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphaneler...", s. 196.

⁴⁴¹ Alp, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneleri ...*, s. 14.

⁴⁴² Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu ...*, s. 287-288.

⁴⁴³ Hüseyin Türkmen, "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Kütüphanecilik Tarihindeki Yeri Ve Önemi", *Osmanlı Bilim Dünyasında Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri (İstanbul 12-15 Nisan 1999)*, (Der.: Hidayet Yavuz Nuhoglu), İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, ss. 643-652, s. 651.

zümrelerinde kütüphaneleri bulunmaktadır.⁴⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde kütüphanelerin sayıları 1894 – 1895 istatistiğinde şu şekildedir. İstanbul'da 47 adet kütüphane, vilâyetlerde ise 276 adet kütüphane bulunduğu belirtilir.⁴⁴⁵

Halep Vilâyeti merkezinde kütüphaneler camilerde medreseler ile beraberdir. Kütüphanelerden en fazla yararlanan öğretmenlerin haricinde medrese talebeleridir. Kütüphaneler halka açık olsa da okuma oranı çok yüksek olmadığından dolayı halk tarafından kütüphanelere ilgi azdır. Kütüphanelerde içerik bakımında en fazla malzeme bulunanlar Ahmediye ve Osmaniye Kütüphaneleri'dir. En az malzeme ise Kurnâsiye Medresesi'nde bulunmaktadır. Merkezde 7 adet kütüphane bulunmaktadır. Bu kütüphaneler ise şu şekildedir.⁴⁴⁶

Tablo 5.
Halep Kazasında Yer Alan Kütüphaneler⁴⁴⁷

Kütüphanenin İsmi	Mahallesi	Kuruluş Yılı	İnşa Eden Kişi	Cild Adedi
Ahmediye Kütüphanesi	Cellûm-ı Kübra	1747	Tahazâde Ahmed Efendi	1467
Osmaniye Kütüphanesi	Ferâkire	1729	Osman Paşa	1242
Mevlevihane Kütüphanesi	Bâbî'l-Cenin	-	Bilinmiyor	1228
Camiî Kebir-i Umûmiye Kütüphanesi	Süveykâtü'l-Hatim	917	Hacı Mahmud	807
Bahâiye Kütüphanesi	Süveykâtü'l- Ali	1845	Bahâddin Efendi	70
İsmailiye Camiî Şerifi Kütüphanesi	Ferâkire	1840	İsmail Paşa	51
Kurnâsiye Kütüphanesi	Ferâkire	-	Bilinmiyor	21

Halep merkez kazada yer alan kütüphanelerde toplam 4886 adet cilt bulunmaktadır. Kütüphanelerin genelde medreselerin yanında yer alması vâkıf kütüphaneleri olmalarından kaynaklanmaktadır. Halep merkezinde 7 tane

⁴⁴⁴Serap Kölemen, *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya Sancağı'nda Eğitim*, Afyonkarahisar SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2007, s. 94.

⁴⁴⁵ Maarif-i Umumi Nezâreti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i ..., s. 5, 24-25, 57-58.

⁴⁴⁶ HVS, 1320 s. 218.

⁴⁴⁷ SNMU. 1316, s. 1018-1019.

kütüphanenin dışında şehir içerisinde bulunan kişilere ait kütüphaneler de bulunmaktadır.⁴⁴⁸

1908 yılında İttihat Terakki döneminde kültür ve sanat anlamında önemli gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler dergi, gazete ve kitapların çoğaltılması gibi konulardır. Basılan dergi, gazete ve kitapların kütüphanelerde yer alarak halka ulaşması kolaylaştırmıştır. 1910 yılında, bağımsız olarak Kütüphane Müfettişliği Meclis-i Kebir-i Maârif çatısı altında kurulmuştur. 1912’de buradan ayrılarak, 1924’e kadar Evkaf Nezâretine bağlı kalmıştır.⁴⁴⁹

Kütüphaneler ilk zamanlarda şahıslara ait koleksiyonlar mevcuttu. Daha sonra devlet, vakıflar aracılığı ile medreselere yakın yerde kütüphaneler oluşturmuştur. Fakat kütüphaneleri genelde öğretmen ve öğrenci grupları kullanmaktadır. Halep merkezinde, İttihat Terakki ile kültür ve sanat anlamında önemli gelişmeler olmuştur. Dergi, gazete ve kitap basımı artmış halk bu materyaller ile bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

2.2. Matbaalar

Matbaa kelime anlamı bakımından kitap vesaire basmaya mahsus olan yerdir. Basmahane olarakta bilinmektedir.⁴⁵⁰ Osmanlı Devleti’nde matbaalar ilk olarak gayrimüslimlerde görülmektedir. Matbaalar bu dönemde din kitapları ve eğitim işleri için kullanılırdı.⁴⁵¹ Matbaacılık önce Yahudiler arasında sonra ise Rum ve Ermeniler tarafından Osmanlı Devleti’nde kullanılmıştır.⁴⁵²

Osmanlı Devleti’nde matbaa Lale Devri’nde (1718-1730) İbrahim Müteferrika önderliğinde 1719 yılında kurulmaya başlanmıştır. Matbaada dini kitaplar dışındaki kitapların basılması için izin verilmiştir.⁴⁵³ Devlet içerisindeki ulema grubunun matbaaya karşı olduğu söylene de Abdulallah Efendi matbaanın

⁴⁴⁸ HVS, 1326. s. 222; HVS, 1322, s. 227.

⁴⁴⁹ Alp, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneleri ...*, s. 18-19.

⁴⁵⁰ Sami, *Kâmûs-ı Türkî ...*, s. 1362.

⁴⁵¹ Kemal Beydilli, “Matbaa”, *DİA*, C. 28, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss, 105-110, s. 106.

⁴⁵² Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 59.

⁴⁵³ Fatma Davulcu-Halil Kıpçak, “Başlangıcından Harf Devrimi’ne Kadar Türkiye’de Basım ve Yayının Kısa Bir Tarihçesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, C.30, S. 2, Türk Kütüphaneciler Derneği Yay., Ankara 2016, ss. 251-260, s. 253.

açılması için fetva vermiştir. Ayrıca Patrona Halil İsyanı'nda (1730) matbaaya hiç müdahale edilmemiş olması bu fikri çürütmektedir.⁴⁵⁴

1745 yılında İbrahim Müteferrika'nın ölmesinden sonra matbaayı kalfası İbrahim Efendi çalıştırmıştır. Daha sonra matbaa kapatılmıştır. 1784 yılında Tarih-i Sami Şakir ve Suphi kitabı basılmıştır. III. Selim (1789-1807) döneminde, Mühendishâne Matbaası açılarak ilk devlet matbaası olma özelliğini taşır.⁴⁵⁵ Kitap eksikliği ve basılan kitapların ücretinin fazla olmasından dolayı matbaanın bu dönemde fazla gelişmediği söylenebilir.⁴⁵⁶

Osmanlı Devleti'nde matbaaların önemi 1826 yılından sonra artmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru vilâyetlerde de matbaaların artış gösterdiği bilinmektedir.⁴⁵⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk yayımlanan devlet gazetesi 1831 yılında çıkarılan Takvim-i Veka-i'dir. 1840 yılında ilk yarı resmi gazete Ceride-i Havâdis'tir. 1860 yılında ise ilk özel gazete Tercümân-ı Ahvâl yayımlanmıştır. Osmanlı'da ilk dergi ise 1849'da Vakây-ı Tıbbiye olarak basılmıştır. Bu tarihlerden sonra birçok gazete ve dergi yayıma hazırlanmıştır. XIX. yüzyılda bu gelişmelerin yanı sıra okul sayılarının ve çeşitlerinin artması ile okullarda dersler için kullanılacak eserlerin sayısında da artış olmuştur. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak Osmanlı Devleti'ndeki matbaa sayıları da artmıştır.⁴⁵⁸ Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda matbaalara yukarıda belirtilen sebeplere bağlı olarak giderek daha fazla önem verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde matbaalar sadece İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Özellikle XIX. yüzyılda matbaa ihtiyacı arttığından dolayı 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'nde matbaa ile ilgili karar alınmıştır.⁴⁵⁹ Vilâyetler için lazım olan kırtasiye malzemelerinin karşılanması için açılmıştır. Daha sonra ise Vilâyet Salnâmeleri ve yerel vilâyet gazetelerinin basılması vazifesini de üstlenmişlerdir. Osmanlı Devleti başlangıçta matbaalar üzerinde fazla durmasa da XIX. yüzyılda

⁴⁵⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 57.

⁴⁵⁵ Davulcu-Kıpçak, "Başlangıcından Harf Devrimi'ne ...", s. 255; Hidayet Nuhoglu, "Osmanlı Matbaacılığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.14, Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 927-932, s. 928.

⁴⁵⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 63.

⁴⁵⁷ Beydilli, "Matbaa", s. 109.

⁴⁵⁸ Davulcu-Kıpçak, "Başlangıcından Harf Devrimi'ne ...", s. 256-257.

⁴⁵⁹ Uğur Kocabaşoğlu-Ali Birinci, "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebikeç Dergisi*, S. 2, Kebikeç Yay., Ankara 1995, ss. 101-122, s. 102.

kültürel gelişmelere bağlı olarak matbaaların sayısını artırmıştır. Bununla yetinmeyip ülke merkezinin dışındaki kitap basımı için bazı vilâyet merkezlerine görevler vermiştir.⁴⁶⁰

Halep Vilâyet Matbaası Hükümet Konağı Mahalesi'nde 1867/68 (H.1284) yılında kurulmuştur. Taş ve hurufat basım çeşidinde basım yapmaktadır. Yayım dili Türkçe olan vilâyet matbaası resmidir. Halep Vilâyet Matbaası dışında şehirde iki tane daha matbaa bulunmaktadır. Bu matbaaların oluşumunda şahıslar etkili olmuştur. Halep Vilâyet Matbaası'ndan daha önce Marûni Matbaası 1830/31 (1246) yılında Salibiye Mahallesi'nde kurulmuştur. Yayım dili olarak Türkçe dili kullanılmıştır. Hurufat çeşidi ile basım işlerini gerçekleştirmiştir. Marûni Matbaası'nın sahibi Hoca Naum İbn-i İlyas Hakîm'dir. İkinci matbaa Davûdiye Matbaası'dır. Davûdiye Matbaası 1893/94 (H. 1311) yılında Bahita Mahallesi'nde Haham Şabanî öncülüğünde açılmıştır. Davûdiye Matbaası'nın basım çeşidi hurufat olup yayım dili İbranice'dir.⁴⁶¹

Marûni ve Davûdiye Matbaalarının hakkında vilâyet salnâmesinde bilgi verilmemiştir. Fakat matbaa sayısı verilirken vilâyet matbaasında dâhil 3 adet matbaa olduğu belirtilmiştir. 1908/09 (H. 1326) yılında matbaa sayısı 5 adet olarak verilmiştir.⁴⁶²

Halep vilâyet salnâmelerine göre 1868/69 (H 1285) yılında Halep'te Vilâyet Mektupçusu Nezâretinde vilâyet matbaası yer almaktadır. 1868 ile 1881 yılları arasında matbaada Arapça tercüman, Türkçe ve Ermenice muharriri, müdür, kâtip, sandık emini, odacı, litoğrafya memuru ve yardımcısı, litoğrafya merdane ustası, hattat, mürettib (dizgici), sikkeci, merdaneci, müvezz'i (dağıtıcı) gibi vazifeler vardı. Belrtilen yıllar arasında görevliler bazen değişmiştir.⁴⁶³

1881/82 (H. 1299) yılında önceki yıllara göre vazifeler fazla değişiklik göstermez iken bu yılda gazete basımına önem verilmiştir. Gazetecilik ile ilgili

⁴⁶⁰ Nuhoglu, "Osmanlı Matbaacılığı ...", s. 929.

⁴⁶¹ SNMU. 1316, s. 1020-1021.

⁴⁶² HVS, 1322, s. 222; HVS, 1326, s. 217.

⁴⁶³ HVS, 1287, s. 38-39; HVS, 1286, s. 41; HVS, 1287, s. 52; HVS, 1288, s. 71; HVS, 1289, s. 68; HVS, 1290, s. 43; HVS, 1295, s. 73

görevliler matbaada çalışmaya başlamıştır. 1881 yılından itibaren 1888 yılına kadar matbaa kadrosunda fazla değişiklik yaşanmamıştır.⁴⁶⁴

1888/89 (H. 1306) yılından 1908/09 (H. 1326) yılına kadar olan süreçte vilâyet matbaası kısımlara ayrılmıştır. Bu kısımlar; Heyet-i Tahrîriye, Heyet-i Kalemiye, Mürettibhâne, Destgâhçılar ve Müvezz'iler olarak belirlenmiştir. Matbaa kadrosunda bazı yıllarda değişiklikler yaşanmıştır.⁴⁶⁵

Vilâyet matbaası taş ve hurufat basım tekniklerini kullanmaktadır. Vilâyet Matbaası'nın yayım dili Türkçe'dir. Halep Vilâyet Matbaası dışında şehirde iki tane daha matbaa bulunmaktadır. Halep Vilâyet Matbaası'ndan daha önce Marûni Matbaası ve Davûdiye Matbaası bulunmaktadır. Matbaaların Halep Vilâyeti'nde olması eğitim, kültür ve sanat alanı için önemli yer tutmaktadır.

⁴⁶⁴ HVS, 1299, s. 69; HVS, 1300, s. 59; HVS, 1302, s. 133-134; HVS, 1303, s. 124; HVS, 1305, s. 131.

⁴⁶⁵ HVS, 1306, s. 113-114; HVS, 1307, s. 86; HVS, 1308, s. 91; HVS, 1309, s. 65-66; HVS, 1310, s. 134; HVS, 1312, s. 129; HVS, 1313, s. 129; HVS, 1314, s. 131; HVS, 1315, s. 131; HVS, 1316, s. 129; HVS, 1318, s. 139; HVS, 1320, s. 143; HVS, 1321, s. 146; HVS, 1322, s. 149; HVS, 1323, s. 157; HVS, 1324, s. 145; HVS, 1326, s. 145.

SONUÇ

Osmanlı Devleti klasik eğitim anlayışı 1744 yılından sonra önemini kaybetmeye başlamıştır. Bundaki etken Osmanlı Devleti'nin savaşlarda yenilgiler alması, askeri düzensizlik, ekonomik istikrarsızlık, devlet içinde büyük isyanların çıkmasıdır. Batılı devletlerin geliştiği bu dönemde Osmanlı Devleti, zayıflamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti eski güce ulaşmanın yolu olarak Batıdaki gelişmeleri takip edip, ülkeye yenilik getirme çabasına girmiştir. Batıdan gelen yenilikler ilk olarak askeri alanda daha sonra tıp alanında olacaktır. Osmanlı Devlet'i bu yenilikleri ülkenin geneline yaymak istemiştir. Bunun için eğitim ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylece eğitim alanında yenilik yapma çabası ile eski kurumlara karışmayarak yeni eğitim kurumları açılmıştır. Osmanlı Devleti bu eğitim kurumlarının programını genellikle Fransa Devleti'nden almıştır. Yeni açılan mekteplerin derslerinde dini ilimler ile beraber pozitif bilimlerde yer almıştır. Osmanlı Devleti açtığı okulların masraflarını; Maarif sandıkları, vakıflar ve halk karşılamaktaydı.

Eğitim-öğretimin gelişmesi için 1839 yılından 1876 yılına kadar önemli mesafeler katedilmiştir. Eğitim-öğretim sistemi içerisinde Batı eğitim modelleri uygulanmaya çalışılmıştır. Bütün bunlar olurken eğitim de ortaya çıkan karışıklıkları önlemek, eğitim seviyesini ve kalitesini arttırmak için nizamname yayımlanmıştır. Bu dönemde yeni mekteplerin açılması, var olan mekteplerin ıslahı gibi durumlarda söz konusudur. Osmanlı halkını birarada tutmak amacıyla eğitim-öğretim alanında da Osmanlılık politikası güdülmüştür.

1876 yılından 1909 yılına kadar eğitim-öğretim sistemi İstanbul başta olmak üzere bütün taşralarada hızlı bir şekilde yayılmıştır. Taşralar da maârif teşkilatları oluşturularak eğitimi yaygınlaştırma, kontrol etme ve denetimi sağlama amacına göre hareket edilmiştir. Bu dönemde okul, öğretmen, öğrenci, sayılarında artış yaşanmıştır. Eğitimde, Osmanlılık fikrinin yanı sıra İslamcılık ve Türkçülük fikirleride kısmi olarak verilmeye başlanmıştır.

1909 yılından itibaren eğitim sisteminde Türkçülük fikri ön plana çıkmıştır. Eğitimde millileşmeye daha fazla önem verilmiştir. İlk ve orta dereceli mektepler birleştirilmiştir. Eğitime ayrılan bütçe savaş koşulları sebebiyle azalmaya başlamıştır.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde eğitim hem kurumsal boyutu hemde zihniyet olarak çağın gereklilikleri karşısında sürekli güncellenmiş ve üzerinde önemle durulan bir alan olarak belirtilmektedir. Bundan dolayı Tanzimat Fermanı'ndan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen zamanda eğitim kalitesinin artırılması için yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerin bir kısmı başarıya ulaşırken bir kısmı başarısız olmuştur.

Maarif müdürleri devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, öğretmen yetersizliği ve diğer sebeplerden dolayı zorluk yaşamışlardır. Fakat İstanbul'dan gelen maârif talimatlarını Halep'te uygulamaya gayret etmiştir. Maârif memurları genelde aynı kişiler ile devam etmiştir. Meclis üyelerinde ise bir iki memur dışında hemen hemen her yıl değişiklik olmuştur. Çünkü göreve gelen maârif müdürleri mevcut memurların birikiminden faydalanmak maksadıyla genellikle aynı kişiler ile görevlerine devam etmişlerdir. Halep Maârif Meclisindeki üyelerin değişimi ise eğitim ve öğretim müfredatının farklı bakış açılarıyla revize edilmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'ndan sonra medreselerin eğitim politikasına önem vermemeye başlamıştır. Halep kazasında da bu durum aynıdır. Halep'te yer alan medreselerin kuruluş tarihleri eski olup bu medreselerde en fazla öğrenci Camii Kebir Medresesinde yetişmiştir.

Halep kazasında 1876 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar ibtidâi mekteplerin sayısı, öğrenci sayısı ve muallim sayısı artış göstermiştir. Muallim yetersizliği olduğu zamanlarda seyyar muallimlere başvurulmuştur. Fakat bu durum geçici bir çözüm olarak kalmıştır. Tanzimat dönemi ve sonrasında ilköğretim alanında istenilen gelişmenin başarılammış olmasının sebepleri arasında devletin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, öğretmen sayısının yetersizliği, ibtidâi mektep binalarının yetersiz kalması gibi sebepler zikredilebilir.

İdâdî Mektebinin ilk dönemlerinde öğrenci sayılarının az olduğu bilinmektedir. İlerleyen yıllarda ihtiyat sınıfları ve ziraat şubesinin açılması gibi sebeplerden dolayı öğrenci sayısı artmıştır. Salnâmelerde öğrenci sayıları; yatılı, gündüz, ücretli, ücretsiz, Müslüman ve gayrimüslim olarak ayrı ayrı belirtilirken bazı yıllarda yatılı (ücretli, ücretsiz) ve gündüz olarak verilmiştir. Halep İdâdî Mektebinde

ücretli ve ücretsiz alanlarda eğitim verilirken bundan Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler faydalanmaktaydı. Fakat gayrimüslim öğrenciler bu mektebi fazla tercih etmemekteydi. Müslüman öğrencilerin çoğunluğu gündüz eğitim görmeyi tercih etmiştir.

Halep merkezinde Sanayi, Hususî, Ziraat, Çiftlik, Sütçülük ve Darü'l-Muallim Mektepleri gibi farklı dallarda mekteplerin olması Halep halkının eğitime önem verdiğini göstermektedir. İstanbul'da yapılan eğitimdeki yeniliklerin fazla bir süre geçmeden birçoğu Halep'te oluşturulmuştur. Bölgenin durumuna göre mekteplerin veya mektebe bağlı şubelerin açılması eğitimin zenginliğini ortaya koymaktadır.

Azınlıkların Osmanlı Devleti'nin koyduğu eğitim kanunlarını uygulamamasının en etkili sebebi yabancı devletlerin desteklerini almalarıdır. Bundan dolayı bazı okullarını açarken Osmanlı Devleti'nden yardım almayarak yabancı devletlerden yardım almışlardır. Bu yardımlar hem ders materyalleri hem de mali olarak alınmaktadır.

Halep merkezinde yabancı okullar içerisinde en etkilileri Fransızların açtıkları okullar olmuştur. Amerika, İngiltere ve İtalya gibi diğer devletlerinde okulları mevcuttur. Bu okulların amacı bölgedeki azınlıkları kendi yanında tutma isteğidir. Yabancı devletler sömürgecilik faaliyetleri için Halep kazasında da okullar açarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Nitekim bu okullardan Fransa'nın açtığı okullar sayesinde I. Dünya Savaşı'ndan sonra ve II. Dünya Savaşı'nda bölgede etkisinin sürdürmektedir. Halep kazasında açılan yabancı okulların ruhsatsız olmasına Osmanlı Devleti tarafından ilk önceleri müsaade edilmiştir. Fakat II. Meşrutiyet ve daha sonra 1917 yılında özellikle İngiltere ve Fransa'ya ait ruhsatsız yabancı okullar kapatılmıştır.

Kütüphaneler ilk zamanlarda şahıslara ait koleksiyonlar mevcuttu. Daha sonra devlet, vakıflar aracılığı ile medreselere yakın yerde kütüphaneler oluşturmuştur. Fakat kütüphaneleri genelde öğretmen ve öğrenci grupları kullanmaktadır. Halep merkezinde, İttihat Terakki ile kültür ve sanat anlamında önemli gelişmeler olmuştur. Dergi, gazete ve kitap basımı artmış halk bu materyaller ile bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

Vilâyet matbaası taş ve hurufat basım tekniklerini kullanmaktadır. Vilâyet Matbaası'nın yayım dili Türkçe'dir. Halep Vilâyet Matbaası dışında şehirde iki tane daha matbaa bulunmaktadır. Halep Vilâyet Matbaası'ndan daha önce Marûni Matbaası ve Davûdiye Matbaası bulunmaktadır. Matbaaların Halep Vilâyeti'nde olması eğitim, kültür ve sanat alanı için önemli yer tutmaktadır.

Osmanlı Devleti eğitim alanında önemli yenilikler yapmış olmasına rağmen tam olarak başarı elde edilememiştir. Bunun temel sebepleri şu şekilde açıklanabilir: Yeniliklere karşı çıkan grupların olması, devletin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar, halkın zor durumda olması, mekteplerin inşa ve tamiratlarının tam olarak yapılamaması, öğretmen ihtiyacının karşılanamaması, yabancı devletlerin Osmanlı sınırları içindeki misyonerlik faaliyeti ve buna benzer sebeplerdir.

Eğitim-öğretim alanında yapılan tüm bu değişimler Osmanlı Devleti döneminde ticari önem arz eden Halep şehrine yaramıştır. Halep merkezinde eğitim kurumları en fazla II. Abdülhamid döneminde açılmıştır. Halep merkezinde bulunan Müslim-gayrimüslim halkı bir arada tutma çabası ise başarıya ulaşmamıştır. Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki bütün değişimleri Halep'te de kendini göstermiştir. Fakat 1918 yılında Halep'in İngilizlerin eline geçmesi ve daha sonra Fransa sömürgeciliğine verilmesi yabancı okulların hedeflerine ulaştığının göstergesidir.

Netice itibariyle Halep kazasında eğitim alanında yenilikler yapmıştır. Eski eğitim- öğretim kurumlarında ders verilmeye devam edilmiştir. Fakat bu kurumlar önceki gibi eğitim alanında etkin değildir. Yeni eğitim-öğretim kurumlarında verilen dersler içerik açısından ileri düzeydeydi. Halk yeni eğitim-öğretim kurumlarına ilgi göstermiştir. Fakat devletin içinde bulunduğu zor şartlardan dolayı Halep'te eğitim istenilen seviyeye ulaşamamıştır.

KAYNAKÇA

1. BOA (CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ)

Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO): 1394/104482; 2148/161088/02; 2139/160372;
370/278951/01; 513/38424; 728/54546; 513/38424; 985/73858;
3534/265010; 120/8980; 634/47476; 2192/164342; 4339/325402;
4446/333378; 3855/289061.

Cevdet Maârif (C.MF.): 166/8290; 154/1690; 137/6836

Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı (DH.İD.): 117/61.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT.): 1385/87; 1680/130/01;
1680/21/01; 2859/37; 2855/24; 1946/79.

Dâhiliye Nezâreti Muhâberat Umumi Dairesi (DH.MUİ.): 1.03/24/01.

Dâhiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü(DH.UMVM.):70/33.

Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı : DH.SYS.64/33.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı : DH.ŞFR.384/17.

Dahiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu: DH.TMIK.M.219/33.

Hariciye Nezâreti Hukuk Kısmı Evrakı (HR.TH.): 301/43.

Maârif Nezâreti Mektubî Kalemî (MF.MKT.): 331/21; 1131/57; 708/28; 1215/14;
93/50/01,02; 93/74/01,02; 118/26/01,02; 1015/55; 1202/14; 683/3; 1224/29;
1228/67; 15/84; 159/99; 193/4; 317/33; 395/11; 800/43; 106/57; 106/45;
120/27; 120/63; 1226/96; 1227/78; 1227/122; 1236/47. ; 269/26; 300/7;
496/43; 683/3; 762/12; 800/14; 998/33; 1093/66; 1102/31; 1121/11; 1143/48;
1226/91; 1224/84; 124/92; 133/86; 159/128; 158/25; 178/115; 179/91;
180/75; 180/74; 205/8; 268/40.

İrade Taltifat(İ.TAL.): 243/35.

İrade Maârif (İ.MF.): 22/30; 10/21/06; 19/21.

İrade Rüsûmat (İ.RSM.): 29/6.

Hariciye Nezâret İdare : HR.İD.1802/61.

Sadâret Mektubî Kalemi Devâi Evrakı (A.MKT.DV.): 85/23.

Şurây-ı Devlet Evrakı (ŞD.): 136/70; ŞD.227/25; ŞD.231/6.

Yıldız Parakende Evrakı Maârif Nezâreti (Y.PRK.MF.): 4/36; 5/20.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A.): 5/26.

Yıldız Sarayı Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.): 152/52.

Zabtiye Nezâreti Evrakı (ZB.): 456/59.

2. SALNÂME VE RESMÎ YAYIMLAR

Halep Vilâyet Salnâmeleri, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1295, 1299, 1300, 1302, 1303, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1318, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326, Halep Vilâyet Matbaası.

Salnâme-i Maârif Umûmiye Nizâmnâmesi, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321, Matbaa-ı Amire.

Maarif-i Umumi Nezâreti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidaiye, Rüşdiye, İdâdiye, Aliye ile Mekâtib-i Hususiye ve Ecnebiyenin ve Dersaadette Tahrir-i İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği, 1310-1893/94 (H. 1311) Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsustur, Dersaadet, Matbaa-ı Amire.

3. ARAŞTIRMA-İNCELEMELER

AKGÜNDÜZ, Murat, *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, Beyan Yay., İstanbul 2004.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2014*, Akademi Pegem Yay., Ankara 2014.

ALAN, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK, Ankara 2015.

- ALP, Hayrünnisa, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği (1923- 1950)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003.
- ALTIN, Hamza, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve  ğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1, Elazığ 2008, ss. 271-283.
- ARMAOğLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara 2003.
- ATÇIL, Abdurrahman, “Osmanlı Klasik Döneminde Eğitim: Medreseler”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, (Ed.: Mustafa Gündüz), İdeal Kültür Yay., İstanbul 2018, ss. 25-41.
- ATMACA, Esra, *Halep’te İلمي Hayat Meml kler Döneminde (1250-1517)*, Ensar Neşiyat, İstanbul 2016.
- AYDIN, Bilgin, “Sâlnâme”, *D A*, C. 36, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, ss. 51-54.
- BAYRAKTAR, Hilmi, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti’nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 1999.
- BAYTAL, Yaşar, “Tanzimat Ve II. Abd llhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14565.pdf>, E.T.: 04/ 04/2017, Sa.:21.14, s. 24-25.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de  ağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.
- BEYD LL , Kemal, “Matbaa”, *D A*, C. 28, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss. 105-110.
- BEYD LL , Kemal, “Mühendishâne-i Bahr -i Hümayun”, *D A*, C.31, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, ss. 514-516.
- BEYD LL , Kemal, “Mustafa Reşid Paşa”, *D A*, C.31, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, ss. 348-350.
- BÖLÜM, Cahit Yalçın, *Türkiye’de  ağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, T.C. Anadolu Üniveritesi Yayınları, Eskişehir 2002.

- BÜYÜKKARCI, Süleyman, “Osmanlı Devleti Ve Türkiye Cumhuriyeti Azınlık Ve Yabancı Okulları”, *Prof. Dr. Yahya Akyüz’ Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim Ve Kültür Yazıları*, (Edl.: Cemil Öztürk ve İlhami Fındıkçı), Avrupa Koleji Okulları- Pegem Akademi- Cantekin Matbaası, Ankara 2011, ss. 511-528.
- BÜYÜM, Nazar, “Rüşdiye”, *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C.27, Hürriyet Ofset Matbacılık ve Gazetecilik Aş., İstanbul 1994.*
- CEVAT, Mahmud İbnü’ş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı –XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*, (Haz.: Taceddin Kayaoğlu), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001.
- CEVİZLİLER, Erkan, “XX. yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletindeki İngiliz Okulları Üzerine Bir İnceleme, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12, Konya 2014, ss. 119-155.
- CİHAN, Ahmet, *Osmanlı’da Eğitim*, 3F Yay., İstanbul 2007.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 2013.
- ÇAKAR, Enver, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2003.
- ÇAKAR, Enver, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2006.
- DAVULCU, Fatma-KIPÇAK, Halil, “Başlangıcından Harf Devrimi’ne Kadar Türkiye’de Basım ve Yayımların Kısa Bir Tarihçesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, C.30, S. 2, Türk Kütüphaneciler Derneği Yay., Ankara 2016, ss. 251-260.
- DEMİR, Şerif, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, Konya 2011, ss. 331-348.
- DEMİR, Şerif, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 13, Konya 2015, ss. 435-447.

- DEMİREL, Fatih, “II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı’da Ortaöğretim: Sultâniler”, *Ege Üniversitesi Tarih İnceleme Dergisi*, C. 27, S. 2, İzmir 2012, ss. 339-358.
- DEMİREL, Fatih, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi” *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 25, Bursa 2012, ss. 507-530.
- DEMİRKIRAN, Arzu Meryem Nurdoğan, “Modernleşme ve Tanzimat Dönemi Eğitim (1775 -1876)”, *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, (Ed.: Mustafa Gündüz), İdeal Kültür Yay. İstanbul 2018, ss.57-87.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 29. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2012.
- DOĞAN, İsmail, *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri*, Nobel Yay., Ankara 2010.
- DOĞAN, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.31, S. 1, Ankara 1997, ss. 407-442.
- DÖNMEZ, Cengiz-ORUÇ, Şahin, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tedrisât-ı İptidâiye Mecmuâsına Göre)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- ENGİN, Vahdettin, *1868’den 1923’e Mekteb-i Sultani*, Galatasaraylılar Derneği Yay., İstanbul 2003.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, III-IV, V, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908 – 1914)*, Ocak Yay., Ankara 1996.
- EROĞLU, Cengiz, -BABUÇOĞLU, Murat, -KÖÇER, Mehmet, *Osmanlı Vilâyet Salnâmelerinde Halep*, ORSAM, Ankara 2012.
- ERÜNSAL, İsmail E., “Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik”, *Milli Eğitim*, S. 208, Güz/ 2015, MEB Yay., Ankara 2015, ss. 194-199.
- ERÜNSAL, İsmail Erünsal, “Kütüphane”, *DİA*, C.27, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003. ss. 11-32

- ESENKAL, Ebru, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Edirne Trakya Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2007.
- FAZLIOĞLU, İhsan, “Mehmed Nadir Efendi” *DİA*, C. 28, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003. Ss. 499-500.
- GÖZÜTOK, Fatma Dilek, “Türkiye’de Program Geliştirme Çalışmaları”, *Milli Eğitim Dergisi*, MEB. Yay., S. 160, Güz, Ankara 2003.
- GÜMÜŞ, Musa, “Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam İncelenmesi”, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2776-published.pdf>, E.T.: 01/12/2018, Sa.: 17.26.
- GÜNDÜZ, Mustafa, “I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamid Döneminde Eğitim”, *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, (Haz.: Mustafa Gündüz), Doğu Batı Yay., Ankara 2013.
- GÜNDÜZ, Mustafa, “II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim”, *Kronolojik Ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, (Ed.: Mustafa Gündüz), İdeal Kültür Yay, İstanbul 2018, ss. 87-116.
- GÜNDÜZ, Mustafa, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim”, *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, (Haz.:Mustafa Gündüz), Doğu Batı Yay., Ankara 2013, ss. 98-120.
- ÇELEBİ, Evliya, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, (Yay. Haz.: Seyit Ali Kahraman), C. 9, 1. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011.
- GÜVEN, İsmail, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayımı, Ankara 2014.
- HATEMİ, Hüseyin, “19. Yüzyılda Medreseler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss. 501-510.
- HAYDAROĞLU, İlknur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.14,Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 181-188.

- İGÜS, Esra, *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.
- İstanbul Ticaret Odası, *Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü*, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yay., 2. Baskı, İstanbul 2012.
- KANSU, Nâfi Atuf, *Türkiye Eğitim Tarihi*, Nobel Akademik Yay., (Yay. Hazl.:Levent Eraslan ve Umut Karadoğan), 2. Baskı, Ankara 2016.
- KARAKÖSE, Hasan, “Halep’te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum (1876-1918 Yılları Arası)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, 2017, ss. 289-301.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi [Islahat Fermanı Devri (1861-1876)]*, C. VII. TTK., Ankara 2003.
- KAZICI, Ziya, “Emrullah Efendi” *DİA*, C. 11, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995. ss. 165-166.
- KILIÇ, Remzi, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011.
- KOCABAŞOĞLU, Uğur-BİRİNCİ, Ali, “Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, *Kebikeç Dergisi*, S. 2, Kebikeç Yay., Ankara 1995, ss. 101-122.
- KODAMAN, Bayram-SAYDAM, Abdullah, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, (Haz: H. Dursun Yıldız), TTK, Ankara 1992.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara-1999.
- KÖLEMEN, Serap, *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya Sancağı’nda Eğitim*, Afyonkarahisar SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2007.
- KURT, Songül Keçeci “Osmanlı Devleti’nde Türklerin Açtığı Özel Mektepler”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 19, Hatay 2012, ss. 105-123.

- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara 1996.
- MANSEL, Philip, *Halep Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi Ve Düşüşü*, (Çev.: Nigâr Alemdar), Everest Yay., İstanbul 2017.
- MARCUS, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmalı Şehri Halep*, (Ter., Mehmet Emin Baş), Küre Yay., İstanbul 2013.
- MASTERS, Bruce, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.
- MASTERS, Bruce, "Halep", *DİA*, C.15, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, ss. 244-247.
- NUHOĞLU, Hidayet, "Osmanlı Matbaacılığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.14, Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 927-932.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul 1987.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), TTK, Ankara 1992, ss. 441-474.
- ÖZCAN, Tuğrul, *Merkezi Ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat Ve Yabancı Okulları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.
- ÖZTÜRK, Cemil, "İdâdî", *DİA*, C.21, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, ss. 464-466.
- ÖZTÜRK, Cemil, "Rüşdiyeler", *DİA*, C.35, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2008, ss. 300-303.
- SAKAOĞLU, Necdet, "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss.478-484.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul.

SAUGAVET, J., “Haleb”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, ss. 117-123.

SEMİZ, Yaşar ve KUŞ, Recai, “Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/yasar.semiz.recai.kus.osmanlida.mesleki.teknik.egitim.pdf>, E.T.: 18/01/2019.

SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yay., İstanbul 2015.

ŞAHİN, Ayşegül Altınova, *OsmanlıDevleti’nde Rüşdiye Mektepleri*, TTK Yay., Ankara 2018.

ŞAHİN, Muhammet -TOKDEMİR, M. Ahmet, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz 2011, S. 9(4), 2011, ss. 851-876.

ŞEN, Adil, “Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları”, *Ekev Akademi Dergisi*, <http://www.ekevakademi.org/Makaleler/1867219130.26%20Adil%20SEN.pdf>, E.T.: 04/04/2017, Sa.: 21.09.

ŞİŞMAN, Adnan, “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.14,Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 173-180.

ŞİŞMAN, Adnan, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Yabancı Devletlerin Sosyal Ve Kültürel Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Tarihin Gölgesinde Kırk Bir Eser; Halep, Sertaç Yay., Gaziantep 2010.

TAŞER, Seyit, “Osmanlı Devleti Vilâyetleri ve Sancakları Maarif Müdürlükleri Ve Müdürleri (1912)”, *İSTEM*, S. 15, Konya 2010, ss. 159-167.

TAŞKIN, Ünal, “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 3, 2008, ss. 343-366.

TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1999.

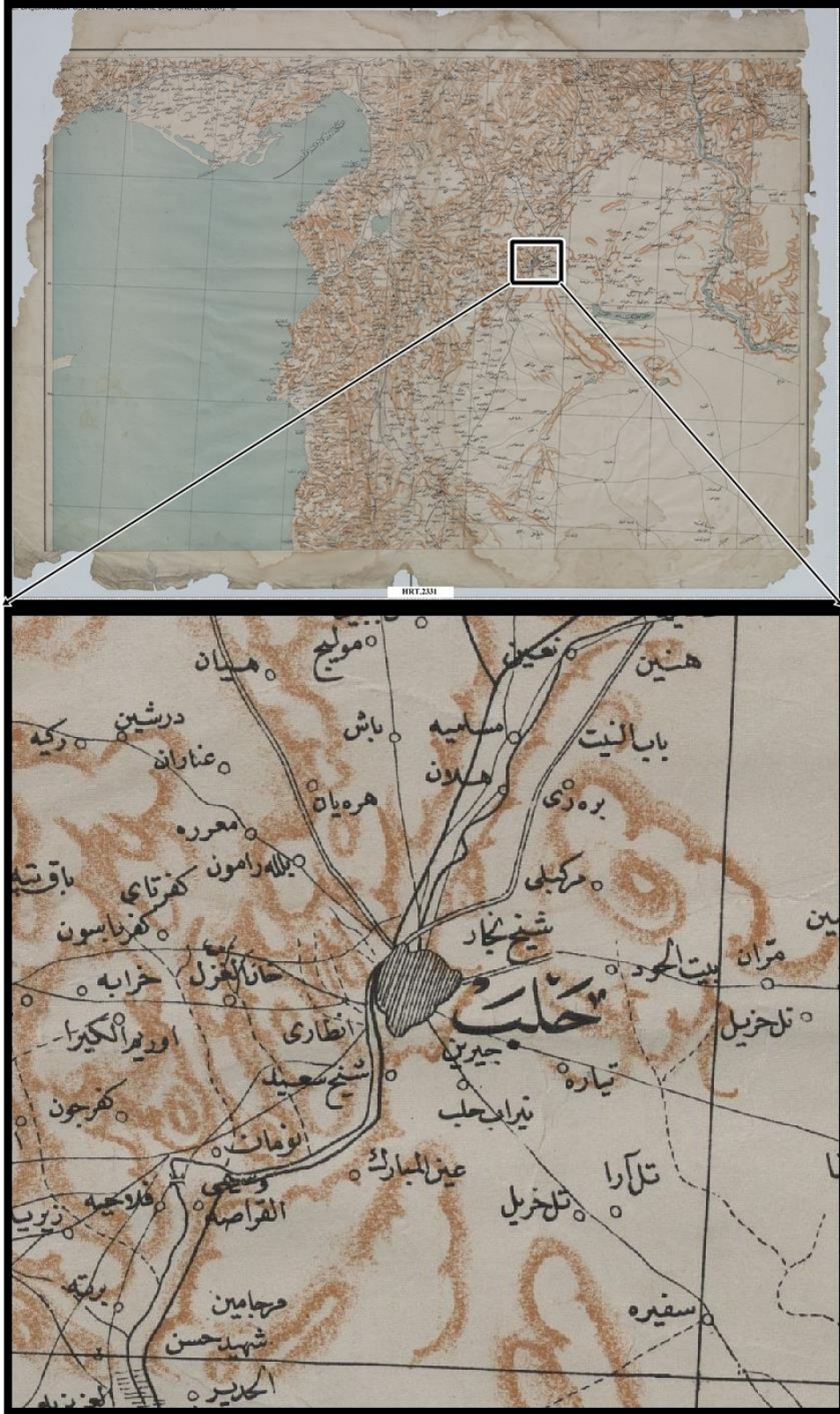
- TEKELİ, İlhan, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İletişim Yay., İstanbul 1985, 456-476.
- TURAN, Kemal, “Başlangıçtan Günümüze Türk –Alman Eğitim İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.14, Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 197-206.
- Türk Dünyası Belediyeler Birliği, Osmanlı Belgelerinde Halep, (Ed.: M.Taner Koltuk), TDBB Yay., İstanbul 2018.
- TÜRKMEN, Hüseyin, “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Kütüphanecilik Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, *Osmanlı Bilim Dünyasında Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri (İstanbul 12-15 Nisan 1999)*, (Der.: Hidayet Yavuz Nuhoğlu), İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, ss. 643-652.
- UĞUZ, Sacit, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Tarsus'ta Eğitim”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 47, Erzurum 2012, ss. 319-354.
- UĞUZ, Sacit, *I. Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Tarsus (1876 – 1926)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011.
- UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi Ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988.
- ÜNAL, Uğur, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, (Yay. Hazl.: Muzaffer Albayrak-Kevser Şeker), Bion Matbaacılık, İstanbul 2014.
- ÜREKLİ, Fatma, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Manâs Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manâs Üniversitesi Yay., S. 3, Bişkek 2002. ss. 382-406.
- VAHAPOĞLU, Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık Ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1990.

YAZICI, Talib, “Halep”, *DİA*, C.15, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997. ss. 239-244.

YILDIZ, Hatip, *Diyarbakir Vilâyeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2007.

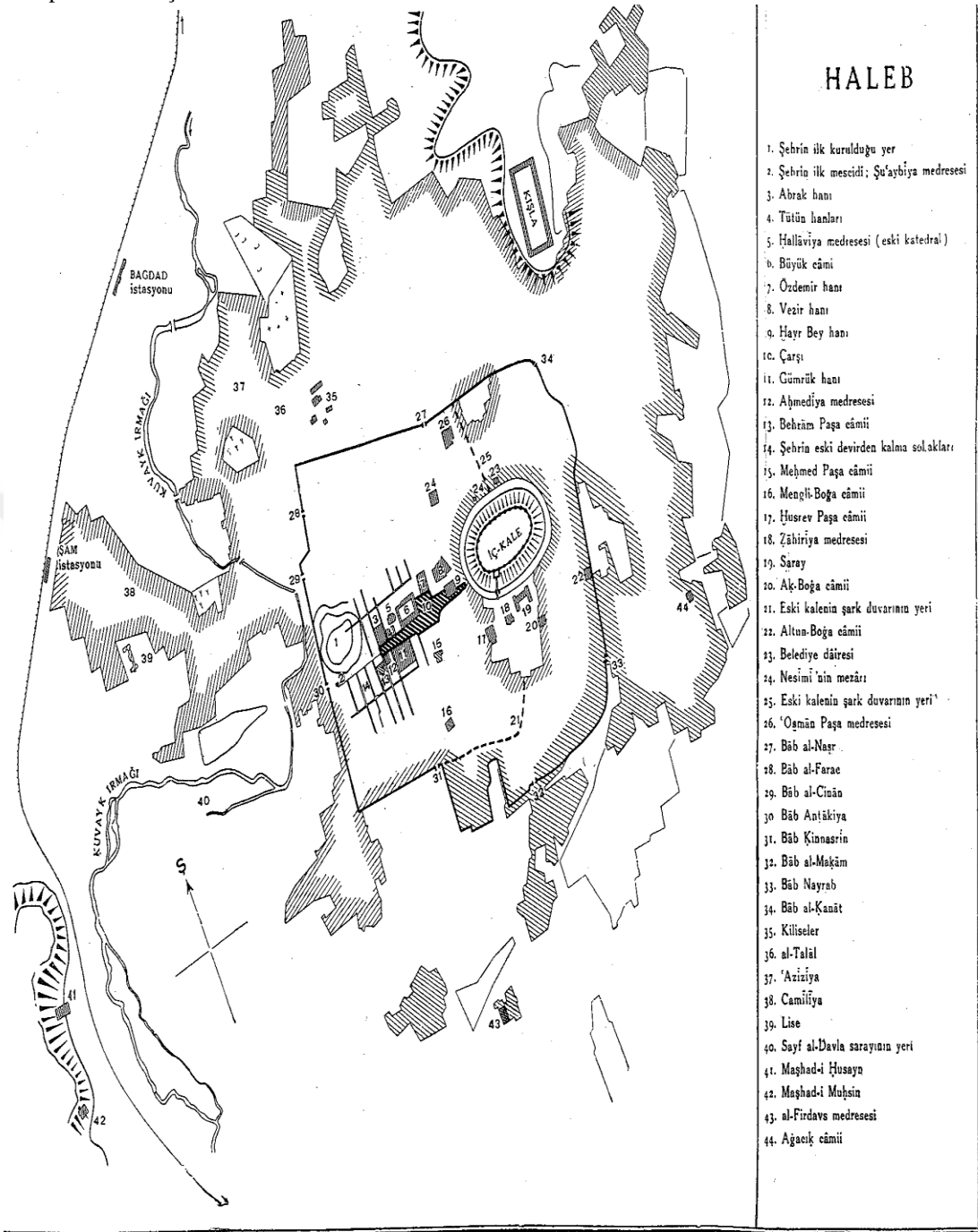

Ek 2.
Halep Merkezi Lokasyon Haritası⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ HRT.h. 2331/01.

Ek 3.
Halep Kalesi ve Çevresi⁴⁶⁸

HALEB

1. Şehrin ilk kurulduğu yer
2. Şehrin ilk mescidi; Şu'aybiya medresesi
3. Abrak hanı
4. Tütün hanları
5. Hallaviya medresesi (eski katedral)
6. Büyük câmi
7. Ördemir hanı
8. Vezir hanı
9. Hayr Bey hanı
10. Çarşı
11. Cümruk hanı
12. Ahmediya medresesi
13. Behrâm Paşa câmiî
14. Şehrin eski devirden kalma sokakları
15. Mehmed Paşa câmiî
16. Mengli-Boğa câmiî
17. Husrev Paşa câmiî
18. Zâhiriya medresesi
19. Saray
20. Ak-Boğa câmiî
21. Eski kalenin şark duvarının yeri
22. Altun-Boğa câmiî
23. Belediye dairesi
24. Nesimi'nin mezarı
25. Eski kalenin şark duvarının yeri'
26. 'Osmân Paşa medresesi
27. Bâb al-Nağr
28. Bâb al-Farac
29. Bâb al-Cinân
30. Bâb Antakiya
31. Bâb Kinnasrin
32. Bâb al-Makâm
33. Bâb Nayrab
34. Bâb al-Kanât
35. Kilseler
36. al-Talâl
37. 'Aziziya
38. Camiîfiya
39. Lise
40. Sayf al-Davla sarayının yeri
41. Maşhad-i Husayn
42. Maşhad-i Muhsin
43. al-Firdavs medresesi
44. Ağaçk câmiî

⁴⁶⁸ J. Saugavet, "Halep", s.120-121.

Ek 4.

1882-1909 Yılları Arasında Maarif İdaresi ve Meclisi'ndeki Kişiler

Yıl	Maârif Müdürü	Memurlar ve Maârif Meclisi Üyeleri
1882/83	Ataullah Efendi	Hacı Fadıl Efendi, Abdülhamid Efendi, Mahmud Efendi ve Mehmed Efendi ⁴⁶⁹
1884/85 1885/86	Hacı Hüseyin Efendi	İbrahim Paşazâde İzzet Bey, Sultanzâde Abdullah Efendi, Kudsizâde Taki(?) Efendi, Ali Rıza Efendi ve Mehmet Efendi ⁴⁷⁰
1886/87	Mustafa Bey	İbrahim Paşazâde İzzet Bey, Sultanzâde Abdullah Efendi, Kudsizâde Taki(?) Efendi, Ali Rıza Efendi, Mehmet Efendi ve Müderriszade Hüsni Bey ⁴⁷¹
1887/88 1888/89 1889/90	Kemal Efendi	Muhasebeci Emin Efendi, Müderriszâde Hüsni Tahsin Bey, Sultanzâde Abdullah Efendi, Müfrid Cıyan Antuan Efendi ve Serkâtip Ali Rıza Efendi ⁴⁷²
1890/91	Emrullah Efendi	Muhasebeci Cebrail Efendi, Serkâtip ve Sandık Emini Ali Rıza Efendi Hüsni Tahsin Bey, Şeyh Abdullah Efendi, Şeyh Ahmet Efendi, Şeyh Hüseyin Efendi, Ali Ağa ve Ketebe Ecnebiyye Muayene Memuru Antuan Efendi ⁴⁷³
1892/93	Tevfik Bey	Muhasebeci Nafiz Efendi, Serkâtip ve Sandık Emini Ali Rıza Efendi, Hüsni Tahsin Bey, Şeyh Abdullah Efendi, Şeyh Ahmet Efendi, Şeyh Hüseyin Efendi, Ali Ağa ve Ketebe Ecnebiyye Muayene Memuru Antuan Efendi ⁴⁷⁴
1894/95	Hüseyin Zeki Bey	Muhasebe Memuru Ali Rıza Efendi, Muhasebe Memuru Yardımcısı Şakir Efendi, Muayene Memuru Fetullah Efendi, İdare Kâtibi Necip Efendi, Sandık Emini Ahmet Rıza Efendi, Müderriszâde Cemil Efendi, Çelebizâde Abdulkadir Efendi, Hıyatzâde Fethullah Efendi ve Mekteb-i İdâdî Muallimi Musa Kazım Efendi ⁴⁷⁵
1895/96	Celal Bey	Muhasebe Memuru Ali Rıza Efendi ve Yardımcısı Şakir Efendi, Muayene Memuru El-Kevvabı İlmi Efendi, İdare Kâtibi Necip Efendi, Sandık Emini Abdülmesih Efendi, Hüsni Tahsin Bey, Abdullah Efendi, Hacı Murat Efendi, Ahmet Efendi, Şeyh Hüseyin Efendi ve Antuan Efendi ⁴⁷⁶
1896/97	Celal Bey ve Ziver Bey	Muhasebe Memuru Ali Rıza Efendi, Muayene Memuru Yusuf Musilli Efendi, İdare Kâtibi Necip Efendi, Muhasebe Memuru Yardımcısı Şakir Efendi, Sandık Emini Abdülmesih Efendi, Meclis İdare Başkâtibi Sami Bey, Ebruzâde Beşir Efendi, Carizâde Hacı Murat Efendi, Çelebizâde Abdulkadir Efendi, Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye Müdürü Kolağası Faik Efendi ve Şeyh Hüseyin Efendi ⁴⁷⁷
1897/98 1898/99 1899/1900	Hüseyin Zeki Bey	Muhasebe Memuru Ali Rıza Efendi, Muhasebe Memuru Yardımcısı Şakir Efendi, Muayene Memuru Fetullah Efendi, İdare Kâtibi Necip Efendi, Sandık Emini Ahmet Rıza Efendi, Müderriszâde Cemil Efendi, Çelebizâde Abdulkadir Efendi, Hıyatzâde Fethullah Efendi ve Mekteb-i İdâdî Muallimi Musa Kazım Efendi ⁴⁷⁸
1900/01	Hüseyin	Muhasebe Memuru Ali Rıza Efendi, Muhasebe Memuru Yardımcısı Şakir

⁴⁶⁹ HVS, 1300, s. 59.

⁴⁷⁰ HVS, 1302, s. 132; HVS, 1303, s. 133.

⁴⁷¹ DH.MKT.1385/87.

⁴⁷² HVS, 1305, s. 131; HVS, 1306, s. 117; HVS, 1307, s. 85.

⁴⁷³ HVS, 1308, s. 85; HVS, 1309, s. 65.

⁴⁷⁴ HVS, 1310, s. 131-132.

⁴⁷⁵ HVS, 1312, s. 126-127.

⁴⁷⁶ HVS, 1313, s. 122.

⁴⁷⁷ MF.MKT.331/21; HVS, 1314, s. 123.

⁴⁷⁸ HVS, 1315, s. 123; SNMU, 1316, s. 1008; HVS, 1316, s. 126-127; SNMU, 1317, s. 1108; BEO.1394/104482.

(Devamı)

	Zeki Bey ve Mahmud Celaleddin Bey	Efendi, Muayene Memuru Fetullah Efendi, İdare Kâtibi Necip Efendi, Sandık Emmini Ahmet Rıza Efendi, Müderriszâde Cemil Efendi, Çelebizâde Abdulkadir Efendi, Hıyatzâde Fethullah Efendi ve Mekteb-i İdâdî Muallimi Musa Kazım Efendi ⁴⁷⁹
1901/02	Mahmud Celaleddin Bey	Muhasebe Memuru Ali Rıza Efendi, Muhasebe Memuru Yardımcısı Şakir Efendi, Muayene Memuru Habip Raid Efendi, İdare Kâtibi Necip Efendi, Sandık Emmini Necip Efendi ⁴⁸⁰
1902/03	Mahmud Celaleddin Bey	Muhasebe Memuru Selim Efendi, Muayene Memuru Ahmet Fevzi Efendi, Maârif Kâtibi Necip Efendi, Muhasebe Memuru Yardımcısı Şakir Efendi, Sandık Emmini Necip Efendi, Müftü Şeyh Muhammed'e'l-Mübayisi Efendi, Meclis İdare-i Vilâyet Azası'ndan Abdulkadir Efendi, Evkâf Muhasebecisi Efendi, İstinâf Ceza Azasından İzzet Bey ve Maârif Muhasebe Memuru Muhammed Selim Efendi ⁴⁸¹
1903/04	Mahmud Celaleddin Bey ve Nadir Bey	Muhasebe Memuru Selim Efendi, Muhasebe Memuru Yardımcısı Şakir Efendi Şakir Efendi, Sandık Emmini Necip Efendi, Maârif Kâtibi Necip Efendi, Müftü Şeyh Muhammed el-Mübayisi, İstinâf Hukuk Azası'ndan Çelebizâde Abdulkadir Efendi, Meclis İdare-i Vilâyet Azası'ndan Bâsil Efendi Antakî, Yusuf Efendi Esved, Evkaf Muhasebecisi Efendi, İstinâf Ceza Azasından İzzet Bey, Maârif Muhasebe Memuru Muhammed Selim Efendi, Müderriszâde Fuat Bey ve Hamidpaşazâde Münir Bey ⁴⁸²
1904/05 1905/06	Nadir Bey	Muhasebe Memuru Selim Efendi ve yardımcısı Şakir Efendi, Muayene Memuru Habip Raid Efendi, Maârif Kâtibi Ahmet Şükrü Efendi, Sandık Emmini Mehmet Necip Efendi, Müftü Şeyh Muhammed El Mübayisi, Mülâhızzâde Mer'ı Efendi, Amide-i Divân-ı Umûmiye Halifesinden Necip Bey Efendi (1905/06 yılı maarif kadrosunda yer almamaktadır.), Gazizâde Şeyh Beşir Efendi, Meclis İdare-i Vilâyet Başkâtibi Sami Bey, Müdde-i Umûmi Muavini Şevket Bey, Medresezâde Ahmet Sadık Bey, Hazine-i Dava Vekili Ziya Bey, Maârif Muhasebe Memuru Muhammed Selim Efendi ve Kâtip Ahmet Şükrü Efendi ⁴⁸³
1908/09	Nadir Bey	Muhasebe Memuru Selim Efendi ve yardımcısı Şakir Efendi, Muayene Memuru Habip Raid Efendi, Maârif Kâtibi Ahmet Şükrü Efendi, Sandık Emmini İbrahim Hakkı Efendi, Mekâtib-i İbtidiâye Müftüsü Abdurrahman Efendi (Bursa Medresesi), Evkaf Munderise Kâtibi Mihâil Efendi, İaney-i Lehmiyye Sandık Emmini Mesih Efendi, Mübeyyiz Ahmet Halit Efendi'ler yer almaktadır. Maârif Komisyonu'nda Merkez Naibi Mehmet Tevfik Efendi, Defterdâr-ı Ali Rıza Efendi, Meclis İdare Azası'ndan Abdurrahman Zeki Bey, Müftü Şeyh Mehmet Efendi ⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ HVS, 1318, s. 136; SNMU, 1318, s. 1250; İ.TAL. 243/35.

⁴⁸⁰ SNMU, 1319, s. 528.

⁴⁸¹ HVS, 1320, s. 138.

⁴⁸² SNMU, 1321, s. 455; BEO.2148/161088/02; BEO. 2139/160372; MF.MKT.708/28; HVS, 1321, s. 138-139.

⁴⁸³ HVS, 1322, s. 142-143; HVS, 1323, s. 149-150.

⁴⁸⁴ HVS, 1326, s. 134-135; DH.MKT.2855/24.

Ek 5.1899/1900 Yılında Halep Kazasında Bulunan Medreseler⁴⁸⁵

Kaza	Medresenin İsmi	Mahalle	Müderrisi	Medresenin Banisi
Halep Kazası	Osmaniye	Ferâkire	Şeyh Hüseyin, Selim ve Mahmud Efendiler	Osman Paşa
	KarnaHiye	Ferâkire	Mahmud Cezmani ve Şeyh Beşir Efendi	Bilinmiyor
	İsmailiye	Ferâkire	Şeyh Abdullah Efendi	İsmail Paşa
	Seyafiye	Ferâkire	Şeyh Mahmud Ni'sâni	Seyâfzâde İbrahim Paşa
	Şabâniye	Ferâkire	Şeyh Mahmud Zirfo (?) ve Zihi (?) Efendi	Sait Paşa
	Mansuriye	Ferâkire	Şeyh Mahmud Ni'sâni ve Şeyh Ahmet Sadıki	Şeyh Mahmud Efendi Mansuri
	Asruniye	Ferâkire	Kurânizâde Rüşdi Efendi	Hüsammeddin Efendi
	Behâiye	Süveykâtü'l-Hatim	Şeyh Ömer Martini ve Şeyh Rızâz Efendiler	Bahaaddin Efendi
	Cihâr-ı Tekiye	Süveykâtü'l-Hatim	Şeyh Abdurrahman Efendi	Şeyh Esad Efendi
	Ahmediye	Cellum'ü Kübra	Hüseyin, Ahmet, Mahmud ve Ahmet Efendiler	Tazâde Ahmet Efendi
	Halviye	Cebb-i Esadullah	Mahmud Efendi	Şeyh Mustafa Efendi
	Cevriye	Cebb-i Esadullah	Hüseyin Efendi	Evkâf-ı Hümâyün
	Hacı Musa	Süveykâtü'l-Ali	Abdülkadir ve Hüseyin Efendiler	Hacı Musa Efendi
	Saidiye	Beyâda	Mahmud Zirko ve Şeyh Mahmud Cezmâni Efendiler	Bilinmiyor
	Eşrefiye	Süveykâtü'l-Hatim	Müderris olmayıp talebeler diğer medresede okurlar	Eşref Efendi
	Mûtab Ahmet Paşa	Süveykâtü'l-Hatim	Şeyh Ahmet Efendi Rızâz	Ahmet Atâ Efendi
	Cami-i Kebir	Süveykâtü'l-Hatim	Ahmet, Mahmud, Abdülkerim Efendiler ve diğerleri	Emeviyeden Sultan Abdülmelik
	Cami-i Kebirde Benî Aşâir	Süveykâtü'l-Hatim	Şeyh Abdullah Efendi	Ebu'l- Hasan
	Adiliye	Sefahiye	Şeyh Ahmet Efendi Rızaz	Mahmud Paşa
	Hüsreviye	Sefahiye	Şeyh Abdullah Efendi Ma'tı	Hüsrev Paşa
Sultaniye	Sefahiye	Müderris yoktur	Şahâbeddin Efendi	

⁴⁸⁵ SNMU, 1317, s. 1114-1115.

Ek 6.

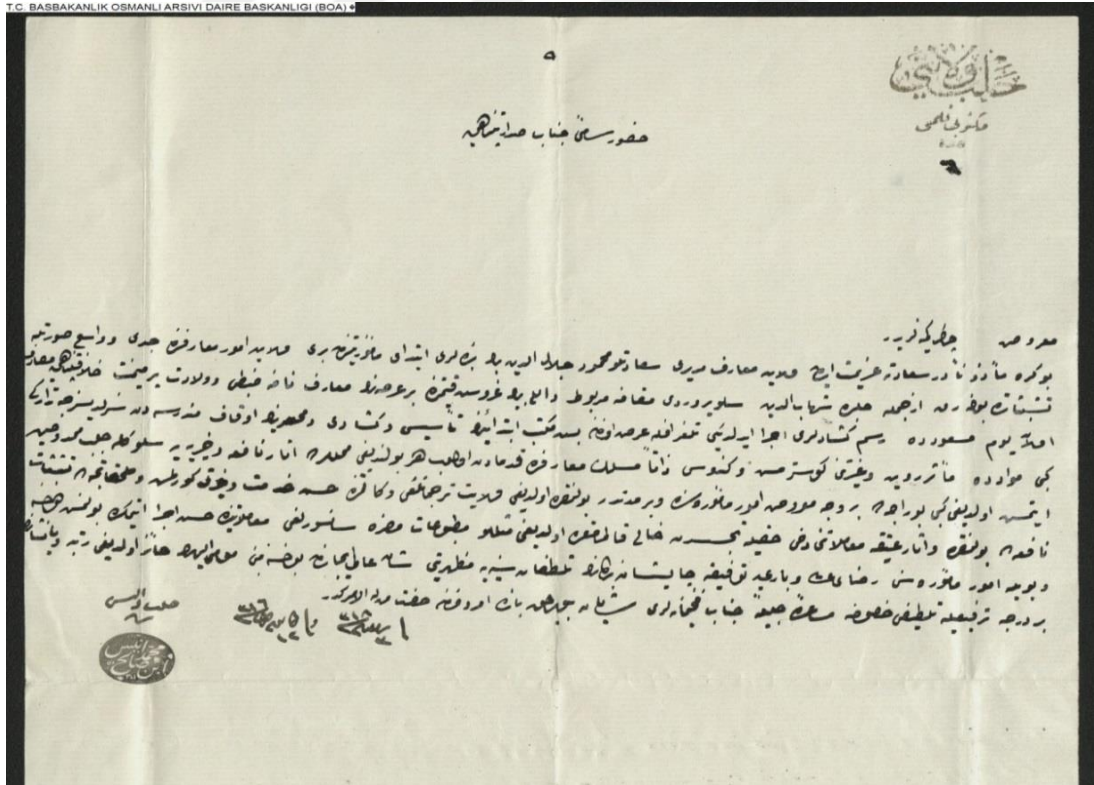
1319 (M. 1901/1902) Yılı Halep Mekteb-i İdâdî Fotoğrafi⁴⁸⁶

Ek 7.

Halep Maârif Müdürü Celaleddin Bey'e Hizmeti Karşılığında Mecid-i Nişan Verilmesi.⁴⁸⁷

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

⁴⁸⁶ SNMU, 1319, s.528-529.

⁴⁸⁷ İ.TAL. 243/35.

Ek 8.1899/1900 Yılında Halep Merkezinde Gayrimüslim Mektepleri⁴⁸⁸

Mektebin İsmi/Cemaati	Derecesi	Erkek Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayısı	Açılış Yılı	Ruhsatname Tarihi	Ruhsatın Verildiği Kişi
Şirket-i İsrailiye /Musevi	Rüşdi	100	80	1858/59	4 Ağustos 1892	-
Ermeni Katolik/Ermeni	Rüşdi	60	-	1835/36	4 Eylül 1892	İbrahim Kobali
Rum Katolik /Katolik	Rüşdi	50	-	1883/84	4 Eylül 1892	Metropolid Kiyrilous
Rum Katolik /Katolik	İbtidâi	40	-	Kadim	4 Eylül 1892	Metropolid Kiyrilous
Rum Katolik /Katolik	İbtidâi	50	-	-	4 Eylül 1892	Metropolid Kiyrilous
Rum Katolik /Katolik	İbtidâi	68	-	-	4 Eylül 1892	Metropolid Kiyrilous
Rum Katolik /Katolik	İbtidâi	70	-	-	4 Eylül 1892	Metropolid Kiyrilous
Rum Katolik /Katolik	İbtidâi	31	-	-	4 Eylül 1892	Metropolid Kiyrilous
Şirket-i Musevi /Musevi	Rüşdi	60	--	1888/89	13 Eylül 1892	Metropolid Kiyrilous
Süryani Katolik	İbtidâi	42	-	Kadim	29 Ekim 1892	Yusuf İslambol Remis
Protestan	İbtidâi	31	-	Kadim	31 Ekim 1892	Ruhani Manos
Rum Ortadoks	İbtidâi ve Rüşdi	48	-	1878/79	20 Ekim 1892	Marhos
Rum Ortadoks	İbtidâi ve Rüşdi	35	-	1878/79	Ekim/Kasım 1892	Marhos
Ermeni Ortadoks	İbtidâi ve Rüşdi		60	1878/79	Ekim/Kasım 1892	Marhos
Ermeni Ortadoks	İbtidâi	72	72	Kadim	Ekim/Kasım 1892	Marhos
Haham Yakub Dübek / Musevi	İbtidâi	25	25	Kadim	Ekim/Kasım 1892	Yakub Dübek
Haham Musa Dübek / Musevi	İbtidâi	46	-	Kadim	Ekim/Kasım 1892	Musa
Haham Musa Dübek/ Musevi	İbtidâi	80	-	Kadim	Ekim/Kasım 1892	Musa
Haham Azraşbuya/ Musevi	İbtidâi	30	-	Kadim	Ekim/Kasım 1892	Azraşbuya
Haham İbrahim/ Musevi	İbtidâi	20	-	Kadim	Ekim/Kasım 1892	İbrahim Mahiye
Marûni	İbtidâi	38	25	Kadim	27 Aralık 1892	Cermes Habşi
Ermeni Safdiye/	İbtidâi	40	-	Kadim	27 Aralık 1892	Dermâtiyos
Musevi	İbtidâi	46	-	1895/96	25 Eylül 1892	Safdiye

⁴⁸⁸ SNMU. 1317, s. 1122-1125

(Devamı)

Fereci / Musevi	İbtidâi	50	-	1895/96	25 Eylül 1892	Karahset
Şubuti/ Musevi	İbtidâi	25	-	1895/96	25 Eylül 1892	Şubuti
Ermeni Katolik	İbtidâi ve Rüşdi	-	160	1895/96	4 Ekim 1892	Ėariko Ruyos

Ek 9.

Halep Vilâyet Matbaası'ndaki Görevliler⁴⁸⁹

Halep Vilâyet Matbaası

İsim	Görevi
Cebrail Efendi	Müdür ve Litoğrafya Memuru
Mehmed Rauf Yekta Bey	Sermuharrir
Mehmed Esaf Efendi	Muharriri Sani ve Hesap Memuru
Abdullah Efendi	Muharir-i Salis
Şeyh Kamil Efendi	Mütercim
Nuri Efendi	Hattat
Yusuf Efendi	Sandık Emni
Mürettibhâne	
Basil Efendi	Sermürettib
Mehmed Vahid Efendi	Sermürettib Muavini
Mahmud Hilmi	Mürettib
Mehmed Hayri Efendi	Mürettib
Abdulkadir Efendi	Mürettib
İzrahim Efendi	Fransızca Mürettibi
Rızkullah Efendi	Mürettib Mülazımı
Destgâhçılar ve Müvezz'iler	
Mişel Efendi	Litoğrafya Makine Ustası
Bekri Efendi	Litoğrafya Makine Ustası
Abbud Efendi	Hurufat Makinecisi
Mihâil Efendi	Müvezz'i
Mihâil Efendi	Müvezz'i Muavini

⁴⁸⁹ HVS, 1313, s. 129.

ÖZGEÇMİŞ

(Enver GEZER)

1992 yılında Hatay'ın Antakya ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Antakya'da tamamladı. Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden Haziran 2016'da mezun oldu. 2016 Yılı Güz Dönem'inde Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı.

(BOŞ SAYFA)

